

МИТРОПОЛИТ ІОНАФАН (ЄЛЕЦЬКИХ)

*На молитвену пам'ять
митрополита Нікодима (Ротова)*

ТЛУМАЧНИЙ ПУТІВНИК БОЖЕСТВЕННОЮ ЛІТУРГІЄЮ СВЯТИТЕЛЯ ІОАННА ЗЛАТОУСТА

*Досвід викладення молитвословій та сктеній
українською мовою
з історико-богословським коментарем.
Євхаристологічні статті.*

*Посібник для учнів духовних шкіл і семінарій,
для катехізаторів та місіонерів*

ОНОВЛЕНЕ ВИДАННЯ
Серпень, 2021 рік

ВІД АВТОРА

Кажучи коротко, Церква – це кафолічна, соборна, богозаснована, ієрархічна громада (община) православно віруючих у Христа, що звершує Святу Євхаристію. Євхаристичне зібрання є актуалізацією, продовженням Тайні вечері.

Здійснюючи Божественну Літургію, Свята Церква спрямовує свою єдину євхаристійну молитву до Бога-Отця через Христа у Святому Дусі. Вона «словесно», тобто духовно-розумно приносить Пресвятій Животворчій Трійці (у Христі, з Христом і через Христа) євхаристійні Дари «за всіх і за вся» і з ними приносить Богу і себе. А у відповідь Громаді вірних Бог-Отець удосконалює людину через небесний Дар з Вишини – Духом Святим, в Якому живі члени Церкви мають спасительне благодатне спілкування.

Історично в основі Літургії лежить остання пасхальна Трапеза Христа з Його учнями, під час якої Спаситель встановив Таїнство Святої Євхаристії (Причащення). У Божественній Літургії «безкровно» актуалізується єдина, повна і неповторна новозавітна Жертва Христова, весь подвиг відкуплення Сина Божого. Причастям Тіла й Крові Христових обожаються духовно-фізичний склад людини і через неї, як частини Всесвіту, Бог оновлює все створене (окрім «не суцього» зла). У досягненні цієї грандіозної онтологічної цілі і полягає суть предвічного задуму (промислу) Святої Трійці про спасіння людини.

Анафори православної Божественної Літургії, за суттю, є розвинутим Символом православної віри, патристичним розкриттям триадологічних, христологічних і сотериологічних визначень Святих Вселенських Соборів, з включенням до них згадки про пасхальну Вечерю Христа з учнями, прикликання Святого Духа на євхаристійні хліб і вино з метою їх перетворення на істинне Тіло і на справжню Кров Христови, а також проханнями про благо Церкви та її чад.

У цьому світлі всі анафори великих Вселенських Отців і Вчителів Церкви (святителів Іоанна Златоуста, Василя Великого та ін), – суть «словесні», тобто, духовно-розумні «ікони» вчення Святої Церкви про Бога, про Світ і про людину, іншими словами, православні анафори Божественної Літургії суть єдине Святе Літургійне Передання Святої Церкви Христової.

Очевидно, що без знання та розуміння змісту літургійних текстів, складених богонатхненими Отцями та Вчителями Церкви, так само як і без реальної участі в Таїнстві Євхаристії, неможливо осягнути розумом і пережити серцем всю глибину православного вчення про Христа і про спасіння людини. Разом з тим, у давніх церковнослов'янських літургійних молитвослов'ях є безліч дрібних деталей, які через «темряву» перекладу вислизають від уваги, але які є важливими для розуміння і осмисленого звершення євхаристійних священнодійств.

Ось чому і виникла ідея викласти Божественну Літургію українською мовою, забезпечивши її молитвослів'я і екстенії доступним історико-богословським коментарем. Спочатку з'явився «Глумачний путівник Божественною Літургією святителів Іоанна Златоуста та Василя Великого», а пізніше даний «Український літургікон» з коротким коментарем, які, на наш погляд, надають читачеві змогу здійснити «духовно-розумне» паломництво чином Божественної Літургії, яка, за глибоким висловом Святішого Патріарха Алексія I, є живим «серцем Православної Церкви».

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

«Концепция деятельности и основные направления работы Литургико-богослужбной комиссии при Священном Синоде Украинской Православной Церкви»

07 июля 2009

V. О переводах богослужбных текстов

Выписка

Анализ опытов переводов раскольнических и инославных авторов (УАПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) показывает, что употребляемые за богослужением переводы содержат диалектизмы, полонизмы и латинизмы, многие богослужбные тексты лишены благозвучия, содержат двусмысленные слова и фразы, недопустимые в молитве.

Комиссии необходимо начать работу над созданием украинского перевода основных богослужбных текстов.

В работе Комиссии следует широко использовать уже имеющиеся опыты украиноязычного литургического творчества, например, переводы (*литургических текстов – авт.*), выполненные... **архиепископом Тульчинским и Брацлавским Ионафаном.**

Архимандрит Филарет (Зверев),

Председатель Литургико-богослужбной комиссии
при Священном Синоде Украинской Православной Церкви

Українська Православна Церква

Ukrainian Orthodox Church

ОДЕСЬКА
ДУХОВНА
СЕМІНАРІЯ

ODESSA
THEOLOGICAL
SEMINARY

65038 Україна, м. Одеса, Маячний пров., 4

www.odc.org.ua

65038 Ukraine, Odessa, Mayachniy street,
4

т/ ф. (048) 746-35-85 (ректор), 746-88-71
(канцелярія), 7 46-83-94 (СЗО)

E-mail:
seminary@ukr.net

т/ф (048) 746-35-85 (rector), 746-88-71
(office), 746-83-94 (ССО)

№ 25

«29» января 2004 р.

Его Высокопреосвященству
Высокопреосвященнейшему Ионафану,
Архиепископу Херсонскому и Таврическому

ВАШЕ ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВО, ДОРОГОЙ ВЛАДЫКА!

От лица преподавательского корпуса и студентов Одесской Духовной Семинарии благоволите принять сердечную благодарность за переданные нашей духовной школе Ваши труды: «Толковый Путеводитель» по молитвословиям Божественной литургии святителей Василия Великого и Иоанна Златоуста и опыт переложения на русский язык Великого покаянного канона преподобного Андрея Критского.

Поименованные выше Ваши труды отличают высокий богословский и филологический уровень, в них сошлись и прекрасный слог, и доступность изложения святоотеческой мысли.

Ваш «Толковый Путеводитель» по Божественной Литургии, несомненно, будет иметь немалое практическое значение для учащихся духовных школ – будущих пастырей, ибо, благодаря его появлению, они смогут успешнее усваивать и постигать красоту и смысл православного богослужения.

От души желаем Вам, Владыка, помощи Божией в дальнейших научно-богословских трудах. Испрашиваю Ваших святых молитв и архипастырского благословения.

Ректор семинарии архимандрит Евлогий /Гутченко/¹

¹В настоящее время митрополит Сумской и Ахтырский (Украина).

**ЕГО ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ,
ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕННЕЙШЕМУ ИОНАФАНУ,
АРХИЕПИСКОПУ ХЕРСОНСКОМУ И ТАВРИЧЕСКОМУ**

Ваше Высокопреосвященство, дорогой владыка Ионафан!

От лица Библейско-богословского института св. ап. Андрея сердечно благодарю Вас за присланные нам Ваши книги (Толковый Путеводитель, Великий покаянный канон св. Андрея Критского) Позвольте выразить свое искреннее восхищение тем фактом, что Ваша архипастырская забота о Церкви Христовой выражается не только в церковно-административном управлении вверенной Вам епархией, но и в широком просветительском служении. Это происходит через издаваемые Вами книги: на Украине, в России, в СНГ и по всему миру, где живут русскоязычные православные христиане. Дело перевода богослужебных текстов на доступный и понятный верующим русский язык является в настоящее время одним из важнейших и перспективнейших направлений катехизаторской работы.

Ваши переводы, Владыка, представляют собой неоценимое познавательное пособие для всех верующих Православной Церкви: от простых прихожан, желающих лучше понять смысл церковного богослужения, до священников и епископов, которым они дают повод по-новому задуматься о глубочайшем богословском смысле православных богослужебных текстов, позволяя разносторонне и многопланово взглянуть на кажущийся известным «повседневный» текст, и раскрыть все новые и новые его духовные аспекты.

Без преувеличения можно назвать знаковым событием тот факт, что один из ведущих архиереев Русской Православной Церкви не просто благословляет подобные начинания, но и сам активно и творчески реализует их. Ваша деятельность на этом нелегком миссионерском поприще является продолжением дела свв. Кирилла и Мефодия, богослужебной Комиссии Поместного Собора 1917 г. и просветительского служения и приснопамятного митрополита Ленинградского Никодима.

Я читаю ряд курсов по исторической литургике в Библейско-богословском институте св. ап. Андрея, в Минской Духовной Академии и на богословском факультете ЕГУ в Минске, и часто сталкиваюсь с тем, что даже студенты Духовной Академии не всегда понимают значение тех или иных богослужебных текстов.

Постараюсь рекомендовать студентам Ваши книги в качестве учебных пособий, которые пригодятся им не только в учебном процессе, но и в приходской деятельности, в катехизаторской работе, а также для личного использования. Мне кажется, что Ваши переводы должны быть в библиотеке не только каждой духовной школы РПЦ, но каждого храма и церковно-приходской школы.

Наш институт был бы очень рад сотрудничеству с Вами, Владыка, в области духовного просвещения, совместных образовательных и академических проектов. Желая Вам помощи Божьей, духовных и физических сил, апостольского рвения и архипастырской мудрости во всех областях Вашего нелегкого церковного служения. Прошу Ваших святых молитв.

Владимир Хулап, проректор по научной работе Библейско-богословского института св. ап. Андрея, г. Москва.²

² В настоящее время Владимир Хулап профессор, проректор по учебной работе, заведующий кафедрой церковно-практических дисциплин СПбДА, протоиерей.

СВЯТИЙ РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ КИРИЛ ПРО МЕТОД ПЕРЕКЛАДУ ГРЕЦЬКИХ ТЕКСТІВ НА СЛОВ'ЯНСЬКУ МОВУ

"Коли сенс у грецькій і у слов'янській мовах збігався, ми передавали вираз тим же словом, але коли вираз було розлогим або призводило до втрати сенсу, тоді, не втрачаючи сенсу, ми переводили його іншими словами. Грецька у перекладі на іншу мову ніколи не може бути передана одним і тим же засобом, і це трапляється зі всіма мовами, на які вона переводиться. Часто буває, що слово, витончене на одній мові, не таке в іншій, а те, що має важливе значення на одній мові, не настільки важливо на іншій. Тому не представляється можливим завжди слідувати грецького виразу, але те, що завжди повинно зберігатися, - це його сенс".³ (Цит. за *Тахиаос А. "Святые братья Кирилл и Мефодий, просветители славян"*).

³Стосовно до російського перекладу літургійних текстів доречно згадати вислів П. П. Кудрявцева, професора Київської Духовної Академії (початок ХХ ст.), який писав: «Чому б не допустити можливості такого перекладання богослужбових молитов і співів російською мовою, за яким зберігся б внутрішній стиль цих молитов і співів? Це, звичайно, можливо, але для свого здійснення потребує і любові до справи, і літературного смаку, творчого дару. Багато потрібно справжнього релігійного натхнення для того, щоб знайти на сучасній російській мові такі слова, які проникли б у серця, звиклі до іншим словами» (Цитується за: Протоіерей Николай Балашов «На пути к литургическому возрождению», М., 2000 г., с. 127). Очевидно, що при перекладі візантійських богослужбових гімнів потрібно відома творча свобода і поетичний стиль викладу. На останньому наполягав о. Олександр Шмеман. "Більшість наших (англо)-перекладачів, - писав він, - як бачимо, забули, що основний «ключ» до богослужіння — в першу чергу естетичної, а не раціональної властивості. Літургійні тексти — не тільки твердження, богословські або морально-дидактичні, з єдиною метою висловити і повідомити думку, заповідь, знання. Вірніше, це й справді їх мета, але вона досягається іншими засобами, ніж в богослов'ї і проповіді. Естетичний елемент у богослужінні — літургійної поезії, музиці, обряді — не випадковий, а суттєво; він вкорінений у самій природі культу, так що, втрачаючи його, богослужіння перестає задовільно виконувати свою головну функцію — не просто повідомляти ідеї про Бога, але розкривати «небо на землі», приводити людину в пряме зіткнення з тією Реальністю, адекватним і дієвим символом якої буває культ. Естетична структура богослужіння в нашій літургійній традиції гранично суттєва, бо вкорінена в православному осмисленні та сприйнятті Церкви як явища у цьому еоні, в цьому світі прийдешнього Царства — кінцевої Реальності, яку Церква провозвіщає і не тільки провозвіщає, але і нас робить її учасниками. Звичайно, богослужіння має повчальну, або освітню функцію, можна сказати навіть, що в певному сенсі всі богослужіння є навчіння, є богослов'я, є проповідь. Але навчіння це не просто невіддільні і відрізняються від краси, а краса є саме його зміст і засіб повідомлення. Саме тут проблема літургійного перекладу постає у всьому своєму реальному значенні. Дві третини всіх літургійних текстів в нашій традиції складають гімни, тобто поетичні твори, призначені для співу. Поезія ж, за визначенням, не перекладається, бо сенс її — в органічному сплетінні ладу, ритму і музики слова. Звідси перша непорушна умова (перекладу): «укласти» візантійський період в короткі стверджувальні (керигматичні) пропозиції, згрупувавши кожен навколо одного чіткого образу і пропустивши всі слова і навіть образи, які «годяться» в грецькому тексті, але руйнують англійську (і іншомовну – авт.) фразу," - підкреслював о. Олександр Шмеман. Цих, як і вищезазначених святоотцівських принципів перекладу літургійної поезії, ми і дотримувалися у цій праці, що можна простежити на прикладі полівариантного церковноруського викладу херувимської пісні.

**”ТАМ, ДЕ Є ІСТИННА ЄХАРИСТІЯ, ТАМ Є ІСТИННА ЦЕРКВА.
ТАМ, ДЕ Є ІСТИННА ЦЕРКВА, ТАМ Є ІСТИННА ЄВХАРИСТІЯ”**
(Святі Отці Церкви)

КОРОТКА СХЕМА БОЖЕСТВЕННОЇ ЛІТУРГІЇ

(архірейський чин)⁴

1. Проскомідія – приготування євхаристичних Дарів у жертвенику.⁵
2. Вхід єпископа у притвор і вівтар,⁶ надання “миру” общині вірних.
3. Синаксис – читання Святого Писання, повчання єпископа, вихід оглашених.
4. Перенесення євхаристичних Дарів до вівтаря та вручення їх єпископу.
5. Анафора – молитва освячення євхаристичних Дарів, прохання за Церкву.
6. Молитва за “добре” причастя (“Отче наш”).
7. Причащення вірних і подяка за нього.
8. Останнє благословення вірним і вихід єпископа й народу з храму.

⁴У стародавні часи Літургію здійснював тільки єпископ, а пізніше за його дорученням – ієрей.

⁵Спочатку проскомідія здійснювалася після синаксиса і виходу з храму т.зв. оглашених.

⁶В уявленні православних греків-візантійців, літургісаючий єпископ – це живий образ, ікона Христа. Звідси особлива пошана до єпископа:(цілування рук, урочисте облачання, потрійне кадіння архієрея під час богослужіння. Сам єпископ благословляє народ символами Св. Трійці і Христа – трикирієм і дикирієм з двома і трьома свічками і жезлом, як символом боговстановленої єпископської духовної влади для “дітоведення” до Христа.

БОЖЕСТВЕНА ЛІТУРГІЯ СВЯТОГО ІОАННА ЗЛАТОУСТА

Священик: БЛАГОСЛОВЕННЕ ЦАРСТВО⁷ ОТЦЯ І СИНА І СВЯТОГО
ДУХА ЗАВЖДИ, НИНІ І ВО ВІК,⁸ І ВО ВІЧНІ ВІКИ!⁹

Люди: АМІНЬ.¹⁰

ВЕЛИКА ЄКТЕНІЯ

Диякон: Миром¹¹ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За Мир з Неба (з Вишини)¹² і за спасіння душ наших
Господу помолимося.

⁷Царство Боже – ключове поняття християнського життя та зміст Христової благовісті (Мф.4:17), аж ніяк не “потойбічний” світ, а знання Бога, любов до Нього, єдність з Ним і життя в Ньому (Ін.17:3: “Це ж є життя вічне, щоб пізнали Тебе, єдиного істинного Бога, та Ісуса Христа, Якого Ти послав”). Євхаристія – наближення та явлення Царства Божого, Небо на землі.

⁸Во вік, во віки, до віку, навіки, надалі, навсякчас, **повсякчас** (- часто вживається) – значення церк. слов. «присно», яке передає незмінність та постійність чогось або когось. Виголос «Благословенне Царство Отця і Сина, і Святого Духа завжди, нині, і во вік, і во вічні віки» стверджує ідею безперервності біблійського монотеїстичного богопоклоніння для всіх створених форм відносного буття (небо, земля та преісподня) і часу (минуле, теперішнє, майбутнє). У титулатурі Пресвятої Богородиці «присно» вказує на постійність та незмінність дівственної природи (єства) Цариці Небесної, яка перебуває після народження Нею Христа-Спасителя «приснодівою Марією».

⁹“І во вічні віки”, слов. “и во веки веков” – гебраїзм, посилення значення слова «вік», тобто, навічно . Есхатологічний, нескінченно триваючий «майбутній вік», коли у преображенному Світі Бог буде «Всім у всьому» (1 Кор. 15:28).

¹⁰Амін – істина, воістину, воістину так. Свідोцтво істинності, словесна “печатка” молитви і Таїнства (1 Кор.14:16). Ім’я Христове (Откр.3:14).

¹¹Себто, в тиші, спокої, мовчанні, у стані душевного умиротворіння. Це – заклик до духовної молитви всього зібрання. Голосна відповідь “Господи, помилуй” не передбачалася. У старовину Велика Єктенія складалася з “мирної” + “прохальної” єктенії і виголошувалася на “літургії вірних”, а пізніше – перед “Святий Боже”. На єктеніях схиляли коліна, як нині це роблять при читанні трьох коліносхильних молитв на Вечірні першого дня Святої Трійці: “Знову і знову схиливши коліна...” і в кінці молитв: “Заступи, спаси, підведи...” За свідченням святителя Іоанна Златоуста, молитви Євхаристії також слухали, схиливши коліна: “І в молитвах, як кожний може побачити, багато сприяє народ. Так, наприклад, за біснуватих та за тих, що каються, звершуються спільні молитви священником та народом, і всі читають одну молитву – сповнену милосердя. Так же ж само, коли випроваджуємо зі священної огорожі недостойних брати участь у святій трапезі (Євхаристії), потрібна буває інша молитва, – ми всі разом падаємо до землі, і всі разом підіймаємося”. У чині Божественної Літургії святителя Іоанна Златоуста (у другій молитві вірних) читаємо: “Ми знову всією общиною (Народу) припадаємо до Тебе і Тобі молимося...” Про спосіб виголошення єктеній та молитвословій Євхаристії у древні часи див. статтю в додатку.

¹²Мир з Неба або мир Божий (євр. “Шалом Ягве”). **Мир Божий є феноменальним даром богоспількування, який відкривається, як жива Присутність Бога у Царстві Небесному: (Рим.14:17): “Бо Царство Боже не їжа і пиття, але праведність, і мир, і радість у Святому Дусі”. Мир з Неба подарував Своім учням Господь Ісус Христос, який сказав: «Мир залишаю вам, мир Мій даю вам» (Іо. 4:27). Сам Христос є Мир наш. Святитель Феофан Затворник про мир Божий пише: «Вкушіння (отримання) миру Божого є теж семе, що вкушіння**

Люди: Господи, помилуй.
Диякон: За мир у всьому Світі,¹³ за блага стояння *(в істині)* святих Божих Церков¹⁴ і за єднання *в них усіх (людей)*¹⁵ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.
Диякон: За святий храм цей і за тих, хто з вірою, благопошаною та страхом Божим входять до нього, Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.
Диякон: За великого владика і отця нашого Святішого Патріарха *(ім'я)* і за владика і отця нашого Блаженнішого Митрополита *(ім'я)*, і за владика нашого *(високо)преосвященнішого (сан та ім'я місцевого архієрея)*, за достойне честі пресвітерство, Христове дияконство, за весь причет¹⁶ і за людей¹⁷ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.
Диякон: За богохраниму країну нашу, за владу та воїнство її Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

богоспілкування. Коли Бог зіспілкується з духом людини, тоді і миром осіняється і він. Бог є Богом миру. Спілкування з Богом буває тільки в Господі Ієсусі Христі, шляхом, який містить тільки одна православна віра». Про мир Божий навчав перших християн св. апостол Павел (Пил.4: 7): «І мир Божий, що вищий від усякого розуму, збереже серця ваші та ваші думки у Христі Ієсусі». Людина, яка впізнала мир Божий, відчуває Присутність Бога як Особистості, як Живу Любов і Благість Божу. Вона відчуває повноту щастя та завершеність Всесвіту, раніше відсутню у душі гармонію. Від споглядання гармонії та Краси миру Божого (Слави Божої) людину охоплює щастя буття, непохитна впевненість у своєму особистому безсмерті та у бутті Божому, його розуму вже непотрібні «докази» буття Божого.

¹³Тут прохання, щоб не було ворожнечі між Небом та землею, між ангелами та людським родом, щоб світ службових духів (ангелів) був до нас мирним і доброзичливим. У Біблії згадуються не тільки ангели-хранителі (Діян.5:17-20: “Первосвященик же та й всі, хто був з ним і належав до саддукейської ересі, сповнилися заздрості, і наклали руки на апостолів, і кинули їх до народної в'язниці. Але Ангел Господній вночі відчинив для них двері в'язничні, і, вивівши їх, сказав: Ідіть, і, ставши, говоріть до народу у храмі всі ці слова життя”) або ангели-примирителі (Лк.2:13-14: “І ось раптом з'явилася з Ангелом велика сила небесного воїнства, що Бога прославляли, виголошуючи: Слава Богу Вишньому, і на землі мир, у людях благовоління!”), але і ангел – винищувач (ІХронік.21:15: “І послав Бог Ангела до Ієрусалиму, щоб знищити його. А коли він почав нищити, Господь побачив і пожалів про цю біду. І сказав Він до Ангела-винищувача: досить! Тепер опусти руку твою!”); про ангела безодні та губителя Аваддона (грец. “Аполліон”) див. Откр.9:11, а також Богословские Труды, №27, изд. МП, 1985, с. 323.

¹⁴“за непохитність святих Божих Церков” – моління за непохитність місцевих Церков у Христовій істині перед обличчям гонителів.

¹⁵Прохання про єднання в місцевих Церквах всіх християн. Церква Христова одна, хоча в цьому світі являє себе як Родина канонічних Помісних Православних Церков.

¹⁶ Причет церковний - це парафіяни, які залучені (причетні) до виконання деяких допоміжних обрядових дій за богослужінням в храмі: псаломщики (дяки), корогвоносці, дзвонарі, паламарі тощо.

¹⁷ «за людей» – тобто за православних християн.

Диякон: За місто наше (*селище, село, обитель*), за усі міста і країни, і за тих, хто вірою живе в них, Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За благодотворне повітря,¹⁸ за рясні плоди землі та мирні часи¹⁹ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За плаваючих, подорожуючих, недужих, страждаючих, полонених і про спасіння їх Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Щоб позбутися нам усякої скорботи, ненависті та утисків²⁰ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твою благодаттю.²¹

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну владичицю нашу Богородицю і Приснодіву Марію всіма святими пом'янувши, самі себе й один одного, і все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

МОЛИТВА ПЕРШОГО АНТИФОНУ²²

Священик: Господи,²³ Ти – Бог наш, могутність Якого таємнича, Слава²⁴ незбагненна, милість безмежна і людинолюбство невимовне. Ти,

¹⁸Церк. слов. «О благо(рас)творенні воздухів» - прохання про утворення і поширення на всі сторони світу повітряних потоків (вітрів) на користь землеробства і всього живого. Інші переклади: «Про дарування добротинного повітря», "Про добротинне (благоносне) повітря", "Про дарування благопотребного (благонесущого) повітря». Філологічна довідка: церк. слов. приставки «рас», «раз» утворюють дієслова зі значенням всебічності дії: розвіяти, розколоти, развести. Іменник «воздух» складається з ц. слав. «дух» (вітер, грец. аер) і стародавнього прийменника «воз» (іноді «вз») зі значенням початку актуалізації (здійснення, виконання) мотивованої дієсловом дії: возблагодарити, возноситися, возводити, возлягати, взойти.

¹⁹Йдеться про відсутність війн та ворожнечі.

²⁰За врятування православної країни і християн від усіляких негараздів, ненависті та насильства від зовнішніх ворогів (язичників, варварів та ін.).

²¹Бог діє у Всесвіті через Свої Божественні нестворені енергії – благодать. За преподобним Серафимом Саровським, мета людського життя полягає у «стяжанні дару благодаті Духа Святого».

²²У старовину всі літургійні молитви та ектенії вислуховувались колінопреклоненно. Про це читайте додаток «Про древню практику виголошення ектеній».

²³Господь, грецькою «Κιριος» – Владика, себто, Той, Хто володарює. Одне з Імен Божих.

²⁴Слава Божа – аж ніяк не проста популярність. Пророку Єзекіїлю на берегах ріки Ховар було явлено Славу Бога Ізраїлевого у вигляді величного та чудового образу, зітканого зі світла та вогню (Єзек.1). Херувими – опора Слави Божої, що є Священним Началом, Присутністю Божою. У святих отців (свт. Григорій Палама) Слава Божа – це та світла хмара або сяйво нестворених Божественних Енергій, яку споглядали св. апостоли в Особі Христа (грец. «енергія» – благодать). Бог є Світло і Христос є Сяйво Слави Отця. Див. Ін.1:14: «І Слово сталося плоттю, і перебувало

милосердний Владико, зглянься на нас і на святий храм цей, і, як Тобі завгодно буде, пролий багаті милості і щедроти²⁵ Твої на нас і на тих, хто молиться з нами.²⁶ **Бо Тобі належить вся слава, честь і поклоніння – Отцю і Сину і Святому Духу – нині, і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

ПЕРШИЙ АНТИФОН²⁷

Псалом 102

1 Благослови, душе моя, Господа і все те, що в мені²⁸ – Ім'я святе Його!
2 Благослови, душе моя, Господа, і не забувай усі благодійства Його!
3 Він прощає всі беззаконня Твої, зцілює всі недуги твої;
4 визволяє від тління життя твоє, вінчає тебе милістю і щедротами;
5 насичує благами бажання твоє: відновиться в *тобі*, мов орел, *юна сила* твоя.
6 Господь творить правду та суд – усім скривдженим.
7 Він показав шляхи Свої Моїсею, синам Ізраїлевим – діла Свої.
8 Щедрий і милосердний Господь, довготерпеливий і многомилостивий:
9 не завжди на нас гнівається і не вічно ворогує.
10 Не по беззаконням нашим сотворив нам і не по гріхам нашим воздав нам:
11 бо як високо небо над землею, так є великою милість [Господа] до тих, що бояться Його;
12 як далеко від заходу схід, так віддалив Він від нас беззаконня наші;
13 як отець милує синів, так милує Господь тих, які бояться Його.
14 Бо Він знає створіння наше, пам'ятає, що ми – земля.

між нами, повне благодаті та істини, і ми бачили славу Його, славу як Єдинородного від Отця"; Ін.17:24: "Отче! Яких, Ти дав Мені, хочу, щоб там, де Я, і вони були зі Мною, щоб бачили славу Мою, яку Ти дав Мені". Єство Боже (євр. Шихіна) абсолютно незбагненне та неприступне. Триєдиний Бог перебуває в оточенні Своїх нестворених енергій, у Своїй Славі. Він почиває в Своїй святості подібно Сонцю, що оточене сяйвом своєї ж плазми – сонячної корони. Слава Божа, за біблійним вченням, наче прикриває Шихіну Божу – незбагненну сутність Бога. Слава Божа усвідомлюється, як сукупність усякої досконалості. Слава Божа є досконала Краса Божа, нестворене одягнення глибинної сутності Бога, споглядання якої сприймається, як єдине Благо. Цей стан блаженства пережили святі апостоли на Фаворі, споглядаючи хмару Слави Божої. Благодать Божа посилається Богом та діє в Церкві через святі Таїнства, особливо через Євхаристію. Причасники "одягаються" у Христа – в Передвічну Славу Отця. Нею оновлюється (освячується) весь створений світ. Єврейські равини вчили: "Там, де двома або трьома читається Тора, там Шихіна Божа серед них". Христос повторив цю фразу по відношенню до Себе: "Там, де двоє чи троє зібрані в Ім'я Моє, там Я серед них". Переживанням присутності чудової Слави Божої та Її оспівуванням пронизана вся Літургія Церкви.

²⁵Церк.слов. "щедроти Божі" – благодатні, спасительні дари жертвовної любові Божої до людини. («Бог всім хоче спастися і в розум істини прийти»).

²⁶«Що з нами моляться» – "молящимися с нами". Тут молитва за всіх членів місцевої Церкви (єпархії), що знаходяться у молитовному спілкуванні між собою і які, за вченням Церкви, складають єдине євхаристичне зібрання, очолюване єпископом. Можливо і ті члени общини, які після виконання епитимії могли стояти з вірними за Літургією, але ще не отримали права на причащення. І ті, хто був відсутній на Євхаристії з поважної причини.

²⁷Антифон – почергове (двома хорами) співання псалмів або гімнів. У будні співаються інші тексти псалмів. У дванадесяти свята – з особливими приспіваними чи тропарями. Всі антифони Літургії є залишком древньої, так званої пісенної Утрени.

²⁸«...і все те, що в мені...» – тобто серце, розум, пам'ять.

15 Дні людини, наче трава; немов цвіт польовий, так вони відцвітуть.
16 Пролетить над ним вітер – і немає його, і навіть місця, де він був, уже не
впізнають.
17 Милість же Господня – від віку до віку – з тими, що бояться Його,
18 правда Його над синами синів, що зберігають завіт Його і пам'ятають заповіді
Його, щоб виконувати їх.
19 Господь на Небесах встановив престол Свій і Царство Його всім володіє.
20 Благословіть Господа всі ангели Його, міцні силою, що виконують слово Його,
слухаючи голосу слів Його;
21 благословіть Господа, всі воїнства Його, слуги Його, що виконують волю
Його;
22 благословіть Господа всі творіння Його на всіх місцях володіння Його.
Благослови, душе моя, Господа!

МАЛА СКТЕНІЯ

Диякон: Знову й знову миром Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твоєю
благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну
владичицю нашу Богородицю і Приснодіву Марію зі
всіма святими пом'янувши, самі себе й один одного, і
все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

МОЛИТВА ДРУГОГО АНТИФОНУ

Священик: Господи, Боже наш, спаси людей Твоїх²⁹ і благослови
надбання Твоє,³⁰ Повноту Церкви³¹ Твоєї (*у єдності та мирі*) збережи, освяти
люблячих благу красу Дому Твого³² та божественною Твоєю Силою одягни
їх у Славу Твою,³³ і не забудь на Тебе надію покладаючих. **Бо у Тебе вся**

²⁹У Новому Завіті Люди Божі, Народ Божий, – це ті, що вірують у Христа, вся Церква Христова.

³⁰“Надбання Твоє” – те, що є придбаним, спадщина Божа (Божі Люди, в тому числі і майбутні покоління християн, святині). Див. 1Пет.1:18-19: “Возлюблені... не тлінним сріблом або золотом відкуплені ви від суєтного життя, що передане вам від отців, але дорогоцінною кров'ю Христа, як непорочного й чистого Агнця”; 1Пет.2:9-10: “...ви рід вибраний, царське священство, народ святий, люди взяті в уділ Божий, щоб сповіщати чесноти Того, Хто покликав вас із темряви до дивного Свого світла; колись не народ, а тепер народ Божий; колись немилувані, а нині помилувані”.

³¹Повнота Церкви – невидима та видима сторони церковного буття (Божественна і людська).

³²Пор.: Мф.21:13: “Дім Мій – домом молитви назветься...”

³³Тут прохання до Отця силою благодаті Святого Духа одягнути вірних у Христа через причастя. Слава Божа тут Сам Христос – жива Слава Отця.

Влада,³⁴ Царство,³⁵ і Сила³⁶ і Слава – Отця і Сина і Святого Духа³⁷ – нині, і во вік, і во вічні віки!

Люди: Амінь.

ДРУГИЙ АНТИФОН

Псалом 145

1 Хвали, душе моя, Господа.

2 Хвалитиму Господа, поки живу; співатиму Богу моєму, доки існую.

3 Не надійтесь на князя, бо він є сином людським, в якому нема спасіння.

4 Бо коли вийде дух з нього – тоді повернеться він в землю свою; того ж дня зникнуть усі задуми його.

5 Блаженний шукаючий допомоги в Бога Іакова, надія якого на Господа Бога свого,

6 Хто створив небо і землю, море з усім, що в них, і вічно зберігає вірність,

7 і творить правосуддя скривдженим, і дає хліб голодним.

8 Господь звільняє в'язнів, Господь відкриває очі сліпим Господь піднімає пригноблених, Господь любить праведних.

9 Господь оберігає бездомних, сироту і вдову підтримує і путь грішників руйнує.

10 Господь вовік царюватиме, Бог твій, Сіоне,³⁸ з роду в рід.

ДРЕВНІЙ ГІМН НА ЧЕСТЬ СВЯТОЇ ТРИЦІ

(Можна співати як самостійний музичний гласовий твір)

Слава Отцю і Сину, і Святому Духу - і нині, і во вік, і во вічні віки!

Амінь.

³⁴“Влада” – божественне абсолютне єдиновладдя, самодержавство, автовасілія (грец.). З християнського погляду Свята Трійця і є Царство, Сила і Слава. В ній “автовасілія=самоцарственність”. “Царство”, “Сила”, “Слава” – слова-субститути, що допомагають уникати виголошення слова “Бог” та замінюють священне Ім’я Боже, Яке не можна виголошувати даремно. Христос, коли вознісся на Небо, сів “праворуч Сили”, себто, сів праворуч Отця (Мк.14:62). Єдинородний Син Божий є Славою Отця (Ін.17:24).

³⁵Єрем.10:10: “Він Бог Живий та Цар вічний”.

³⁶Бог – Кріпкий, Той, Хто має опору в Самому Собі. Бог самобутній. Його Міццю стоїть та рухається весь Світ (порівняйте Дії.17:28: “Бо ми Ним живемо, і рухаємось, і існуємо...”). Могутня і спасенна сила благодаті Божої. Див. Еф.2:1-9. Порівняйте гімн “Святий Боже, Святий Кріпкий...”

³⁷За словами вселенського Патріарха Фотія “Особи Святої Трійці мають спільну дію... У Святої Трійці спільне Царство, Сила і Влада, що не тільки від нас возноситься, але й та, яку Самі Вони – Особи Святої Трійці – приймають від Самих Себе.” (Див.: Mai. Spicilegium Romanorum, t.10, Romae, 1844, p. 38-39, а також Успенский Н. Д. “Из истории молитвы “Никтоже достоин”).

³⁸Сіон – височина в Іерусалимі. В переносному розумінні – Церква Христова.

ЄДИНОРОДНИЙ СИНУ³⁹

Голос 6

Єдинородний Сину і Слово Боже, / безсмертно
сущий, / (i)зволивий спасіння нашого заради / втілитися від Святої
Богородиці і Приснодіви Марії, / незмінно вчоловічивийся, / віддавий Себе
на розп'яття, Христе Боже, / смертю смерть подолавий, / один від (Осіб)
Святої Трійці, / с(o)прославляємий з Отцем і Святим Духом, / спаси нас!/.

МАЛА ЄКТЕНІЯ

Диякон: Знову й знову миром Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твоєю
благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славну
владичицю нашу Богородицю і Приснодіву Марію зі
всіма святими пом'янувши, самі себе й один одного, і
все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

МОЛИТВА ТРЕТЬОГО АНТИФОНУ

Священик: Господи, ти подарував нам ці спільні та єдинодушні
моління та пообіцяв виконати прохання двох або трьох, що збираються
заради Імені Твого!⁴⁰ Ти і нині здійсни прохання рабів Твоїх до спільного
нашого блага, подаючи у цьому житті пізнання Твоєї істини і у Майбутньому
Віці⁴¹ життя вічне даруючи. Бо Ти – Бог благий і людинолюбний, і Тобі ми
славу воздаємо – Отцю і Сину і Святому Духу – нині, і во вік, і во вічні
віки!

Люди: Амінь.

³⁹Тропар кафедрального храму Константинополя на честь Христа-Бога, Передвічної Премудрості – Софії Божої. Тропар – один з видів церковної гімнографії, піснеспів на честь Христа, Пресвятої Богородиці або святого.

⁴⁰Див. Мф.18:19-20: “Істинно також кажу вам, що коли двоє з вас на землі погодяться просити про всяке діло, то чого б вони не попросили, буде їм від Отця Мого Небесного, бо, де двоє чи трое зібрані в ім'я Моє, там Я серед них”.

⁴¹Майбутній Вік – безкінечно тривале буття преображеного (оновленого) Світу, де Бог буде Всім в усьому.

ТРЕТІЙ АНТИФОН

У ЦАРСТВІ ТВОЄМУ, ПОМ'ЯНИ НАС, ГОСПОДИ,
КОЛИ ПРИЙДЕШ У ЦАРСТВО ТВОЄ!⁴²

Блаженні⁴³ вбогі духом,⁴⁴ бо в них є Царство Небесне.
Блаженні плачучі, бо вони будуть втішені.
Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю.
Блаженні голодні і спрагли правди, бо вони наситяться.
Блаженні милостиві(ї), бо вони помилувані будуть.
Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать.
Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.
Блаженні вигнані за правду, бо у них є Царство Небесне.
Блаженні ті, кого зневажатимуть і гнатимуть,
і обмовлятимуть злим словом Мене ради.
Радійте й веселіться, бо велика нагорода вам на Небесах.

МОЛИТВА ВХОДУ ДО СВАТИЛИЩА

Священик: Господи, Боже наш! Ти наповнив небеса упорядкованими воїнствами⁴⁵ ангелів і архангелів⁴⁶ на служіння Твоїй Славі! Звели ж,

⁴²В деяких перекладах Євангелія слова розбійника викладені так: “Коли Ти знову прийдеш як Цар”, тобто, коли Христос з’явиться одягненим в Свою царську, могутню велич і Славу, які побачать усі. У Синодальному перекладі див. Лк.23:42-43: “...пом’яни мене, Господи, коли прийдеш у Царство Твоє! І сказав йому Ісус: істинно кажу тобі, нині будеш зі Мною в раю”.

⁴³Слов. “блаженство” походить від слова «благо» – найвища духовна есхатологічна цінність, що передбачає спілкування з Абсолютним Благим, Яким є Бог. Порівняйте Мф.19:17: “Він же сказав йому: чому називаєш Мене благим? Ніхто не благий, крім одного Бога”. Справжнє блаженство поза Богом неможливе.

⁴⁴Вбогі духом – це люди, душа яких відчужена від наживання багатства та здобування земної слави. У давньоєврейському суспільстві був цілий клас “вбогих духом”. Можливий варіант перекладу: “Блаженні вбогі, бо їх душа успадкує Царство Небесне”. Виділене жирним шрифтом відноситься, як рефрен, до всіх заповідей блаженства.

⁴⁵Церк. слов. «чинами ангелів». Чин (грец. “таксіс”) – упорядкований стрій, згідно ієрархічної системи (наприклад, у військових).

⁴⁶“Воїнство небесне” у семітичній мовній системі означає лад світил. Древні іудейсько-християнські передання допускали зв’язок світлоносних ангелів з планетами за ознакою стрункості, розміреності, стрімкості руху. Архангела Гавриїла часто поєднували з Місяцем, Рафаїла з Меркурієм і таке інше. В тлумаченнях святих отців “небесні світочі” – це ангели. Про ангелів читайте: БТ, №27, вид. МП, 1985, с. 325-327. Богослов’я нараховує дев’ять ангельських

Владико, аби з нашим входом *(до святилища)*⁴⁷ відбувся і вхід святих Твоїх ангелів, щоб нам співслужити і разом прославляти Твою Славу. Бо усім належить воздавати Тобі славу, честь і поклоніння – Отцю і Сину і Святому Духу – нині, і во вік, і во вічні віки! Амінь.

Диякон: Премудрість! *(Увага!)*. Прямуймо!

Клірики: Прийдіть і вклонимось, і припадемо⁴⁸ до Христа!
Спаси нас, Сину Божий, воскреслий з мертвих, співаючих Тобі “Алилуя!”.

МОЛИТВА ТРИСВЯТОГО ПІСНЕСПІВУ

Священик: Боже Святий! Ти серед святих почиваєш, Тобі серафими трисвятою піснею прославляють та херувими славословлять, Тобі вклоняються всі Сили небесні, Ти все суще покликав з небуття до буття, створив людину по образу Твоєму і подобою, прикрасив її всіма Твоїми дарами, і коли вона просить, подаєш їй премудрість і розуміння. Ти грішника не відкидаєш, даючи йому спасіння через покаєння. І нас, Твоїх немічних і непридатних рабів, Ти удостоїв і нині стояти перед славою Твого Жертвеника, щоб віддати приналежне Тобі поклоніння та славослов'я⁴⁹. Прийми, Владико, з вуст нас, грішних, трисвяту пісню і відвідай нас милосердям Твоїм, прощаючи нам усі гріхи – вільні й невільні, освячуючи наші душі і тілеса. І дай нам оновленими служити Тобі у всі дні життя нашого, молитвами святої Богородиці й усіх святих, які від початку віку були благозавгодними Тобі. **Бо Ти є Святий, Боже наш, і Тобі славу воздаємо – Отцю і Сину і Святому Духу – нині і во вік, і во вічні віки.**

Люди: Амінь.

ТРИСВЯТЕ СЛАВОСЛОВ'Я

Люди: Святий Боже, Святий Кріпкий,⁵⁰ Святий Безсмертний, помилуй нас!⁵¹ *(Тричі)*.

чинів: серафими, херувими, престоли (трони), господства, сили, власті, начала, архангели, ангели. Але справжнє їх число відає один тільки Бог.

⁴⁷Урочистим входом єпископа з народом з просторого притвору (нартексу) до центрального нефа храму власне і починалося в древні часи богослужіння Євхаристії. При цьому співали гімн “Прийдіть, вклонимось...”

⁴⁸У давнину молитви євхаристії і ектеній слухалися вірними колінопреклонно.

⁴⁹Трисвяте славослов'я – мається на увазі ангельський спів, де є трикратне “Свят, Свят, Свят”.

⁵⁰Тобто, твердий, непохитний, вірний, Той, на Якого можна покладатися.

⁵¹Спів ангелів на небі: “Святий Бог! Святий Кріпкий! Святий Безсмертний!” “Помилуй, нас!” – співаємо з ними на землі й ми, грішні люди.

Слава Отцю і Сину і Святому Духу – і нині, і во вік, і во вічні віки! Амінь. Святий Безсмертний, помилуй нас!
Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас!

Диякон: Увага! Прокімен... (виголошується прокімен)
Далі апостольське читання та спів Алілуарію

МОЛИТВА НА ЧИТАННЯ СВ. ЄВАНГЕЛІЯ

Священик: Просвіти серця наші передвічним Світлом Твоєї Божественної Премудрості, Владико людинолюбний, і відкрий очі нашого розуму для пізнання Твого Євангелія. Вклади в нас страх перед Тобою, щоб не порушувати спасительні Твої заповіді і відбити *ним* усі життєві спокуси, щоб провадити життя духовне, думаючи і виконуючи *лише* те, що благозавгодно Тобі. **Бо Ти, Христе Боже, є Оновленням душ і тілес наших, і Тобі славу воздаємо із безначальним Твоїм Отцем і всесвятим, і благим, і життєтворчим Твоїм Духом нині і во вік, і во вічні віки.**

БЛАГОСЛОВЕННЯ ДИЯКОНУ НА ЧИТАННЯ ЄВАНГЕЛІЯ

Диякон: Благослови, владико, благовісника святого апостола і євангеліста (*Матвія, Марка, Луки, Іоанна Богослова*).

Священик: Бог, молитвами святого славного і всіма хвалимого апостола і євангеліста (*Матвія, Марка, Луки, Іоанна Богослова*), хай дасть тобі слово, благовістующому, щоб силою *благодаті* великої⁵² поповнити *проповідь* Євангелія⁵³ улюбленого Сина Свого, Господа нашого Ісуса Христа.

Диякон: Амінь. Премудрість! (*Увага!*).
Станьмо добре (*благовидно!*)!
Вислухаємо святе Євангеліє!

Священик: Мир всім!

Люди: І духові твоєму!

⁵²Тут побажання диякону сили Божої сповіщати Євангеліє (див. Діян. 1:8 «... але ви приймете силу, коли зійде на вас Дух Святий; і будете Мені свідками в Єрусалимі та по всій Юдеї і Самарії та навіть до краю землі»; 1 Кор. 2:4-5: «І слово моє й моя проповідь не в словах переконливих людської мудрості, але в доказі духа та сили, щоб ваша віра була не в мудрості людській, але в силі Божій».

⁵³Тобто явити (продовжити) виконання заповіді Спасителя: Мк. 16:15 «Ідіть по всьому світу і проповідуйте Євангеліє всьому створінню».

Диякон: Від *(Матвія, Марка, Луки, Іоанна)* святого Євангелія читання.

Люди: Слава Тобі, Господи, слава Тобі!

Диякон: Слухаємо!

Священик:*(після читання)* Мир тобі, благовісткуючому⁵⁴.

ЄКТЕНІЯ УСЕРДНОГО МОЛІННЯ⁵⁵

Диякон: Мовимо всі від всієї душі і всім розумом нашим мовимо всі!⁵⁶

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Господи, Вседержителю, Боже отців наших, молимося Тобі: почуй нас і помилуй.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Помилуй нас, Боже, великою Твоєю милістю, молимо Тебе: почуй нас і помилуй.

Люди: Господи, помилуй *(тричі)*.

Диякон: За великого владика та отця нашого Святішого Патріарха *(ім'я)*, і за владика та отця нашого Блаженішого Митрополита *(ім'я)*, і за владика нашого (високо)преосвященнішого *(ім'я та сан єпархіального архієрея)*, за достойне честі пресвітерство,⁵⁷ Христове дияконство, за весь причет церковний⁵⁸ і за людей⁵⁹ Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй *(тричі)*.

⁵⁴В даному контексті “Мир тобі!” означає “будь у спокої”, відпочивай. “Мир тобі!” – усне побажання завершення читання Євангелія або Апостола, через відсутність у старовину поділу тексту Святого Письма на розділи та вірші (не треба плутати цей виголос зі священним обрядом побажання общині Миру Божого (у розумінні Шалом), наприклад, з Горнього місця).

⁵⁵Єктенія посиленого моління. Виголошувалась під час літійних процесій містом поза храмом. У побуті називалась вона ще замовною єктенією, оскільки в ній читались диптихи імператора, вставлялись прохання за відвернення лиха (землетрусів, епідемій, нашествия варварів та ін.).

⁵⁶Це заклик до зосередженої молитви «в собі» душею і до прагнення всіх помислів розуму в горне Царство, згідно з вченням св. ап. Павла: “Буду молитися духом, а й розумом” (1 Кор.14:15), а також: «Шукайте горняго, де Христос сидить праворуч Бога; про небесне помишляйте, а не про земне. Бо...життя ваше поховане з Христом у Бозі...» (Колос. 3, 1-4). І, згідно біблійному псалму 46,7-8: «Співайте Богові... розумно».

⁵⁷Церк.слов. “о честном пресвитерстве” – за високоповажних священників.

⁵⁸„За весь причет”, тобто, за церковнослужителів: чтеців, іподияконів.

⁵⁹Церк.слов. “и людех” – тобто, за членів громади.

Диякон: Ще молимо́сь за Богом храниму країну нашу, за владу та воїнство її, щоб жити мирно, тихо,⁶⁰ свято і благочестиво.

Люди: Господи, помилуй (*тричі*).

Диякон: Ще молимо́сь за братів наших – священників, священномонахів і за все у Христі братство наше.⁶¹

Люди: Господи, помилуй (*тричі*).

Диякон: Ще молимо́сь за блаженноспочилих і незабутніх святіших патріархів православних, за спочилих будівничих святого храму цього (*обителі цієї*) та за усіх, раніше спочилих православних, – тут і повсюди погребених.

Люди: Господи, помилуй (*тричі*).

Диякон: Ще молимо́сь за милість, життя, мир, здоров'я, спасіння, благовоління, прощення та позбавлення гріхів рабів Божих – братії святого храму цього (*обителі цієї*).

Люди: Господи, помилуй (*тричі*).

Диякон: Ще молимо́сь та тих, хто плоди приносить і добро творить у святому храмі цьому, за всіх, хто трудиться й опікується бідними⁶², за співаючих і за всіх, хто предстоїть *Тобі* у святому храмі цьому⁶³, дожидаючих від Тебе великої і безмежної милості⁶⁴.

Люди: Господи, помилуй (*тричі*).

⁶⁰Тобто, спокійно, без кривавих повстань, заворушень, без бунтів натовпу або військових заколотів.

⁶¹Довго монахи ухилялися від прийняття духовного сану. Першим на Сході монахом-священником став преподобний Сава Освячений (+532). Спільножитійне монашество виникло у IV ст. від Р.Х. і проявило себе в історії Церкви ревним, твердим захисником православної віри. Багато монахів були гнані та тортуровані від еретиків (наприклад, у добу іконоборства преподобний Феодор Студит і багато ін.). Тому стали возносити особливі прохання за монахів-священників і за членів монашеських общин православних монастирів. За влучним виразом митр. Московського Платона (Левшина): “Монашество – це та “суха” палка, на якій тримається жива виноградна лоза Церкви Христової”. В Ієрусалимському Патріархаті всі священники-монахи і священники-іноки, які служать при Гробі Господньому, складають древнє Братство Гробу Господнього, що зберігається й донині.

⁶²“Що піклуються про бідних” (церк.слов. “труждающиеся”) – це члени середньовічних церковних братств так званих гробокопальників, що даром здійснювали поховання бездомних та бідних (у печерах Києво-Печерської Лаври почивають св. мощі преп. Марка Гробокопателя).

⁶³Ті, що творять добро – благодійники, які безоплатно (часто таємно) жертвують на потреби храму і бідних. Спасенне значення та вчинок благодійника визначається його метою: здійснення його не заради слави або зиску, а виключно заради любові до Христа та для виконання Його заповіді любові до ближнього, а також на знак каяття чи вдячності Богу.

⁶⁴Багата милість Божа – це всебічна, різноманітна, всеосяжна допомога Божа.

МОЛИТВА УСЕРДНОГО МОЛІННЯ

Священик: Господи, Боже наш! Прийми усердні моління рабів Твоїх і помилуй їх з безмежної Твоєї милості, і дари Твої⁶⁵ низведи на них і на всіх людей Твоїх, які чекають від Тебе великої милості й щедрот Твоїх. **Бо Ти – Бог милостивий і людинолюбний, і Тобі славу воздаємо – Отцю і Сину і Святому Духу – нині і во вік, і во вічні віки.**

Люди: Амінь.

ЄКТЕНІЯ ЗА СПОЧИЛИХ

Диякон: Помилуй нас, Боже, з великої Твоєї милості, молимося Тобі, почуй нас і помилуй.

Люди: Господи, помилуй (*тричі тут і надалі*).

Диякон: Ще молимося за упокоїння душ заснулих рабів Божих (*імена*) і щоб простилися їм усякі прегрішіння вільні і невольні.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Ще молимося, щоб Господь Бог оселив душі їх там, де праведні спочивають.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Милості Божої, Царства Небесного і прощення гріхів їх у Христа, безсмертного Царя і Бога нашого, просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Господу помолимося!

МОЛИТВА ЗА СПОЧИЛИХ⁶⁶

Священик: Боже духів і всякої плоті! Ти смерть подолав і диявола силу зруйнував і життя Світові Твоєму дарував! Сам, Господи, упокій душі заснулих рабів Твоїх (*імена*) у місці радісному, у місці квітучому, у місці відради, – там, де є спокій, звідки втекли хвороба, печаль і зітхання. Всі прегрішіння, що скоїли вони словом, ділом або в думках,⁶⁷ Ти, як благий і

⁶⁵Церк.слов. “щедроти Божі” – благодатні, спасительні дари жертвовної любові Божої до людини. («Бог всім хоче спастися і в розум істини прийти»).

⁶⁶Ін.5:27-30: “І дав Йому владу здійснювати й суд, бо Він є Син Людський. Не дивуйтесь цьому, бо настає час, коли всі, хто в гробах, почують голос Сина Божого; і встануть ті, що робили добро, для воскресіння життя, а котрі творили зло – для воскресіння суду. Я нічого не можу творити Сам від Себе. Як чую, так і суджу, і Мій суд справедливий; бо не шукаю Моєї волі, але волі Отця, що послав Мене”.

⁶⁷Помисел (грецьк. «прилог») – «безсловесне», підсвідоме тяготіння, нав'язне в ум зовні бісами. Наслідком прилога є т.зв.»прираження», тобто усвідомлення розумом помисла і зосередження на ньому, потім появлення гріховного образу і поневолювання йому падшої волі, згода волі на гріх і,

людинолюбний Бог, прости, бо немає людини, яка б жила і не згрішила. Ти один без гріха, правда Твоя – правда навіки і слово Твоє – істина.⁶⁸ **Бо Ти, Христе Боже, є Воскресіння, Життя й Спокій заснулих рабів Твоїх (імена) і Тобі славу воздаємо із безначальним Твоїм Отцем і всесвятим і благим, і життєтворчим Твоїм Духом – нині і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

ГОЛОВОПРЕКЛОННА МОЛИТВА⁶⁹

Священик: Господи, Боже наш, що на Вишині живеш⁷⁰ і на смиренне споглядаєш! Ти, що зіслав спасіння людському роду через Єдинородного Сина Твого і Бога, Господа нашого Ісуса Христа!⁷¹ Споглянь же на рабів Твоїх, оглашених,⁷² що схилили перед Тобою глави свої, і сподоби їх у благозручний час через Купіль Відродження⁷³ звільнення від гріхів⁷⁴ та Одягу Безсмертя,⁷⁵ з'єднай їх у Святій Твоїй Соборній і Апостольській Церкві і прилучи їх до вибраного Твого стада. **Щоб ми разом славили⁷⁶ вседостойніше⁷⁷ й величніше Ім'я Твоє – Отця і Сина і Святого Духа – нині і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

на кінець кінців, втілення “словесного” образу у гріховну дію. Духовна боротьба з гріховними помислами є основою подвижницького святоотеческого досвіду (чит. «Добротолубіє»).

⁶⁸Ін.17:17: “Отче Святий! Освяти їх істиною Твоюю; слово Твоє є істина”. Див. також Ін.14:6: “Ісус сказав... Я є путь, істина і життя. Ніхто не приходить до Отця, як тільки через Мене”.

⁶⁹Головопреклонна молитва – древня заміна звичаю покладання руки єпископа на кожного, хто молився, перед виходом його з храму (звідси і звичай цілування хреста по закінченні літургії). На літургії – три главопреклонні молитви: 1) для оглашених, 2) для вірних, які не причащаються (після “Отче наш”). Саме для останніх диякон виголошує “Глави ваші... схиліть” замість “Глави наші...”; і 3) для виходу з храму причасників (заамвонна молитва), на якій диякон не випадково стоїть зі схиленою головою.

⁷⁰Пор. Дан.14:25: “Даніїл сказав: Господу Богу моему поклоняюсь, тому що Він Бог живий”. За о. Павлом Флоренським, етимологічно слов’янське слово “Живый” походить від санскритського слова, що означає буквально “Той, Хто дихає, Той, Хто живе, Той, Який Є = Який Єстина=Істина”. Інакше кажучи, Той, Який є справжнє Буття. Пор. відповідь Христа під час взяття під варту римським воїнам: “Хто Ти?” – “Аз Єсмь”. Про етимологію слова “істина” читайте: Священик Павел Флоренский. Столп и утверждение Истины. Изд. Лепта, Москва, 2004, с.13-17.

⁷¹Див. Ін.3:16: “Бо так возлюбив Бог світ, що віддав Сина Свого Єдинородного, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне”.

⁷²Оглашенні – учні багаторічних катехизичних курсів, що готувалися до прийняття святого Хрещення.

⁷³Гал.3:27: “Всі ви, що в Христа хрестилися, у Христа одягнулися”. Пор. Тит.3:5: “Він спас нас не по ділам праведності, які б ми створили, а за Своєю милістю через купіль відродження й оновлення Святим Духом”.

⁷⁴Ін.2:2: “Він є умилостивлення за гріхи наші, і не тільки за наші, але й за гріхи всього світу”.

⁷⁵Одяг (шати) безсмертя – евхаристичні Тіло та Кров Христові. Див. Ін.6:56: “Хто плоть Мою споживає і п’є Мою кров, той в Мені перебуває, і Я в ньому”. Порівняйте з церковним гімном Хрещення: “Ті, що в Христа хрестилися, в Христа одягнулися”.

⁷⁶Оглашенні до прийняття св. Таїнства Хрещення не мали права стояти на Літургії вірних і причащатися.

⁷⁷Слов. “пречестное” – достойне вищої пошани і честі.

ЄКТЕНІЯ ВІРНИХ⁷⁸ ПЕРША

Диякон: Оглашенні, удаліться!⁷⁹
Щоб ніхто з оглашених! Тільки вірні!
Знову й знову миром Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твоєю
благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Премудрість (*Увага!*)⁸⁰

МОЛИТВА ВІРНИХ ПЕРША

Священик: Благодаримо Тебе, Господи, Боже *небесних* Сил, бо Ти сподобив нас і нині стояти перед святим Твоїм Жертвеником, припасти до милосердя Твого, благаючи прощення наших гріхів і людського невідання⁸¹. Прийми, Боже, молитву нашу, зроби нас гідними приношення Тобі і молитв, і зітхань, і безкровних Жертв за себе і за весь народ Твій. І яви нас, поставлених на це Служіння силою Духа Твого Святого, у свідченні чистої совісті, неповинно та безперешкодно прикликати Тебе у всякий час і на всякому місці⁸², щоб, почувши нас, Ти був би нам милостивим безмежним щиросердям Твоїм. **Бо Тобі належить вся слава, честь і поклоніння – Отцю і Сину і Святому Духу – нині і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

⁷⁸Вірні – це хрещені християни, які користувалися в общині всіма правами свого статусу і яким дозволялося причащатися.

⁷⁹Тут оглашенні виходили з храму і прямували у притвор або інші приміщення для катехізації.

⁸⁰Грецькою “Софія!” Виголос, що вказував на щось надзвичайне, важливе, мудре. Перекладають, як “Послухаємо! Почуємо! Увага!”

⁸¹“прощення наших гріхів і людського (ὁ λαός) невідання (Закону Твого)” – (церк. слов. “о людских неведениих”) – легковажні, сповнені релігійного невігластва вільні чи невільні дії у слові, ділах чи намірах розуму (в помислах), які допускаються групою людей, через нехтування чи незнання Божого Закону, або у стані афекту, і які об’єктивно ведуть до гріховної мети або дурного результату; колективне (суспільне) діяння, здійснене всупереч голосу розуму, серця, совісті, у гніві (напр., відступлення або забуття Бога, невиконання суспільством релігійних приписів, схиблення в ересі, розколи, слідування язичницьким забобонам, масова віра у долю, рок, реінкарнацію, гадання, спиритизм, технологічні марновірства, демонологізація технічних досягнень, віра у магію чисел та символів), пряме ідолопоклонство (напр., обожнювання планет та явищ природи, космосу) чи побічне (астрологія, уфологія), як такі, що порушують 1 і 2 заповіді Декалогу. Порівняйте Повтор.6:4-6: “Слухай, Ізраїль: Господь, Бог наш, Господь один є. І люби Господа, Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всіма силами твоїми. І хай будуть слова ці, які Я сьогодні заповідаю, в серці твоєму (і в душі твоїй)”.

⁸²Ін.16:23: “Істинно, істинно кажу вам: чого попросите Отця в Ім’я Моє, дасть вам”. Пор. Ін.14:13-14: “І якщо щось попросите у Отця в Ім’я Моє, то зроблю, хай прославиться Отець у Сині. Якщо щось попросите в Ім’я Моє, Я то зроблю”.

ЄКТЕНІЯ ВІРНИХ ДРУГА

- Диякон:** Знову й знову миром Господу помолимося.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** За Мир з Неба (з *Вишини*) і за спасіння душ наших Господу помолимося.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** За мир у всьому Світі, за блаженне стояння (в *істині*) святих Божих Церков і за єднання (в *них*) усіх (людей) Господу помолимося.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** За святий храм цей і за тих, хто з вірою, благопобожністю та страхом Божим входять до нього, Господу помолимося.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** За спасіння від усіх бід, ненависті та утисків Господу помолимося.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твоєю благодаттю.
- Люди:** Господи, помилуй.
- Диякон:** Премудрість! (*Увага!*)

МОЛИТВА ВІРНИХ ДРУГА

Священик: Всемиловитий і людинолюбний Боже! Ми знову і багато раз припадаємо до Тебе⁸³ і Тобі молимося: зглянься на наші молитви і обмий наші душі й тілеса⁸⁴ від усякої плотської і духовної скверни, і даруй нам безвинне та неосудне стояння перед святим Твоїм Жертвеником. Даруй, Боже, і всім, хто молиться з нами,⁸⁵ успіху в житті і вірі, і в духовному розумінні. Дай тим, хто завжди з трепетом і любов'ю служать Тобі, безвинно та неосудно причаститися святих Твоїх Тайн і успадкувати Твоє Царство. Щоб під державною владою Твоюю завжди хранимі,⁸⁶ Тобі *ми* славу воздавали – Отцю і Сину і Святому Духу – і нині, і во вік, і во вічні віки!

Люди: Амінь.

⁸³Колись усі екстенії та молитвослов'я літургії промовлялися вголос під час загального колінопреклоніння народу. Дивіться статтю у додатку "Про древню традицію..."

⁸⁴У старовину іподиякони розносили чаші зі святою водою між рядами віруючих для обмивання та освячення всіх п'яти почуттів. У дворах храмів споруджувалися басейни або фонтани зі святою водою. Залишок звичаю – обмивання рук ієреїв на літургії та стояння іподиякона із чашею з водою біля царських врат до херувимської пісні на хіротонії.

⁸⁵"хто молиться з нами" – члени інших общин епархії (діоцезії), що знаходяться у молитвеному спілкуванні з єпископом діоцезії. Можливо, це вірні, що були відсутні у храмі з поважної причини або ті члени общини, які відповідно до древньої покайної дисципліни, хоча й виконали епитимію, але ще не отримали від єпископа дозволу причащатися з вірними. (У пізніші століття, спостерігаючи недбалість багатьох вірних до причащання, святитель Іоанн Златоуст вигукне: "Даремна (євхаристична) Жертва наша: ніхто не причащається!")

⁸⁶Православні візантійці вірували, що вони – піддані Христа та громадяни Небесного Царства (2Кор.5:1-2).

МОЛИТВА ОСОБИСТОГО БЛАГОЧЕСТЯ

Священик: Ніхто із тих, хто пов'язаний плотськими хотіннями й пристрастями,⁸⁷ не достойний приходить (*у Твій храм*) і стояти перед Тобою, Царю Слави, щоб служити Тобі, бо служіння Тобі (*у Тайні Євхаристії*) настільки величне і святе, що є страшним і для небесних Сил!⁸⁸ Одначе Ти, заради невимовного і безмежного Твого людинолюб'я, безперемінно⁸⁹ і незмінно⁹⁰ вочоловічився⁹¹ і став нашим Первосвящеником,⁹² і, будучи Владикою всіх, заповідав⁹³ нам звершувати священнодійства цієї безкровної Жертви. Ти один, Господи, Боже наш, володієш усім, що на Небі й на землі, Ти один сидиш на херувимському престолі,⁹⁴ володарюєш серафимами і царюєш над Ізраїлем. Ти – Єдиносвятий і серед святих почиваєш! Тому молю Тебе, єдиноклаженного і благоуважного: споглянь на мене, грішного та непридатного раба Твого, і очисти мою душу і серце від совісті лукавої.⁹⁵ І мене, силою Духа Твого Святого одягнутого у благодать священства,⁹⁶ приготуй до стояння перед цим Святим Твоїм жертвеником⁹⁷ і до звершення священнодійств (*Тайнства*) святого і пречистого Твого Тіла і чеснішої Крові. Бо до Тебе приходжу і, схиляючи вию⁹⁸ мою, благаю Тебе: не відверни від мене Лиця Твого і не відлучи з дітей Твоїх, але сприймай, щоб ці Дари, що нині

⁸⁷ Порівняйте великі тексти Гал.5:19-24: “Діла плоті відомі...” та Рим.8:7: “плотські мудрування є ворожнеча проти Бога...”

⁸⁸ Ангельські чини.

⁸⁹ Син Божий втілюється “нерухомо”, тобто не покидаючи Отця і Небес, перебуваючи Своїм Божеством всюди і залишаючись другою іпостасю Святої Єдиносущної і Нероздільної Трійці.

⁹⁰ Незмінно – цебто, не змінюючи Свою божественну природу, як Сина Божого.

⁹¹ В іпостасі Христовій божественна природа Сина Божого не зазнала ніяких змін, змішування чи розділення.

⁹² Євр.4:14: “Отож, маючи Первосвященика великого, що пройшов небо, Ісуса Сина Божого, будемо непохитно триматися сповідання нашого”; Євр.6:20: “Ісус став Первосвящеником навіки по чину Мелхиседека”.

⁹³ Лк.22:17-19: “І, взявши чашу, і благодаривши, Він сказав: візьміть її, і розділіть між собою; бо кажу вам, що не буду пити від цього плоду виноградного, доки не прийде Царство Боже. І, взявши хліб і благодаривши, преломив і подав їм, говорячи: це є тіло Моє, що за вас віддається; це творить на спогад про Мене”.

⁹⁴ Тема носіння Христа ангелами присутня і в херувимській пісні. Багато древніх ікон мають назву “Спас у силах”, тобто, “Спаситель в ангелах”.

⁹⁵ Лукава совість – тобто, зла, зіпсована, порочна, двоєдушна, лицемірна.

⁹⁶ Мається на увазі Тайнство рукоположення в новозавітне священство, при якому благодать Божа наповнює священника через руки єпископа.

⁹⁷ Тобто, стояння перед святим Престолом з Трапезою Господньою.

⁹⁸ Вия – шия. Образ впертості, гордині, жорсткості (церк. слов. “жестокость”).

приносяться мною, грішним і непридатним рабом Твоїм, були благоприхильно прийняті Тобою. Бо Ти приносиш і приносишся, приймаєш і роздаєш (*Себе*), і Тобі ми славу воздаємо з безначальним Твоїм Отцем, і пресвятим і благим і життєтворчим Твоїм Духом нині і во вік, і во вічні віки. Амінь.

1. Ми всі, херувимів таємно (*духовно*) образуємо і животворчий Трійці трисвяту пісню (*з ними*) співаючи, всяке нині житейське відкладемо піклування. Щоби нам Царя всіх (*достойно*) прийняти з ангельськими, невидимо списоносними чиньми. Алілуя.
2. Ми всі, херувимів таємно (*духовно*) образуємо і животворчий Трійці трисвяту пісню з *ними* співаючи, всяке нині житейське відкладемо (*геть відкиньмо*) попечиння. Щоби нам Царя всіх у Славі прийняти з ангельськими, невидимо списоносними чьми. Алілуя.
3. Ми всі, херувимів таємно (*духовно*) образуємо і животворчий Трійці трисвяту пісню з *ними* співаючи, всяке нині житейське відкладемо (*геть відкиньмо*) піклування. Щоби нам Царя *всього Світу прийняти* в сонмах невидимих і списоносних ангелів. Алілуя.
4. Ми всі, херувимів таємно (*духовно*) образуємо і животворчий Трійці трисвяту пісню (*з ними*) співаючи, всяке нині житейське відкладемо піклування. Щоби нам Царя всіх *достойно* прийняти у списоносних війствах всіх ангелів незримих. Алілуя.
5. Ми всі, образ херувимів таємно (*духовно*) являючи і животворчий Трійці трисвяту пісню (*з ними*) співаючи, всяке нині житейське відкладемо *п о п е ч и н н я*. Щоби нам Царя всіх у *С л а в і* прийняти з ангельською, невидимо списоносною вартою. Алілуя.
6. Ми всі, херувимів таємно (*духовно*) образуємо і животворчий Трійці трисвяту пісню з *ними* співаючи, всяке нині житейське відкладемо (*геть відкиньмо*) піклування. Щоб нам *с у п р о в о д и т и* Царя *всього Світу* з ангельськими, невидимо списоносними чньми. Алілуя.
7. Ми, образ херувимів таємно (*духовно*) являючи і животворчий Трійці трисвяту пісню (*з ними*) співаючи, всяке нині житейське відкладемо *х в и л ю в а н н я*. Щоб нам *с у п р о в о д и т и* Царя *всього Світу* у списоносних війствах всіх ангелів незримих. Алілуя.

ПРОХАЛЬНА ЄКТЕНІЯ

Диякон: Доповнимо молитву нашу Господу.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За принесені чесні Дари Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За святий храм цей і за тих, хто з вірою, благопобожністю та страхом Божим входять до нього, Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Щоб позбутися нам усякої скорботи, ненависті та утисків Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй та збережи нас, Боже, Твоєю благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Дня цього, що оновлює нас,⁹⁹ святого, мирного і безгрішного у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Ангела мирного, вірного наставника, хранителя душ і тілес наших, у Господа просимо.¹⁰⁰

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Прощення і позбавлення гріхів¹⁰¹ та прегрішінь¹⁰² наших у Господа просимо.

⁹⁹Тобто за день, який удосконалює вірних для Царства Божого через Спількування у Святому Дусі.

¹⁰⁰Згідно передання старозавітної Церкви за часів другого Храму, людину, яка після молитви йде додому з храму, супроводжує злий або добрий (мирний) ангел (про це чит. у статті Н. Engberding-a Zum besseren Verstaendnis einiger diakonaler Aufforderungen des byzantinischen Ritus (OS. 1964. Vol. 13, а також у книзі R. Taft-a Great Entrance (R., 1978)). У християнському переданні "Ангел Миру" ототожнюється з ангелом-хранителем, іноді – з Самим Христом, а злий – з бісом або з дияволом. Можливо тут і прохання послати через ангела-хранителя звістку про примирення з Богом, про Боже благовоління під час проходження душею т.зв. митарств.

¹⁰¹"Гріх" – від санскр. "gregh" – те, що заслуговує на огиду, зневагу, відкинення.

¹⁰²Слов. "прегрешение" слід розуміти як гріхопадіння, гріховну схильність людської волі, похоть (похотіння), хворобу волі, схильність людської волі більше на гріх, ніж на добро, гріховний потяг, нездоланне бажання, що веде до скоєння реального гріха (в суч. грец. служебнику – ή πλημμέλεια). В тлумачному словнику В. Даля "прегрішна людина" – вельми порочна, грішна за своєю внутрішньою суттю людина. (Див. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. Т.3. М., изд. Терра-Книжный клуб, 1998. С.1003.) "Прегрешение" – те, що заслуговує на подвійне, абсолютне та негайне відкинення. У деяких перекладачів "прегрешение" = помилка, вина, недбалість. У Синодальному руському виданні Біблії церковнослов'янське "прегрешение" перекладено як "преступление" (злочин, що робить людину винною, зле діяння, скоївши яке людина по своїй волі переступає межу). Серед українських перекладів зустрічається такий варіант: Еф.2: 1-5: "...І вас, що мертві були через ваші провини (злodianня, злочини, давньогрец. τό παράλτομα = падіння) й гріхи, в яких ви колись проживали за звичаєм світу цього, (Бог)... оживив разом з Христом" (порівн. Рим.1:21-32). "Прощення гріхів і прегрішінь" – звільнення від них і

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Доброго й потрібного душам нашим і мира всьому Світові¹⁰³ у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: За останок часу життя нашого, щоб був він сповнений мира (*зі всіма*)¹⁰⁴ і покаяння, у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Християнського кінця життя нашого,¹⁰⁵ без хвороб, у пошані,¹⁰⁶ спокої, і доброї відповіді на страшному й великому Суді Христовому просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Пресвяту, пречисту, преблагословенну, славному владичицю нашу Богородицю і Приснодіву Марію всіма святими пом'янувши, самі себе й один одного, і все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

МОЛИТВА ПРИНЕСЕННЯ

Священик: Господи Боже, вседержителю! Ти – єдиний Святий, Хто приймає жертву хваління¹⁰⁷ від прикликаючих Тебе всім серцем!¹⁰⁸ Прийми і

повна відмова від їх повторення, що стає можливим при повному зціленні онтологічних наслідків первородного гріха у людині.

¹⁰³Прохання за те, щоб небо та земля, примирені у Христі (Лк.2:13-14), одне з одним були не у ворожнечі, але перебували у єднанні Миру Божого (у Божественному Спокої, у Божественному Мовчанні), який, згідно з апостолом Павлом, “вищий від всякого розуму...” (Фил. 4:7), і є Життям у Бозі. “Увесь Світ” – це вся світобудова у її повноті, увесь цілісний створений видимий та невидимий (ангельський) світ.

¹⁰⁴Тобто, сповнений примирення з Богом, з Церквою і людьми. Тут “бути у мирі” означає перебування у стані благодаті, у святості.

¹⁰⁵Іншими словами, отримавши відпущення гріхів у св. Таїнствах Єлеопомазання і Причастя (Євхаристії).

¹⁰⁶Тут прохання земного кінця не через ганебну кару, а кінця природного, та з надією на вічне спасіння, тобто, про достойне закінчення земного життя при загальній повазі.

¹⁰⁷Див. старозавітні та новозавітні згадування жертви хвали: Пс.49:14: “Принеси в жертву Богу благодаріння, і воздай Всевишньому обітницю твою”; Пс.106:22: “Хай приносять Йому жертву благодаріння, і хай сповіщають зі співом про діла Його!”; Пс.115:8: “Тобі принесу жертву благодаріння, і ім'я Господнє призову”; Євр.13:15: “Отож будемо через Нього завжди приносити Богу жертву хвали, тобто плід уст, які прославляють ім'я Його”. (Пор. благодарственный гімн

від нас, грішних, це моління і **вознеси його на святий Твій Жертвеник,**¹⁰⁹ і яви нас придатними приносити Тобі дари і жертви духовні за наші гріхи і за гріхи людського невідання (*Закону Твого*). Сподоби нас знайти Твою благодать, щоб жертва наша була Тобі благоприємною і щоб благодать Духа Твоєї Благості зійшла і на нас, і на ці Дари, що лежать перед нами, і на усіх людей Твоїх.¹¹⁰ **Заради щедрот Єдинородного Сина Твого, з Яким Ти благословенний із пресвятим, і благим, і життєтворчим Твоїм Духом – нині, і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

Священик: Мир всім.

Люди: І духові Твоєму.

Диякон: Возлюбимо одне одного,¹¹¹
єдиномишено сповідуючи...

Люди: Отця і Сина і Святого Духа –
Трійцю єдиносущну і нероздільну.

Диякон: Двері, двері! Уважно спостерігаймо!¹¹²

наприкінці Літургії: “Хай наповняться уста наші хвалою Тобі, Господи”). Євхаристична Жертва, будучи універсальною, обіймає та замінює собою всі види старозавітних храмових жертв: хвали, всеспалення, за гріх, повинності, мирну, вечірню, наповнюючи їх новозавітним змістом. Сам Христос являє одну досконалу Жертву, Він Агнець Божий, що взяв на Себе гріхи всього світу.

¹⁰⁸ Пор. “До Господа звернемо серця!” у початкових закличках анафори (“Горе имеем сердца”).

¹⁰⁹ Тема всхідного епиклесіу.

¹¹⁰ Тема низхідної епиклезі: прохання послати Святого Духа на народ і Дари. Кульмінація низхідної епиклезі у євхаристичному каноні: “...і просимо, і молимо...”, також розширена “...на нас і на ці святі Дари”.

¹¹¹ У старовину вірні обмінювалися поцілунком примирення у Христі: чоловіки з чоловіками, жінки з жінками, заради чого вони стояли в храмі окремо. Нині обряд зберігся у кліриків.

¹¹² У старовину під час гонінь двері храмів зачинялися, щоб не увірвалися язичники.

СИМВОЛ ВІРИ

Вірую¹¹³ в єдиного Бога Отця Вседержителя,
Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.
(Вірую) І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого,
єдинородного, від Отця рожденного до всіх віків,
у Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного,
рожденного, несотворенного,
єдиносущного Отцю, Ним же повстало все;¹¹⁴
задля нас, людей і нашого ради спасіння,
зійшовшого з Небес і воплотившогося
від Духа Святого й Марії Діви і вочоловічшогося, розп'ятого при
Понтійському Пилаті,
і постраждалого, і погребеного,
і воскреслого в третій день, згідно з Писаннями,
Який вознісся на Небеса і сидить праворуч Отця,
і Який вдруге прийде у Славі
судити живих і мертвих
і царюванню Якого не буде кінця.
(Вірую) І в Духа Святого,
Господа життєтворчого,
від Отця ісходящого,
разом з Отцем і Сином
споклоняємого и сославимого,
що промовляв через пророків.
(Вірую) В єдину, святу,
соборну¹¹⁵ й апостольську Церкву.¹¹⁶
Сповідую єдине хрещення
для позбавлення гріхів.
Дожидаю¹¹⁷ воскресіння мертвих
та життя Майбутнього Віку.¹¹⁸ Амінь.

¹¹³Перше слово “Вірую” відноситься до всіх членів Символа Віри.

¹¹⁴Тобто усе суще стало битійствувати

¹¹⁵В оригінальному давньогрец. тексті стоїть слово “кафолічну” від “kath-olou”. В древніх слов'янських перекладах стоїть “кафолікію”. В церк. слов. – “соборну”. Одначе, кафолічність та соборність (за дияконом, професором Ніколаєм Лосським) є два різні, проте взаємопов'язані поняття: перше вказує на те, що Церква володіє повнотою Істини, а друге – на евхаристичну общину Народу Божого, очолювану єпископом. (Див. доповідь диякона Ніколая Лосського “Соборність-Кафолічність та першість у православній еклезіології”, у книзі “Православне вчення про Церкву”, Синодальна Богословська Комісія, Москва, 2004, с.90).

¹¹⁶Церква – створена Господом Ісусом Христом благодатна духоносна евхаристична община вірних, що об'єднана єдиною вірою, таїнствами та ієрархією, яка являє Себе у світі як містичне Тіло, в котрому Христос є і Самим Тілом і Главою Тіла (Церкви). Див. Еф.1:22-23: “...(Бог) поставив Його вище всього, як главу Церкви, яка є Його Тілом, Повнотою, що наповнює все в усьому”.

¹¹⁷Церк. слов. “чаю” – дожидаю в надії, очікую з надією (Діян.23:6: “... Павел виголосив у синадріоні: мужі браття! Я фарисей, син фарисея; за надію на воскресіння мертвих мене судять”).

¹¹⁸Майбутній Вік – нескінченно триваюче буття оновленого Світу, де Бог буде Всім в усьому. Прийдешній Вік, за уявою деяких св. отців, є Майбутній Еон, тобто, втілений Логос, Христос.

АНАФОРА¹¹⁹

Початкові взаємні привітання та заклики

Диякон: Станьмо¹²⁰ добре,¹²¹
станьмо з острахом!
Будьмо уважні!¹²²
Святе Возношення¹²³
в мирі¹²⁴ принесемо!

Люди: Милість мира, жертву хваління!¹²⁵

Священик: Благодать Господа нашого Ісуса Христа
і любов Бога і Отця,

¹¹⁹ Анафора – возношення, велика молитва освячення Святих Дарів у Тіло та Кров Христові, що інакше називається каноном (правилом) святої Євхаристії (святого Благодаріння).

¹²⁰ У старовину вірні у певні моменти Літургії могли сидіти на підлогах або на сідалищах.

¹²¹ Тобто станьмо благообразно, благопристойно, красиво, належним чином.

¹²² Слов. “Вонмем!” – заклик до всіх стояти благоговійно, бути взаємно уважними й доброзичливими, щоб уникнути суєти при священнодійствах Євхаристії чи просуванні вірних до амвону та на солею для причащення (місткий амвон у древньому храмі св. Софії був посеред храму), побоюючись, щоб будь-хто не штовхнув випадково дискос з Тілом Христовим або не розлив чашу з Кров’ю Христовою. Адже у старовину кожний вірний отримував у свої долоні від священика частку Тіла Христового і тричі (в ім’я Святої Трійці) відпивав Святої Крові з Чаші, яку підносив диякон (у старовірів донині вірні тричі причащаються святої Крові, але вже зі лжиці). Потім частини св. Агнця, напоеного Кров’ю, диякони у кошиках благоговійно розносили по оселям вірних, що були відсутніми на Євхаристії з поважної причини.

¹²³ Церк. слов. “Святое Возношение в мире приносить”. “Святе Возношення” – це святі Дари, котрі при виголошуванні священиком слів: “Твоя от Твоих Тебе приносяще...”, підіймаються над престолом “перед Лице Боже”. Цим кульмінаційним священнодійством здійснюється принесення святих Дарів Святій Трійці, як Безкровної Жертви, Жертви благодаріння Богу “від усіх і за все”.

¹²⁴ Кол.3:15: “І хай мир Божий владарює у ваших серцях, до якого й були ви покликані в одному тілі, і будьте дружелюбними!” Еф.4:1-3: “...благаю вас поводитись достойно покликання, до якого ви призвані, зі всякою покірністю і лагідністю, і довготерпінням, з любов’ю терплячи один одного, стараючись зберігати єдність духу в союзи миру”.

¹²⁵ В найдавнішому Євхологоні (Барберинівський кодекс № 77) відповідь народу викладена так: “Милість! Мир! Жертва Хвали!” Це – древні взаємні вигуки вірних, згідно св. апостолу Павлу: Тит.1:1-4: «Титу, істинному сину по спільній вірі, милість і мир від Бога Отця и Господа Ісуса Христа, Спасителя нашого». В даному контексті, з одного боку, це заклик вірним до всепрощення, взаємної злагоди, духовної пильності, прихильності, до сповненої милості взаємної любові у Христі, під час принесення Євхаристичної Жертви Хвали. Пор. Євр.13:15: “Отож будемо через Нього завжди приносити Богу жертву хвали, тобто плід уст, які прославляють Ім’я Його”. Сам “Христос є нашим Миром” з Богом (Еф.2:14), а, згідно з 1Ін.2:2: “Він є умилюєння за гріхи наші, і не тільки за наші, але й за гріхи всього світу”. Христос є справжнім “об’єктом” і “суб’єктом” новозавітної Жертви Хвали. Містичні три вигуки общини (“Милість!”, “Мир!”, “Жертва Хвали!”) можна віднести і до Спасителя, Бога і Господа Ісуса Христа, до Його Присутності серед євхаристичної общини вірних. Див. Мф.18:19-20: “Істинно також кажу вам, що коли двоє з вас на землі погодяться просити про всяке діло, то чого б вони не попросили, буде їм від Отця Мого Небесного, бо, де двоє чи троє зібрані в ім’я Моє, там Я серед них”.

і Причастя (*Спілкування*) Святого Духа¹²⁶
будуть зі всіма вами!¹²⁷

Люди: І з духом твоїм.

Священик: У Горньому (*не*)хай будуть серця!¹²⁸

Люди: Всі наші серця у Господі!¹²⁹

Священик: Благодаримо Господа!

Люди: Достойно і праведно
поклонятися Отцю і Сину і Святому Духу,
Трійці єдиносущній і нероздільній.

Священик: Достойно і праведно¹³⁰
Тебе оспівувати,
Тебе благословляти,
Тебе прославляти,
Тебе благодарити,¹³¹
Тобі поклонятися
на всякому місці
владництва Твого.¹³²
Бо Ти – Бог невимовний,
незбагнений, невидимий,
недосяжний,¹³³ завжди суцїй,¹³⁴ –
Ти, і Єдинородний Твій Син
і Дух Твій Святий.¹³⁵

¹²⁶Причастя Святого Духа – грецьк. “κοινωνία” Святого Духа – це співспілкування, співпраця, сприяння, сопричастя, допомога, взаємний зв’язок вірних і Духа Святого. Тут – побажання вірним допомоги, сопричетності сприяння Святого Духа у звершенні таїнства Святої Євхаристії.

¹²⁷Див. 2 Кор.13:13: “Благодать Господа нашого Ісуса Христа, і любов Бога й Отця, і причастя Святого Духа зі всіма вами”.

¹²⁸ Або «У Горньому (*не*)хай будуть серця!», або «На Небі (*не*)хай будуть серця», тобто у Господі.

¹²⁹ Або “Маємо (їх) у Господі!”. Мф. 6:19-21: “...збирайте собі скарби на небі, ...бо де скарб ваш, там буде й серце ваше”. Для християнина небесний скарб – це Господь і Бог Ісус Христос Спаситель.

¹³⁰“Праведно” – справедливо, істинно.

¹³¹Перші чотири дієслова – тема євхаристичного благодаріння.

¹³²Антиязичницька тема. Бог єдиний, Він – Дух, Якому поклонятись можна завжди та всюди.

¹³³Терміни апофатичного богослов’я, що заперечують людські якості у Бога. Згідно з Діонісієм Ареопагітом, виразити сутність Бога у категоріях людських слів неможливо. Відносно сокровенного Бога він вживає вираз “Божественне Ніщо”.

¹³⁴Бог завжди існуючий (суцїй), буття Якого не є обмеженим ані часом, ані простором, ані будь-якими умовами створеного Світу.

¹³⁵Пізніша інтерполяція, де йдеться про єдиносущне іпостасне буття Святої Трійці.

Ти викликав нас з небуття до буття¹³⁶
і коли відпали від Тебе,¹³⁷
Ти знову до Себе покликав¹³⁸
і не залишив Свого піклування,
але підніс нас до Неба¹³⁹
і дарував нам Твоє Майбутнє Царство!¹⁴⁰
За це все ми благодаримо Тебе¹⁴¹
і Єдинородного Твого Сина
і Духа Твого Святого, –
і за те, про що ми знаємо,
і за те, про що не знаємо¹⁴² –
за всі Твої явні і таємні благодіяння,
що були звершені заради нас.¹⁴³
Благодаримо Тебе і за те,
що Ти благозволив прийняти з наших рук
цю безкровну Службу,¹⁴⁴
хоча оточують Тебе
тисячі архангелів й безліч ангелів,
багатоокі херувими і шестикрилі серафими, –

¹³⁶У біблійному оповіданні Бог створив світ з небуття Своім Словом: “І сказав Бог...” (див. Бут.1). Згідно з новозавітним вченням та вченням святих отців, Всесвіт створений з нічого Богом-Отцем через Його передвічне Божественне Слово – Сина Божого, за сприяння Святого Духа, Який виходить від Отця. (В анафорі Літургії св. Василя Великого про Сина Божого сказано, що Сином Божим Бог-Отець “часи створив і... ствердив (у бутті) все, що існує, бо Він (Син Твій) є всесильне Слово Твоє”).

¹³⁷Рим.5:12: “Тому, як через одну людину гріх увійшов у світ, і гріхом смерть, так і смерть перейшла у всіх людей, тому що в ньому всі згрішили”.

¹³⁸Бут.3:9: “І закликав Господь Бог до Адама, і сказав йому: де ти?”

¹³⁹Еф.2:5-6: “...І нас, мертвих через злодіяння, оживотворив з Христом, – благодаттю ви спасенні, – і воскресив з Ним, і посадив на небесах у Христі Ісусі”.

¹⁴⁰“Грядуще Царство” – це Царство Христове, яке поступово розкриває себе, як Присутність і Повнота Божої благодаті. У первозданному Адамі від Бога відпало все людство. В особі Другого Адама – Боголюдини Христа, Бог підняв людство до Себе, дарувавши Церкві Своє Царство. Див. молитву Господню “Отче наш”: “... хай прийде Царство Твоє”, а також Мф.3:2: “Покайтеся, бо наблизилось до вас Царство Небесне”. “Грядуще Царство”=“Прийдешнє Царство”=“Майбутнє Царство”. Див. зноску на першому возгласі Літургії: “Благословенно Царство...”

¹⁴¹Див. 1Сол.5:18: “За все благодарить: бо така про вас воля Божа у Христі Ісусі”. Євхаристія і є постійним благодарінням, яке підноситься та приноситься Богу Церквою Христовою. Тема благодаріння постійно присутня у молитвослов’ях Божественної Літургії.

¹⁴²Златоуст прославляє Бога не тільки за благодіяння, що є нам очевидними, але й за ті, справжня мета яких від нас прихована і вони здаються нам злом. Істинна мета присутності зла у людському житті та людських страждань відкриється тільки у вічності. Останніми словами вмираючого святиителя Іоанна Златоуста були: “Слава Богу за все!”

¹⁴³Рим.8:28: “Притому знаємо, що тим, які люблять Бога, які покликані по [Його] волі, все сприяє на благо”.

¹⁴⁴За вченням святиителя Іоанна Златоуста, Євхаристичне служіння – це безкровне Жертвоприношення, духовно-розумна (“словесна”) Жертва Хвали.

що, мов пернаті, *стрімко* переносяться,
переможну пісню співаючи,¹⁴⁵
голосячи,¹⁴⁶ виголошуючи
та промовляючи:

Люди: Свят(ий), Свят(ий), Свят(ий)¹⁴⁷
Господь Саваоф!¹⁴⁸
Сповнені слави Твої Небо і земля!¹⁴⁹
Осанна¹⁵⁰ в(о) Вишніх!
Благословен(ний), Хто йде в Ім'я Господнє!¹⁵¹
Осанна в(о) Вишніх!

Священик: З цими блаженними Силами,¹⁵²
Владико людинолюбний,
і ми кличемо і виголошуємо:
Ти – Святий і Пресвятий, –
Ти і Єдинородний Твій Син,
і Дух Твій Святий!¹⁵³
Ти – Святий і Пресвятий
і дивовижна Слава Твоя!¹⁵⁴
Ти так полюбив Світ,¹⁵⁵

¹⁴⁵Про ангелів див. Іс.6:3: “І виголошували один до одного й говорили: Свят, Свят, Свят Господь Саваоф, вся земля повна слави Його!”; Откр.4:8: “І кожна із чотирьох істот, мала навколо по шість крил, а всередині вони сповнені очей; і не вдень, ні вночі не мають спокою, виголошуючи: свят, свят, свят Господь Бог Вседержитель, Який був, є, і має прийти”.

¹⁴⁶Церк .слов. “вопиюще” – голосно викрикуючи, викликаючи, волаючи, тобто, оглушливо гомонячи, наче птахи, намагаючись перекинути одне одного. Всі дієслова (у церк. слов. варіанті “поюще, вопиюще, глаголюще...”) передають стан спрямованості безплотних ангельських сил до Бога, їх нездоланне бажання виконати Його святу волю.

¹⁴⁷В оригінальному тексті – “Святий!”

¹⁴⁸Саваоф – Господь небесних воїнств, одне з Імен Божих.

¹⁴⁹«Сповнені слави Твої...» (ц.слав. «повні Небо і земля слави Твої») - перестановка слів зроблена задля зручного виспівування тексту на традиційні мелодії гімну. Інший переклад для співу: «Сповнені (або ж - Повні) славою Твоєю небо і земля».

¹⁵⁰«Осанна» – вигук захоплення на сході, що дослівно не перекладається. Варіант: “Спасіння з Небес!”

¹⁵¹«Благословен(ний), Хто йде» – Господь Ісус Христос.

¹⁵²Тобто, з ангельськими силами, що вічно насолоджуються спілкуванням з благим Богом (у св. Василя Великого).

¹⁵³Пізніша інтерполяція, покликана підтвердити рівнозначність всіх Осіб Святої Трійці.

¹⁵⁴Святитель Іоанн Златоуст захоплюється передвічною Красою Слави Божої, що перевершує цей світ, містично споглядаючи її при священнодійстві Божественної Літургії. Пророку Єзекілю на берегах ріки Ховар було явлення Слави Бога Ізраїлевого у вигляді величного і чудового образу, зітканого зі світла та вогню (Єзек.1). Херувими – опора Слави Божої, що є священним началом, присутністю Божою.

¹⁵⁵“...возлюбив Світ” – в даному випадку возлюбив Своє творіння - людину.

що віддав *заради нього*
і Сина Твого Єдинородного,¹⁵⁶
щоб усякий, хто вірує в Нього, не загинув,
але мав Життя вічне,¹⁵⁷
Який, прийшовши *до нас*
і виконавши все задумане Тобою,
в ту Ніч, в яку Його було зраджено,
а, вірніше сказати,
коли Сам Себе віддав за Життя Світу,¹⁵⁸
взяв хліб у святі Свої,
пречисті і непорочні руки,
благодарив і благословив (*Тебе*),¹⁵⁹
освятив (*хліб*), переломив,
дав (*його*) святим Своїм
учням і апостолам, говорячи:

Священик: “Прийміть і ядїть (*споживайте*),
Це є Тїло Моє, що за вас ламається,
для позбавлення гріхів”.¹⁶⁰

Люди: Амінь.

Священик: Потім, після Вечері,
теж саме звершивши і над Чашею,¹⁶¹
подав їм її, говорячи:

¹⁵⁶Згадайте пророцтво Ісаї 9:6: ”Бо Дитя народилося нам, Син, даний нам”.

¹⁵⁷Ін.3:16: “Бо так возлюбив Бог світ, що віддав Сина Свого Єдинородного, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне”.

¹⁵⁸Христос віддав Себе на хресну смерть добровільно, заради відновлення єдності між Богом та людиною, гармонії між творінням і Творцем, що раніше була порушена гріхопадінням праотців.

¹⁵⁹Господь звершує дії згідно з ритуалом пасхальної єврейської трапези. Благодаріння та благословення передбачають виголошення особливих молитв перед прийняттям їжі.

¹⁶⁰Мф.26:26: “І коли вони їли, Ісус взяв хліб, і благословив, преломив, і, роздаючи Своїм учням, сказав: прийміть, споживайте: це є тіло Моє”.

¹⁶¹Наприкінці святкової трапези апостолам було запропоновано чашу з вином. Це вино Христос назвав Своєю Кров’ю (Мф.26:28).

“Пийте з неї всі!
Це *(вино)* є Кров Моя Нового Завіту,
що за вас і за багатьох проливається
для позбавлення гріхів”.¹⁶²

Люди: Амінь.

Священик: Тому саме, споминаючи
цю спасенну заповідь¹⁶³
і все, що здієне Тобою заради нас,¹⁶⁴
(Христове) розіп’яття,
у гробі покладання,
триденне воскресіння,
на Небеса возходження,
праворуч *від Тебе* сидіння
та друге у *Його* у Славі знову пришестя,

¹⁶²Пор. Мф.26:28: “І, взявши чашу, і благодаривши, подав їм і сказав: пийте з неї всі, бо це є Кров Моя Нового Завіту, яка за багатьох проливається для позбавлення гріхів”.

¹⁶³Тобто, заповідь про причащення: “споживайте, пийте”; “це творить на спогад про Мене”. Див. Лк.22:19-20: “І, взявши хліб і благодаривши, преломив і подав їм, говорячи: це є тіло Моє, яке за вас віддається; це творить на спогад про Мене. Також і чашу після вечері, говорячи: ця чаша є Новий Завіт у Моїй крові, яка за вас проливається”; 1Кор.11:24-25: ”... благодаривши, преломив, і сказав: прийміть, споживайте, це є Тіло Моє, що за вас ламається; це творить на спогад про Мене. Також взяв і чашу після вечері і сказав: ця чаша є Новий Завіт в Моїй Крові; це творить, коли тільки будете пити, на спогад про Мене”. Для християн вже самі освячені євхаристичні Хліб і Вино є реальною Присутністю Христа в Його Церкві. Спогад, спомин (грец. анамнесіс, євр. зиккарон) Месії-Христа у Євхаристії – не простий психологічний акт, але справжній “корван” (євр.), тобто, приношення, яке досягає небес і приймається Богом, як чиста, словесна (розумна) Жертва. На жаль, слово “жертва” буде часто розумітися, як це розуміли язичники, або, в кращому випадку, як старозавітні священики, але не за змістом Послання до євреїв, де говориться про одноразово принесену досконалу Жертву Христову. Див.: Євр.7:26-27: “Такий і повинен бути у нас Первосвященик: святий, незлобивий, невинний, відлучений від грішників, і вознесений вище небес, Який не має потреби щодня, як ті (старозавітні – авт.) первосвященики, приносити жертви спочатку за свої гріхи, потім за гріхи народу, бо Він зробив це одного разу, принісши в жертву Себе Самого”. Див.: Євр.9:26-28: “...інакше належало би Йому багаторазово страждати від початку світу; Він же одного разу, на кінець віків, з’явився для знищення гріхів жертвою Своєю...” Євр.10:11-12: “І кожен священик (старозавітний – авт.) щоденно стоїть, служачи, і багаторазово приносить одні і ті ж жертви, які ніколи не можуть знищити гріхів. Він же, принісши одну жертву за гріхи, назавжди сів праворуч Бога...” Євхаристичне жертвене служіння-благодаріння актуалізує (являє) в людській історії принесену за гріхи світу раз і назавжди єдину і неповторну Жертву Христову – “словесно” і безкровно, але не повторює її.

¹⁶⁴Тобто, боговтілення і вочоловічення Сина Божого і всі чудеса Христові.

Твоє з Твого¹⁶⁵
Тобі приносячи,¹⁶⁶
в усьому й за все...¹⁶⁷
Тебе оспівуємо,¹⁶⁸
Тебе благословляємо,
Тебе благодаримо, Господи.
І молимося Тобі, Боже наш.¹⁶⁹

Люди:

Священик:

Ми приносимо Тобі
цю словесну¹⁷⁰ і безкровну Службу,
і просимо, і молимо,
припадаючи до Тебе:¹⁷¹

¹⁶⁵„Твоє від Твого” – запозичення з 1Хронік.29:13-14: “І тепер, Боже наш, ми славословимо Тебе, і хвалимо величне Ім'я Твоє,... від Тебе все, і з руки Твоєї отримане ми віддали Тобі”. Виголос “Твої від Твоїх...” логічно пов'язаний з хоровим “Тебе оспівуємо, Тебе благословляємо, Тебе благодаримо”. Було б зрозуміліше і правильніше об'єднати виголос “Твої від Твоїх” з “Тебе поем”.

¹⁶⁶В суч. грец. тексті стоїть “приносимо” – (προσφέρωμεν). Але в древніх рукописах (Барб. ст. 336 і Севаст. ст. 474) в цьому місці знаходимо “приносячи” (προσφέροντες). Коли “Тебе оспівуємо, Тебе благословляємо...” відривається від молитви священика і передається хору, то древнє “приносячи” стає “приносимо”. (Про це див. Михайл Арранц, “Литургия Востока и Запада”, Москва, 1999, с.24).

¹⁶⁷Грецькою “kata panta kai dia panta”, церк. слов. “о всех и за вся”. Багатозмістовний літургічний вираз, який можна передати зокрема і як “завжди і за все (Твоє)...”. В працях деяких відомих літургістів передається по-різному: “за все і по всьому”; “завжди и повсюди” (Микаэл Арранц), “від всіх і за все” (прот. Александр Шмеман). Чит. Михайл Асмус “О всех и за вся...”).

¹⁶⁸Церк. слов. “Тебе поем”, українською “Тобі хвалу віддаємо”, “Тебе оспівуємо”. Порівняйте з: “Оспівую тебе, мій рідний край...”.

¹⁶⁹Читання тропаря з Часу “Господи, Ти Пресвятого Твого Духа”, де є такий звичай, доречно було б здійснювати після “І молимося Тобі, Боже наш”, щоб не розривати наступну кульмінаційну молитву епikleзи (“Ми приносимо... і молимо: зійшли Духа Твого Святого на нас і ці Дари...”) від самого благословення і освячення Святих Дарів (“І сотвори хліб цей... Тілом Христа Твого...”).

¹⁷⁰“Словесну” – духовну, духовнорозумну, умозриму, умодосяжну.

¹⁷¹“Мили ся деєм” – від давньогрецького дієслова “καί ἰκετεύωμεν” – покiрно молити; простирати, прохати захисту і допомоги. Див. також дієслово “(ἡ) ἰκετεύω (ικέτης)” – бути настирливим прохачем, схиливши коліна, покiрно прохати, припадати до колiн (будь-кого), валитися, падати ниць (тілом) перед (будь-ким). “Мили ся деєм” – штучне греко-слов'янське словосполучення, що включає архаїчну грецьку частку “ми” (“ми-ли”), яка означає крайній ступiнь заперечення, і штучне закінчення “ли”; спереду від дієслова “деєм” стоїть зворотний займенник “ся”, тобто, себе (пор. з захiдноукраїнської лексики: “Як ся маєш?”, себто, “як ти себе почуваш? (почуваєшся)). В деяких працях “мили ся деєм” перекладено як “нікчемність свою відчуваючи”, “прохаючи захисту”, “прохаючи сприяння”, “прохаючи допомоги”. Відомий літургіст святий Веніамiн, архієпископ Нижегородський і Арзамаський, дає наступне пояснення цьому словосполученню: “Мили ся деєм”, пише святий, означає тут (у епikleзі – авт.): “рабськи поклоняємося і падаємо ниць тілом” (див. Новая Скрижаль, Москва, в-во Православного Братства свят. Фiларета Московського, 1999, с.28). Святий Сiмеон Солунський в тлумаченні на Літургію вчить, що таїнство (перемiни) творить Господь, а ієрей запозичує свою силу священнодієствувати від Христа. “Але, усвідомлюючи свій рабський стан, відчуваючи свою немiч і визнаючи себе винним у своїх немочах, не що інше робить, як тільки вимовляє молитви,

зійшли Духа Твого Святого на нас
і на ці передлежачі Дари,¹⁷²
і сотвори хліб цей
+чесним Тілом Христа Твого,¹⁷³
(Амінь)
і те *(вино)*, що у Чаші цій, –
+чесною Кров'ю Христа Твого,
(Амінь)
+переклавши *(у це)*¹⁷⁴ Духом Твоїм Святим.
(Амінь, амінь, амінь.)

прохання і (творює – авт.) поклоніння... Таке приниження при такому страшному священнодійстві (безкровного жертвоприношення – авт.) необхідно показувати, – продовжує святий Сімеон, – тому що цим прикрашаються наміри і дії того, хто священнодіє (ієрея – авт.), виявляється повага до слів Христа і освячується сам ієрей” (там же, с.129). “Вимовивши слова (Христового установлення), – говорить вселенський каноніст Ніколай Кавасила, – священник потім покланяється до землі, молиться і прохає, щоб Пресвятий і Всемогутній Дух Божий, почив на них (на Дарах), перемінив хліб у святе Тіло Христа, а вино – у святу Кров Його”. Однак, внаслідок “темного” перекладу, справжній зміст церк. слів. “мили ся деєм” для мирян і більшості духовенства РПЦ став незрозумілим. Деякі з них помилково (із-за співзвучності?) вважають, що “мили ся деєм” означає “зворушуючись”. Цікаво, що православні грецькі ієреї, згідно з древнім літургійним переданням, читають молитву закликання Святого Духа схиливши коліна, а руські ієреї стоять в цей момент анафори прямо, що викликає чимале здивування в їхніх співбратів греків. Вищезазначений переклад церковнослов'янського словосполучення “мили ся деєм” = “у немочі припадаючи”, здається, коротко передає основне розуміння давньогрец. “καί ἰκετεύομεν”. Основна думка епіклезі наступна: предстоятель, від імені общини, сповідуючи свою нікчемність, рабськи припадаючи до престолу Божого, покійно прохає Небесного Отця послати Святого Духа на народ і на святі Дари, щоб Сам Дух Святий перемінив хліб і вино у справжні Тіло і Кров Христові для блага тих, які причащаються (щоб Дух Святий був сопричастним справі спасіння їхніх душ і щоб їм увійти до Повноти Царства Небесного).

¹⁷²Важливе прохання-епіклеза про дію Святого Духа для звершення Євхаристії на користь причасників. Низхідна епіклеза: прямий заклик Святого Духа на вірних (!) і на Святі Дари.

¹⁷³Важлива кульмінація освячення у євхаристичному каноні – прохання Богу-Отцю прямої дії Святого Духа для переміни св. Дарів на благо вірних (“хай дасть нам причащення цими Дарами...”). За тлумачення Євхаристії каноніста Ніколая Кавасила, до звершувальної (тієї, що освячує) молитви слід відносити не одну якусь фразу (напр., “перемінивши Духом Твоїм Святим”), але весь анамнезіс, тобто, слова встановлення Євхаристії (“Візьміть, споживайте...”) та епіклезі анафори. “Промовивши слова (Христового установлення), – пише він, – священник потім вклонившись до землі молиться і просить, щоб Пресвятий і Всемогутній Дух Божий почив на них (на Дарах), перемінивши хліб у саме чесне і святе Тіло Христа, а вино – у саму чесну і святу Кров Його. Після цих слів священнодію завершено і цілковито (повністю) Дари освячені, жертва уготована”. Більш того, Ніколай Кавасила вважає дійсною і римо-католицьку анафору з вихідною епіклезою (Див. Успенский Н. Д. Анафора. Богословские труды. Сб.13. М., 1975. С.125-147). У відповідності до роз'яснень Володимирського собору 1274 р., частками від Богородичної і дев'ятичинної просфори та з інших просфор, покладених на дискос на проскомідії і перенесених на престол, причащали в ті часи, як справжнім Тілом Христовим. Цей древній звичай був пізніше відмінений московським патріархом Іахимом під час суперечок руських з католиками про момент переміни Святих Дарів (щоб уникнути обвинувачень у причащанні подобою “облаток”, як у латинян). Про це читайте: Успенский Н. Д. БТ, “Коллизия двух богословий”.

¹⁷⁴В догматичному «Посланні патріархів Східно-кафолічної Церкви про Православну віру» термін «преложеніє» ототожнений з «пресуществленієм» та схвалений у православному богослов'ї

І хай *(ці Твої Дари)* будуть причасникам
на очищення душі,¹⁷⁵
на свободу від гріхів,
на Спількування Святого Духа,¹⁷⁶
на *явлення їм* Повноти Царства Небесного,¹⁷⁷
на дерзновенне стояння перед Тобою
без *(побоювання)* Суду та *(суворого)* вироку.¹⁷⁸

Ми також приносимо Тобі
цю словесну Службу
(в пам'ять) спочилих у вірі праотців,
отців, патріархів, пророків,
апостолів, проповідників,
благовісників, мучеників,
сповідників, подвижників,
і всякої душі праведної,
що у вірі спочила.¹⁷⁹

Євхаристії. У св. Василя Великого в епиклезі замість дієслова «преложивши» використане дієслово «яви», тобто, сотвори Дари автентичними Божественному Тілу і Крові Христовим.

¹⁷⁵У слов. тексті стоїть “на тверезість душі” – на духовну поміркованість, помірність, розсудливість, стриманість, самообмеження душі. Але інше осмислення прохання – на очищення душі від залишків, плям первородного гріха.

¹⁷⁶Спількування Святого Духа, грецькою “κοινωνία” Святого Духа, - спасительний плід обожнюючого тайнодійства Святого Причастя.

¹⁷⁷Вчення про наближення (явлення) Царства Небесного – головна тема у проповіді Спасителя. Пор. з проповіддю Предтечі: “Покайтеся, бо наблизилось Царство Небесне” (Мф.3:2). В анафорі прохання про те, щоб спількування у Святому Дусі наблизило (явило) причасникам (повноту, цілісність) Царства Божого, в якому “Бог буде все у всьому” (1Кор.15:28). Пор.: “Хто тіло Моє споживає та кров Мою п'є, той в Мені перебуває, і Я в ньому” (Ін.6:56). Деколи церк. слов. “во исполнение Царства Небесного” розуміють як прохання наповнити Царство Небесне причасниками Святих Тайн, подібно тому, як корабель наповнюється матросами або воїнами.

¹⁷⁸ Див. Ін.6:54: “Хто споживає Мою плоть та п'є Мою кров, той має життя вічне; і Я воскрешу його в останній день”. Ін. 5:24 «Істинно, істинно говорю вам: хто слухає Моє слово і вірує в того, хто послав Мене (Отця), має життя вічне, і на суд не приходить, але перейшов від смерті в життя». Ін. 6:54: «хто Тіло Моє споживає та кров Мою п'є, той має життя вічне, і Я воскрешу його в останній день».

¹⁷⁹У святковому чині Торжества Православ'я в першу Неділю Великого Посту у Бога просять “вічної пам'яті” для сонму захисників православної віри: святих рівноапостольних Царя Костянтина і Цариці Єлени, Великого Князя Володимира і Великої Княгині Ольги та ін. За о. О. Шмеманом прохання за те, щоб Господь “пом'янув” Своїх людей, пронизують все церковне богослужіння. Щоб зрозуміти зміст цих прохань, слід знати, що у Біблії пам'яттю називається звернення Бога до творіння, сама любов Бога, котра дає життя всьому існуючому. Пам'ять людська – це зворотна любов. Крайнє падіння людини на народній мові звучить як забуття Бога: такий-то “забув Бога”. Забути – означає відпасти від того, що піддане забуттю, перестати жити цим. В такому “забутті Бога” людина опинилася після гріхопадіння, і тому

І найбільше¹⁸⁰ заради (*пам'яті*) пресвятої,
пречистої, преблагословенної,
славної владичиці нашої Богородиці
і Приснодіви Марії!

А також заради (*пам'яті*) святого пророка,
предтечі і хрестителя Іоанна,
і святих славних та всіма хвалених апостолів,
і святих (*імена*), що їх сьогодні звершуємо,
і всіх святих Твоїх,
їх же молитвами
зглянься на нас, Боже.

Пом'яни, Господи, і всіх тих,
хто заснув для вічного життя,¹⁸¹
і дай їм спокій там, де сяє¹⁸² Світло Лиця Твого.¹⁸³

Ще молимо Тебе, Господи,
пом'яни єпископів, які вірно зберігають
Слово Твоєї Істини,¹⁸⁴
і всіх пресвітерів і дияконів Христових,
і всіх, у священному чині перебуваючих.

спасіння поєднане з відновленням пам'яті про Бога. ”З перших днів християнства, – пише прот. О. Шмеман, – вірити у Христа означало пам'ятати про Нього і згадувати Його. Не просто “знати” про Нього та про Його вчення, а знати Його – Живого і Такого, Який перебуває серед люблячих Його”. Поминанням ми включаємо людей до пам'яті Божої, і тим самим стверджуємо, що ті, яких ми поминаємо, живі, оскільки у Бога ніхто не забутий. “В тому і вся радість, і вся сила цього поминання, – продовжує о. О. Шмеман, – що, включаючи тих, що поминаються, у животворну пам'ять Божу, воно стирає грань між живими і спочилими, бо всіх усвідомлює і являє живими у Бозі. Тому Церква згадує за Євхаристією поряд з Пресвятою Богородицею і святими також всіх спочилих у Христі вірних – кожного, хто з вірою праведною (правою) скінчався, тобто, помер у спілкуванні з Церквою”. Через причащення святих Тайн учасники Євхаристії духовно з'єднуються зі святими, яких поминають, і спочилими близькими. Глибока і незбагненна для розуму таємниця спілкування у Святому Дусі з померлими для древнього християнина була справжньою втіхою при втраті близьких. В цьому відношенні непричащення сучасних “замовників” заупокійних Літургій суперечить древньому заупокійному євхаристичному приношенню. У древні часи панахида, тобто відправа всенічного моління за спочилих завжди передувала Літургії – апофеозу поминання померлих у Христі. Після переміни Святих Дарів у грецькій традиції клірики і народ читають свої поминальні “граматки” – диптихи. (За Златоустом: “Коли Цар перед тобою, тоді і проси”).

¹⁸⁰Церк.слов. “изрядно” – найбільше за інших, особливо, насамперед.

¹⁸¹Тут належить читати диптихи з іменами спочилих (як це і понині у греків).

¹⁸²Слов. “присещать”, від давньогрец. “ἐπισκοπέω”, означає укривати, доглядати, піклуватися, оберігати, покривати, наглядати, дарувати милість, давати покров, леліяти.

¹⁸³Тема Світла Божого зустрічається і в латинському літургійному обряді поховання (Reguiem).

¹⁸⁴Тут читались диптихи єпископів і кліру, вчення яких було правилом істинної віри.

Ми *також* приносимо Тобі
цю словесну Службу
за Вселенську,¹⁸⁵ Святу, Соборну
й Апостольську Церкву,
за спасіння тих, хто живе у чистоті і благочесті,
за храниму Тобою, Боже, країну нашу,
за владу та воїнство її, щоб і ми в їх мирі
прожили життя без *внутрішніх* заворушень,
у благочесті та чистоті.¹⁸⁶

Диякон: І за всіх, і за вся¹⁸⁷

Люди: І за всіх, і за вся.

Священик: І серед перших пом'яни, Господи,
великого владика і отця нашого (*ім'я*),
святішого патріарха Московського і всієї Русі,
і владика та отця нашого (*ім'я*),
Блаженнішого Митрополита
Київського і всієї України,
і владика нашого (*високо*)преосвященнішого
(*ім'я, сан і титул правлячого єпископа*),
і, заради (*задля*) блага святих Твоїх Церков,¹⁸⁸
збережи їх у мирі *зі всіма*, у безпеці,
пошані, доброму здоров'ї, довголітті,
вірно правлячими згідно Слова Твоєї Істини.

Диякон: Пом'яни, Господи, і владика нашого
(*високо*)преосвященнішого
(*ім'я, сан і титул правлячого єпископа*),
що приносить ці Святі Дари
Господу Богу нашому
за преосвященних митрополитів,
архієпископів і єпископів,

¹⁸⁵Вселенську – тобто Церкву Римської Імперії – “Ойкумени”, ширше – весь Християнський Світ.

¹⁸⁶У даному контексті йдеться про можливість жити відповідно до вимог православної віри і моралі, не кривдячи християнської совісті перед «зовнішніми». Благочестя = православ'я.

¹⁸⁷Про зміст цього літургичного виразу можна прочитати: а) А. Раес "Ta panta kai dia panta"; б) Р. Тафт (стаття схожої назви); в) Р. Тафт "Диптихи"; г) Ч. Джіраудо про структуру та богослов'я класичних анафор; д) д. Михайл Асмус "О всех и за вся..." У даному контексті «і всіх і вся» – це повнота зібрання євхаристичної общини – чоловіків і жінок.

¹⁸⁸Місцева Церква – єпархія.

за достойне честі пресвітерство
і Христове дияконство,
за священномонахів і за весь монаший чин,
за прощення і позбавлення гріхів
завжди незабутніх будівничих святого храму цього,
і за всіх, споконвіку спочилих православних,
і за тих всіх, хто предстоїть і молиться у святому
і всечеснішому цьому храмі,
і за тих, коїх вони у помишліннях своїх мають,
і за всіх, і за вся.

Люди: І за всіх, і за вся.

Священик: Пом'яни, Господи, град наш
(*назва міста, селища, села*),
в якому живемо,
і всі міста й країни,
і всіх, хто по вірі живе в них.

Пом'яни, Господи,
плаваючих, подорожуючих.
Пом'яни хворих серед тих,
хто на засланні,
і в гірких роботах у рудниках,
полонених, і спаси їх.

Пом'яни, Господи, плодоносящих,¹⁸⁹
і благодійників святих Твоїх Церков,¹⁹⁰
і тих, хто допомагає бідним,
і всім нам милості Твої зійшли.

¹⁸⁹Ймовірно це ті, хто приносив до храму хліб та вино для Євхаристії і дари для братньої трапези після Літургії. Пор. Повтор.26:2: "...взьми початки всіх плодів землі, які ти отримаєш від землі твоєї, яку Господь Бог твій дає тобі, і поклади їх у кошик, і піди на те місце, яке Господь Бог твій вибере, щоб перебувало там Ім'я Його".

¹⁹⁰Див. Євр.13:16: "Не забувайте також про благодійність та спілкування, бо такі жертви благоугодні Богу". При храмах знаходились церковні братства. Благодійники – це братчики.

І дай нам єдиними вустами
і єдиним серцем славити й оспівувати
вседостойне і величніше Ім'я Твоє –
Отця і Сина і Святого Духа –
нині і во вік, і во вічні віки!

Люди: Амінь.

Священик: І хай милості великого Бога
і Спасителя нашого Ісуса Христа
будуть зі всіма вами.

Люди: І з духом Твоїм.

ПРОХАЛЬНА ЄКТЕНІЯ ПІСЛЯ АНАФОРИ

Диякон: Всіх святих пом'янувши,¹⁹¹
знову й знову миром Господу помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: За принесені й освячені чесні Дари, Господу
помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Щоб людинолюбний Бог наш прийняв їх на святий,
наднебесний і невидимий Свій Жертвеник, як пахощі,
що благоухають від душ наших, і з Вишини низпослав
би нам божественну благодать і Дар (Сплкування)
Святого Духа, помолимося.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Щоб позбутися нам усякої скорботи, ненависті та
утисків Господу помолимося.¹⁹²

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй і збережи нас, Боже, Твоєю
благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Дня цього, що оновлює нас,¹⁹³ святого, мирного і
безгрішного у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.

Диякон: Ангела мирного, вірного наставника, хранителя душ і
тілес наших, у Господа просимо.¹⁹⁴

¹⁹¹“Всіх святих пом'янувши”, тобто, молитовно пригадавши всіх померлих та живих.

¹⁹²За врятування православної країни і християн від усіляких негараздів, ненависті та насильства від зовнішніх ворогів (язичників, варварів та ін.).

¹⁹³Тобто за день, який удосконалює вірних для Царства Божого через Сплкування у Святому Дусі.

Люди: Подай, Господи.
Диякон: Прощення і позбавлення гріхів¹⁹⁵ та прегрішінь¹⁹⁶ наших у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.
Диякон: Доброго й потрібного душам нашим і мира всьому Світові¹⁹⁷ у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.
Диякон: За останок часу життя нашого, щоб був він сповнений мира (*зі всіма*)¹⁹⁸ і покаяння, у Господа просимо.

Люди: Подай, Господи.
Диякон: Християнського закінчення життя нашого,¹⁹⁹ без хвороб, у пошані,²⁰⁰ спокої, і доброї відповіді на страшному й великому Суді Христовому просимо.

Люди: Подай, Господи.

¹⁹⁴Згідно передання старозавітної Церкви за часів другого Храму, людину, яка після молитви йде додому з храму, супроводжує злий або добрий (мирний) ангел (про це чит. у статті Н. Engberding-a Zum besseren Verstaendnis einiger diakonaler Aufforderungen des byzantinischen Ritus (OS. 1964. Vol. 13), а також у книзі R. Taft-a Great Entrance (R., 1978)). У християнському переданні "Ангел Миру" ототожнюється з ангелом-хранителем, іноді – з Самим Христом, а злий – з бісом або з дияволом. Можливо тут і прохання послати через ангела-хранителя звістку про примирення з Богом, про Боже благовоління під час проходження душею т.зв. митарств.

¹⁹⁵"Гріх" – від санскр. "gregh" – те, що заслуговує на огиду, зневагу, відкинення.

¹⁹⁶Слов. "прегрешение" слід розуміти як гріхопадіння, гріховну схильність людської волі, похоть (похотіння), хворобу волі, схильність людської волі більше на гріх, ніж на добро, гріховний потяг, нездоланне бажання, що веде до скоєння реального гріха (в суч. грец. служебнику – ή πλῆμμελεια). В тлумачному словнику В. Даля "прегрішна людина" – вельми порочна, грішна за своєю внутрішньою суттю людина. (Див. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. Т.3. М., изд. Терра-Книжный клуб, 1998. С.1003.) "Прегрешение" – те, що заслуговує на подвійне, абсолютне та негайне відкинення. У деяких перекладачів "прегрешение" = помилка, вина, недбалість. У Синодальному руському виданні Біблії церковнослов'янське "прегрешение" перекладено як "преступление" (злочин, що робить людину винною, зле діяння, скоївши яке людина по своїй волі переступає межу). Серед українських перекладів зустрічається такий варіант: Еф.2: 1-5: "...І вас, що мертві були через ваші провини (злодіяння, злочини, давньогрец. τό παράπτοα = падіння) й гріхи, в яких ви колись проживали за звичаєм світу цього, (Бог)... оживив разом з Христом" (порівн. Рим.1:21-32). "Прощення гріхів і падінь" – звільнення від них і повна відмова від їх повторення, що стає можливим при повному зціленні онтологічних наслідків первородного гріха у людині.

¹⁹⁷Прохання за те, щоб небо та земля, примирені у Христі (Лк.2:13-14), одне з одним були не у ворожнечі, але перебували у єднанні Миру Божого (у Божественному Спокої, у Божественному Мовчанні), який, згідно з апостолом Павлом, "вищий від всякого розуму..." (Фил.4:7), і є Життям у Бозі. "Увесь Світ" – це вся світобудова у її повноті, увесь цілісний створений видимий та невидимий (ангельський) світ.

¹⁹⁸Тобто, сповнений примирення з Богом, з Церквою і людьми. Тут "бути у мирі" означає перебування у стані благодаті, у святості.

¹⁹⁹Іншими словами, отримавши відпущення гріхів у св. Таїнствах Єлеопомазання і Причастя (Євхаристії).

²⁰⁰Тут прохання земного кінця не через ганебну кару, а кінця природного, та з надією на вічне спасіння, тобто, про достойне закінчення земного життя при загальній повазі.

Диякон: Попросивши єдності віри і Причастя Святого Духа, самі себе й один одного, та все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

МОЛИТВА ПРО СПАСИТЕЛЬНЕ ПРИЧАСТЯ

Священик: Владико людинолюбний! Тобі ввіряємо життя наше, бо в Тобі уся наша надія. Молимося і, припадаючи²⁰¹, просимо Тебе: удостой нас у мирі зі своєю совістю причаститися на цій священній духовній Трапезі небесних і страшних Твоїх Тайн для прощення наших гріхів та визволення від прегрішнь, для Спілкування Святого Духа і успадкування Царства Небесного, для стояння перед Тобою без (*побоювання*) Суду та (*суворого*) вироку²⁰². **І сподоби нас, Владико, сміливо та неосудно прикликати Тебе, Небесного Бога-Отця, і промовити²⁰³:**

Люди: Отче наш, що є на Небесах!²⁰⁴
Хай святиться Ім'я Твоє,
Хай прийде Царство Твоє,
Хай буде воля Твоя
Як на Небі, так і на землі.
Хліб наш на(д)сущний²⁰⁵
Дай нам на цей день,
І прости нам провини (*борги*) наші,
Як і ми прощаємо винуватцям (*боржникам*) нашим.
І не допусти нас до спокуси,
Але визволи нас від лукавого.²⁰⁶

²⁰¹Слов. “мили ся деєм” означає безпомічність свою визнаємо, будучи недієздатними, принижуючи себе, простираючись долу, падаючи ниць. Молитви, в яких була присутньою фраза “мили ся деєм” завжди вислуховувалась общиною на колінах.

²⁰²До Небесного Отця через Христа вірні мають безбоязнь і надійний доступ (Еф.3:12). А ті, хто постійно причащаються, можуть бути Ним виправдані на Суді. Див. Ін.6:54: “Хто споживає Мою плоть та п'є Мою кров, той має життя вічне; і Я воскресну його в останній день”.

²⁰³Молитву Господню за змістом слова “і промовити”, вірніше, промовляти всією общиною (не співати). У старовину при цьому підіймали руки до неба. Підняті руки означали доторкання до Престолу Божого або до риз Христових, а відкриті долоні – готовність прийняти дари Божої любові. Пор. іконографію “Оранти”.

²⁰⁴Церк.слов. “Иже еси на небесех” – Який на небі, тобто, “Отець Небесний...”

²⁰⁵“Хліб насущний” (грец. “ἐπιούσιος” – надбуттєвий, надприродний) – за тлумаченнями св. отців, це Пожива для вічного життя – Тіло і Кров Христові.

²⁰⁶Від зла, двоєдушності, лицемірства, від уособлення зла – сатани.

Священик: Бо Твоє є Царство і Сила і Слава –
Отця і Сина і Святого Духа²⁰⁷ – нині і во вік, і во
вічні віки!

Люди: Амінь.

Священик: Мир всім.

Люди: І душі Твоїй.

Диякон: Глави ваші перед Господом схилить!²⁰⁸

Люди: Тобі, Господи!

ГОЛОВОПРЕКЛОННА МОЛИТВА²⁰⁹

Священик: Царю невидимий, благодаримо Тебе, бо Ти незмірною Твоєю Силою створив увесь Світ і з великої Твоєї милості усьому *суццюму* буття дарував!²¹⁰ Споглянь з Небес, Владико, на тих, що схилили *глави* свої не

²⁰⁷З християнського погляду Свята Трійця і є Царство, Сила і Слава. “Царство”, “Сила”, “Слава” – слова-субститути, що допомагають уникати виголошувати слово “Бог”, і замінюють священне Ім’я Боже, яке не можна виголошувати даремно. Христос, коли вознісся на Небо, сів “праворуч Сили”, себто, сів праворуч Отця (Мк.14:62). Єдинородний Син Божий є Слава Отця (Ін.17:24). За глумаченням святих отців, Дух Святий з’являється в образі світлоносної хмари, “хмарини Слави”, що покрила Христа на Фаворській горі (Див. Мф.17:5: “Коли він ще говорив, ось, хмара ясна покрила їх; і, ось, із хмари пролунав голос, що говорив: Це є Син Мій Возлюблений, в Якому Моє благовоління; Його слухайте”), і взяла Його на Єлеонській горі (Див. Дії.1:9: “...Він піднявся на їхніх очах, і хмара взяла Його з виду їх”).

²⁰⁸ Головопреклонна молитва – древня заміна звичаю покладання руки єпископа на кожного, хто молився, перед виходом його з храму (звідси і звичай цілування хреста по закінченні літургії). На літургії – три главопреклонні молитви: 1) для оглашених, 2) для вірних, які не причащаються (після “Отче наш”). Саме для останніх диякон виголошує “Глави ваші... схилить” замість “Глави наші...”; і 3) для виходу з храму причасників (заамвонна молитва), на якій диякон не випадково стоїть зі схиленою головою.

²⁰⁹ Головопреклонна молитва містить прохання на роздроблення Св. Агнця для духовних потреб вірних та про безпеку тих, хто причастився і покине храм (за плаваючих, подорожуючих, хворих).

²¹⁰ Бог про Себе сказав: “Я Той, Хто є” (Див. Вих.3:14). Він обійняв Собою все буття й володіє ним. І в цьому розумінні є істинним абсолютним Буттям. Все створене покликане Богом з небуття (з нічого) до буття. Все, що наповнене буттям причасне Богу за буттям через уподібнення Першообразу. Буття є присутністю Бога в творінні. Але саме існуюче творіння не є надіснуючим Богом. Для християнина питання: “Що від початку є первинним: матерія чи дух (свідомість)?” – позбавлене змісту. Як одне, так друге є несамобутнім, створеним Творцем з нічого (як і час, і простір). Тільки Бог – безначальний. Він поза часом і простором. Він не є створеним. Про Нього можна тільки сказати: Він Є. В усьому створеному святі отці розрізняють існуюче (що реально сповнене буття) від не-існуючого, від примарно сповненого буттям. Наприклад, людина наділена Богом реальним буттям. А тінь від тіла людини є лише простою відсутністю світла. Тому тінь – “не існуюче”, в ній немає реального створеного Богом буття. Зло також є “не існуючим”, бо не створене Богом, але є наслідком людського первородного гріха, що приніс онтологічну дисгармонію у первозданну Красу (грец. “kala”) Космосу. Зло в Світі – це позбавлена суті “тінь” гріхопадіння людини. Бог створив все суще – видиме і невидиме (ангелів) – і підтримує його буття благодатними силами (божественними енергіями) Духа Святого. Св. Іоанн Златоуст та інші учителі Церкви (на відміну від східних дуалістичних вчень і маніхейських уявлень, що трактували матерію як зле начало) розглядали буття Світу, як благо. І тому благодарили Бога за дарування буття всьому існуючому і, особливо, людині.

перед плоттю і кров'ю,²¹¹ але перед Тобою – Страшним Богом.²¹² Тому Ти *Сам*, Владико, передлежачі (*Дари*) роздрібни рівно для блага всіх і згідно потреб кожного.²¹³ З плаваючими сопливи, подорожуючих супроводь і, як Лікар душ і тілес, хворих (*серед них*) зціли **благодаттю і щедротами, і людинолюб'єм Єдинородного Сина Твого, з Яким Ти благословенний із Пресвятим і Благим, і Життєтворчим Твоїм Духом – нині, і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

МОЛИТВА ПРО ПРИЧАСТЯ З РУКИ ХРИСТОВОЇ

Священик: Господи, Ісусе Христе, Ти – Бог наш, що сидить з Отцем на небесах і тут (*з нами*) невидимо перебуває! Поглянь на нас з Престолу Слави Царства Твого – зі святої Оселі Твоєї,²¹⁴ і прийди освятити нас, і сподобити прийняти з Твоєї всесильної Руки Твоє пречисте Тіло і Твою чеснішу Кров, і через нас роздати їх усім Людям Твоїм.²¹⁵

²¹¹У церк. слов. тексті молитви: “ібо преклонили не плоти и крови...” Антиязичницька тема проти обоготворення природи, тварин або створеної людини. Вислів “плоть і кров” – біблійний. Часто він є синонімом тваринного світу і людини. Пор. Бут.7:21: “І втратила життя всяка плоть, що рухається по землі, і птахи, і скоти, і звірі, і плазуни, і всі люди”; Мф.16:17: “Тоді Ісус сказав йому у відповідь: блаженний ти, Симоне, сину Іонин, тому що не плоть і кров відкрили тобі це, але Отець Мій, Який на Небесах”. “Плоть (тіло) і кров” у даному контексті молитви – це все створене Богом з “нічого”, “чиста” матерія, яку не слід обожнювати. Почитання ж євхаристичної Плоті і Крові Христових відбувається згідно Священного Передання Церкви, зокрема, халкідонського христологічного догмату: у єдиній іпостасі Бога-Слова втіленого (у Христі Ісусі) нероздільно і незлитно існують дві природи – божественна і людська. За вченням Леонтія Візантійського (VI ст. від Р.Х.), передвічною іпостассю Сина Божого була прийнята людськість Христова від Пресвятої Діви Марії, що надала Йому індивідуальності. Причому так, що “вона стала виразною (в іконах),... що дозволяло їй їсти й пити” (преп. Феодор Студит). Плоть Христова (з Його Кров'ю) стала воіпостазованою. Про вислів святих отців “воіпостазованість” читайте: Давиденков О. Традиционная христология нехалкидонитов с точки зрения святых отцов и Вселенских Соборов Православной Церкви. Православный Свято-Тихоновский богословский институт, Москва, 1998, с. 27-32.

²¹²“Страшний Бог” – це Бог, велич образу Слави Якого повергає людей і ангелів у священний трепет. Див. Єз. 1:26-2:1.

²¹³“згідно потреб кожного” – у давнину вірним уділялися частинки Святих Дарів для самопричащання членів родини вдома або хворих і помираючих під час подорожі землею і морем.

²¹⁴Оселя Христова там, де Його Небесний Отець.

²¹⁵У древні часи св. Причастя розносилося тим вірним, які були відсутні на Євхаристії.

Диякон: Премудрість! (*Увага!*)

Священик: Святе – святим!²¹⁶

Люди: Єдиний Святий,²¹⁷ Єдиний Господь Ісус Христос
у Славі Бога – Отця!²¹⁸ Амінь.

МОЛИТВИ ПЕРЕД ПРИЧАСТЯМ

Святителя Іоанна Златоуста

Вірую, Господи, і перед всіма визнаю, що Ти воістину Христос, Син Бога Живого, Який прийшов у світ грішних спасти, серед яких я найгірший

. Вірую також, що цей Хліб є пречистим Тілом Твоїм, і це вино є всечеснішою Кров'ю Твою. Молюся Тобі: помилуй мене і прости мені всі прегрішіння мої, скоєні вільно або не вільно, словом чи ділом, свідомо чи несвідомо. І удостой мене неосудно прийняти частку пречистих Тайн святих Твоїх Тіла і Крові для прощення гріхів моїх і життя вічного.

Вечері Твоїї Тайної, Сину Божий, причасником мене прийми, бо ворогам Твоїм тайни (*причастя*) не видам, і лобзання Тобі не дам, як Іуда, але, як розбійник (*при Хресті*), сповідаю віру свою: “Пом’яни мене, Господи, у Царстві Твоєму”.

І хай моє таємниче причастя Тобі у святих Твоїх Тілі і Крові принесе мені не засудження з суворим вирок, але зцілення душі й тілу моїм. Амінь.

²¹⁶Тобто, святі Дари для обранців Божих – християн, вірних. В древній практиці Святі Дари під час цього виголосу підносилися вгору і показувалися святому Народу на знак запрошення до причастя Джерелу життя вічного. Слово “святий” тут вжито не в розумінні моральному, а в розумінні несхожості – “інший”, “виділений із звичайного порядку речей”. Див. 1Пет.2:9: “...ви рід вибраний, царське священство, народ святий, люди взяті в уділ Божий, щоб сповіщати чесноти Того, Хто покликав вас із темряви до дивного Свого світла”; Ін.15:16: “Не ви Мене вибрали, а Я вас вибрав, і поставив вас, щоб ви йшли і приносили плід, і щоб плід ваш залишався, щоб, чого не попросите від Отця в ім'я Моє, Він дав вам”. Виголос відображає практику т.зв. “тайної дисципліни” (*disciplina arcana*) – святі Дари, що часто приносились в домівки для причащення хворих і вірних, відсутніх за Євхаристією, не повинні були потрапити до рук катехуменів (оглашених).

²¹⁷Євр.7:26: “Такий і повинен бути у нас Первосвященик: святий, незлобивий, невинний, відлучений від грішників, і вознесений вище небес”.

²¹⁸Пор. Фил.2:9-11: “Тому і Бог превозніс Його та дав Йому Ім'я, що вище всякого імені, щоб перед іменем Ісуса схилилося кожне коліно небесних, і земних, і підземних, і щоб кожен язик сповідав: що Господь Ісус Христос в славу Бога Отця”.

Молитва свт. Інокентія Херсонського

Господи, я як людина, згрішив, але Ти, як Бог милосердий, прости мені, вбачаючи неміч душі моєї. Ісусе, Боже серця мого, прийди і з'єднай мене з Тобою на віки! Амінь.

ПОДЯЧНІ ГІМНИ ПІСЛЯ ПРИЧАСТЯ

Священик: Спаси, Боже, Людей Твоїх
і благослови надбання Твоє!²¹⁹

Люди: Амінь.
Пізнавши Світло Істинне,
приймавши Духа Небесного,²²⁰
знайшли ми віру істинну
в поклонінні нероздільній Трійці,
бо Вона спасла нас!

Священик: Благословен Бог наш завжди,
нині і во вік, і во вічні віки!

Люди: Амінь.
Хай наповняться уста наші
хвалою Тобі, Господи,
щоб оспівувати Славу Твою.
Бо Ти сподобив нас причаститися
святих Твоїх, божественних,
безсмертних і життєтворчих Таїн.
Збережи нас у Твоїй Святині,
весь день наставляючи у заповідях Твоїх.²²¹
Алилуя (*тричі*).

²¹⁹Церк. слов. “Достояние Твое” – те саме, що “надбання Твоє”, синонім християнського новозавітного обраного народу Божого, а з ним і святинь Церкви. Пор. гімн на свято Воздвиження Хреста Господнього: “Спаси, Господи, Людей Твоїх і благослови (нас) – надбання Твоє”.

²²⁰“Прийнявши Духа Небесного” – тобто, отримавши через причастя дар Спількування у Святому Дусі, ту божественну благодать, що освячує.

²²¹Церк. слов. ”...весь день поучатися правде Твоїй...” – означає наставляючи нас в заповідях Твоїх. Після св. Літургії християни весь недільний день старались спілкуватися з Богом, слухаючи Слово Боже.

ПОДЯЧНА ЄКТЕНІЯ

Диякон: Станьмо добре,²²² щоб прийнявши божественні, святі, пречисті, безсмертні і життєтворчі, страшні Христові Тайни, достойно благодарити Господа.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Захисти, спаси, помилуй і збережи нас, Боже, Твоєю благодаттю.

Люди: Господи, помилуй.

Диякон: Попросивши, щоб день цей звершував нас, був в усьому святим, мирним і безгрішним, самі себе й один одного, та все життя наше Христу Богу віддамо.

Люди: Тобі, Господи.

ПОДЯЧНА МОЛИТВА

Священик: Благодаримо Тебе, людинолюбний Владико і благодійник душ наших, за те, що Ти удостоїв нас причаститися небесних Твоїх і безсмертних Тайн. Виправи нашу дорогу до Тебе, укріпи нас *спасительним* страхом Твоїм, збережи наше життя, зміцни наші стопи, молитвами і зітханнями славної Богородиці і Приснодіви Марії і всіх святих Твоїх. **Бо Ти є Освяченням нашим і Тобі ми славу воздаємо – Отцю і Сину і Святому Духу – нині, і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

Священик: З миром йдемо!

Люди: В Ім'я Господнє.

Диякон: Господу помолимось.

Люди: Господу помилуй.

²²²У старовину всі екстенії вислуховувались вірними на колінах. Але після причастя благодарственна екстенія вислуховувалася стоячи. Слов. слово “просто” означає прямо, благопристойно, благоговійно, побожно, стоячи на ногах. “Ставши просто, ставши благоговійно,... щоб достойно вознести благодаріння...” – заклик вознести благодаріння Богу стоячи і благоговійно.

ЗААМВОННА МОЛИТВА НА ВИХІД З ХРАМУ²²³

Священик: Господи, Ти є Господь благословляючих Тебе і надію на Тебе покладаючих! Спаси Людей Твоїх і благослови надбання Твоє, Повноту Церкви Твоїї²²⁴ збережи, освяти люблячих Красу Дому Твого і божественною Твоєю Силою знову прослав їх Славою Твоєю,²²⁵ і не покинь, на Тебе надію покладаючих. Твій Мир²²⁶ усьому Світові Твоєму даруй,²²⁷ Церквам Твоїм, священикам, воїнству і всім Людям Твоїм. **Бо всяке давання блага²²⁸ і кожен Дар (Спілкування) з Вишини, що оновлює нас,²²⁹ посилаються від Тебе – Отця (ангельських) Світів,²³⁰ і Тобі славу, благодаріння і поклоніння воздаємо – Отцю і Сину і Святому Духу – нині, і во вік, і во вічні віки!**

Люди: Амінь.

МОЛИТВА НА СПОЖИВАННЯ СВЯТИХ ДАРІВ

Священик: Христе, Боже наш, Ти – живе Сповнення Закону, пророцтв і Тайни Спасіння, що задумана була Твоїм Отцем! Наповни ж *Собою* серця наші, щоб ми раділи й святкували завжди, нині і во вік, і во вічні віки!

²²³ Амвон Святої Софії у Константинополі стояв на мармурових стовпах у центрі храму.

²²⁴ Повнота Церкви = кафоличність = соборність – невидима і видима сторони буття Церкви (Божественна і людська): sacramентальна, просторова, гносеологічна, соціальна, моральна.

²²⁵ Божественна Сила Отця – це благодать, енергія Святого Духа. Слава Божа – сяюча духовна хмарина нествореної благодаті Божої або Сам Христос – жива Слава Отця.

²²⁶ Про Мир Божий, який дається нам з Вишини дивіться відповідно зноску у великій ектенії, там де йдеться «За дарування вишнього Миру...»

²²⁷ Тобто, людині і всьому творінню.

²²⁸ Благі давання – добрі (братські) дари, звичайні люб'язні людські дари-подавання. В молитві, вочевидь, йдеться про приношення (дари, давання) вірних на спільну (братську) трапезу – “агапу” – вечерю Любові, що в древні часи здійснювалася ввечері перед Євхаристією, а пізніше, через перенесення служіння Літургії на ранковий час після Євхаристії.

²²⁹ Церк. слов. “всякий Дар совершен Свыше есть” – мається на увазі Дух Святий, що сходить від Бога-Отця і Який зійшов на св. апостолів у День св. П'ятидесятниці. За Його отримання моляться свята Церква: “Зійшли з Вишини Духа Святого на нас і на ці святі Дари”. Дух Святий – це Дар, що дається Богом-Отцем через Христа у серця віруючих і свідчить про їх усиновлення Богу-Отцю (по благодаті). Дух Святий онтологічно підготовлює, вдосконалює (освячує) вірних для нового життя у Христі, в Царстві Св. Трійці. Вся анафора – це палка молитва про отримання Дару – Святого Духа.

²³⁰ Церк. слов. “Отца светов” – Отця світочів, буквально “світил”. Древні іудейські і християнські передання допускали зв'язок світлоносних ангелів з планетами за ознакою стрункості, розміреності, стрімкості руху. Архангела Гавриїла часто поєднували з Місяцем, Рафаїла – з Меркурієм і т.п. Вислів “воїнство небесне” у семітській мовній системі означає ряд світил. В глумаченнях святих отців “небесні світила” – це ангели. Таким чином, вислів “Отець світочів” = “Отець небесних воїнств – незчисленних ангелів”. Бог є Отець і творець ангелів. У молитві явно простежується антиязичницька тема проти поклоніння планетам. Про ангелів читайте: Богословские Труды, №27, изд. МП, 1985, с. 325-327.

БЛАГОСЛОВЕННЯ ВІРНИМ

Люди: Амінь. Благословенно Ім'я Господнє віднині і до віку!

(Тричі)

Священик: Благословення Господнє, Його благодаттю і
людинолюб'єм хай буде зі всіма вами завжди,
нині і во вік, і во вічні віки!

Люди: Амінь.

СТАТТІ

ИЛАРИОН (АЛФЕЕВ),
епископ Венский и Австрийский,
Московский Патриархат

БОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТУРГИЯ

(доклад в Киевской Духовной Академии 20.09.02)

Литургия есть «общее дело» и она, безусловно, требует присутствия и активного участия мирян. Православная практика не знает частных Литургий, которые бы священник совершал наедине с собой (как это весьма распространено в Католической Церкви). Вся структура Литургии предполагает наличие общины, которая, наравне со священником, является совершителем Литургии. Это община не «зрителей», но участников, чье участие в Литургии заключается в причастии Святых Христовых Тайн.

Справедливо отмечалось многими (в том числе с особенной настойчивостью о. Александром Шмеманом), что чинопоследование Литургии верных вообще не предполагает наличия в храме не причащающихся молящихся, и что современная практика, при которой многие довольствуются пассивным присутствием в храме, не соответствует практике Древней Церкви. Я полностью согласен с теми, кто считает, что практику Древней Церкви следует возродить и что мирянам надо позволять причащаться за каждой Литургией. При этом правила, касающиеся подготовки к причащению, должны быть одинаковыми для мирян и для духовенства.

Когда для духовенства устанавливаются одни нормы, а для мирян другие, это представляется несправедливым и противоречащим смыслу Литургии, на которой все – и епископ, и священник, и мирянин – предстают перед Богом и предстоят Богу в равном достоинстве, или, увы, в равном недостоинстве. Ибо «никтоже достоин от связавшихся плотскими похотьми и сластями приходити или приближитися» к причащению Святых Христовых Тайн». Но еще преподобный Иоанн Кассиан Римлянин говорил: «Мы не должны устраняться от причащения Господня из-за того, что сознаем себя грешными. Но еще более и более надобно поспешить к нему для уврачевания души и очищения духа, однако же, с таким смирением духа и веры, чтобы, считая себя недостойными принятия такой благодати, мы желали более уврачевания наших ран. А иначе и однажды в год нельзя достойно принимать причащение, как некоторые делают... оценивая достоинство, освящение и благотворность Небесных Тайн так, что думают, будто принимать их должны только святые и непорочные; а лучше бы думать, что эти таинства сообщением благодати делают нас чистыми и святыми. Они подлинно выказывают больше гордости, нежели смирения, как им кажется, потому что, когда принимают их, считают себя достойными принятия их. Гораздо правильнее было бы, если бы мы со смирением сердца, по которому веруем и исповедуем, что мы никогда не можем достойно прикасаться Святых Тайн, в каждый воскресный день принимали их для врачевания наших недугов, нежели... верить, что мы после годичного срока бываем достойны принятия их».

Активное участие мирян в Литургии предполагает и возможность для них отвечать на возгласы священника и слышать слова так называемых «тайных» молитв, в частности, молитву анафоры. В современной церковной практике эти молитвы, как правило, читаются священником про себя, что, во-первых, создает дополнительную преграду между священником и паствой, а во-вторых – и это главное – окрадывает молящихся, так как основное содержание Литургии проходит мимо них.

Приходится слышать много аргументов в защиту практики тайного чтения молитв: говорят, в частности, что нельзя, чтобы эти молитвы слышали непосвященные, случайно

зашедшие в церковь люди; ссылаются на «тайную дисциплину» (*disciplina arcana*), существовавшую в Древней Церкви. Все эти аргументы мне представляются неубедительными. Так называемые «тайные» молитвы изначально не были тайными: предстоятель читал их во всеуслышание. Думается, и в наше время верующие должны иметь право слышать эти молитвы целиком, а не только их заключительные придаточные предложения, обозначающие, что молитва прочитана, но не дающие ни малейшего представления о ее содержании («яко да под державою Твоею всегда храними», «победную песнь поюще, вопиюще, взывающе и глаголюще», «Твоя от Твоих Тебе приносяще» и пр.). По крайней мере, вслух следует читать молитву анафоры, в которой заключена вся суть Литургии.

Служение Литургии – творческий акт, в который вовлечена вся полнота Церкви. Текст Литургии всегда один и тот же, но каждая Литургия дает возможность духовно воспринять его по-новому и заново пережить радость встречи с Живым Богом. Многое при совершении Литургии зависит от священнослужителей. Очень часто Литургия бывает «украдена» у верующих из-за поспешного или небрежного совершения ее священником. Служение Литургии, вне зависимости от того, совершается ли оно архиереем в кафедральном соборе или священником в сельском храме, должно быть неспешным и величественным. Все слова Литургии должны произноситься с возможной тщательностью, внятно и отчетливо. Очень важно, чтобы священнослужитель молился вместе с общиной, а не произносил механически слова, давно утратившие для него новизну и свежесть. Недопустимо привыкание к Литургии, восприятие Литургии как чего-то будничного, обыденного, даже если она совершается ежедневно.

В служении Литургии недопустима театральность, актерство, искусственность. Священнослужитель, кроме того, не должен открыто выражать свои эмоции, чувства, переживания, не должен своим служением привлекать внимание к себе, дабы основное внимание верующих было всегда обращено не на него, а на истинного совершителя Литургии – Христа. Сказанное относится и к диаконам, которые в некоторых случаях превращают богослужение в театр, используя все богатство своих голосовых и актерских данных для того, чтобы произвести большее впечатление на публику. Роль диакона в Литургии чрезвычайно важна: он призывает общину к молитве и призван создавать молитвенное настроение, а не разрушать его.

Имеется особенность православной Литургии: в ходе ее совершения устанавливаются трогательные, теплые и доверительные отношения между предстоятелем и диаконом. «Помолися о мне, владыко святой», «Помяни мя, владыко святой» – с этими словами диакон неоднократно обращается к предстоятелю в ходе Литургии. «Да исправит Господь стопы твоя», «Да помянет тя Господь во Царствии Своем», – отвечает ему предстоятель. Принимая от епископа благословение или подавая ему тот или иной священный предмет, диакон всегда целует ему руку; начиная или заканчивая священнодействие, кланяется ему. Все эти действия – не просто остатки древнего «церковного протокола». Они имеют иконный характер, символизируя те отношения абсолютного доверия и любви, которые существуют между людьми в Царстве Небесном и которые должны существовать между теми, кто живет в Боге.

Кроме того, эти действия подчеркивают иерархический характер Церкви, в которой, по учению Ареопагита, божественные «исхождения» и «светолития» переходят от высших к низшим: от ангелов к человекам, от епископа к священникам, от священников к диаконам, от клириков к мирянам. Наконец, почтение, оказываемое во время богослужения епископу-предстоятелю как совершителю Евхаристии, как видимой иконе Христа, (или совершающему её от имени правящего епископа настоятелю) сродни тому, которое оказывается священным изображениям: честь, воздаваемая образу священнослужителя-епископа, восходит к Первообразу-Христу.

Архимандрит Киприан считал Божественную Литургию «самым мощным средством пастырского служения». Он подчеркивал, что «ни молебны, ни панихиды, ни акафисты (к которым, кстати сказать, относились очень неодобрительно и митрополит Антоний [Храповицкий], и приснопамятный святитель московский митрополит Филарет (Дроздов)), не могут заменить собою святейшую службу Евхаристии». Если уж молебны и панихиды необходимы, их следует совершать до, а не после Литургии. Впрочем, мне думается, что сама Литургия, будучи службой универсальной и всеобъемлющей, уже вмещает в себя все то, ради чего служатся молебны и панихиды, в том числе поминовение живых и усопших.

В Царствии Божию отпадут символы, останутся только реальности. Там мы не будем причащаться Тела и Крови Христовых под видом хлеба и вина, но будем «непосредственно (истее)» причащаться Самого Христа – Источника жизни и бессмертия. Но, хотя изменится вид, образ, форма нашего приобщения к Богу, не изменится его сущность: это всегда будет личная встреча человека с Богом, причем человека не изолированного от других, но находящегося в общении с другими. В этом смысле справедливо говорится о том, что Литургия, совершаемая на земле, – лишь часть той непрестанной Литургии, которая совершается людьми и ангелами в Царстве Небесном.

Ієромонах Мікаел Арранц (+2008),
СПб.ПДА, лекції.

ПРО ДРЕВНІЮ ПРАКТИКУ ВИГОЛОШЕННЯ ЄКТЕНІ І ЧИТАННЯ ЄВХАРИСТИЧНИХ МОЛИТВОСЛОВІЙ

У давнину всі екстенії були “мирними”, оскільки мали на початку заклик: *“Миром (тобто, в повному душевному спокої, у мовчанні) Господу помолімось”*. На першому проханні вірні, мовчки, “нічтоже отвїщаваю”, заспокоювали почуття і зводили своє серце і розум “горї” – до невидимого Бога.

Дияконські прохання на мирній екстенії, починаючи від *“О Свишнім мирі...”*, вірні вже слухали колінопреклонно. Зовнішнім знаком до колінопреклоніння на інших екстеніях служило перше виголошення *“Паки і паки (“мир”), преклоньше коліна, Господу помолімось”*. Знаком переходу до стояння зібрання вірних служило виголошення: *“Заступи, спаси, помилуй (“возстави”) і сохрани...”* Прохальні виголошення диякона (*“Дне всього совершенна”*) слухалися всіма стоячи та, як правило, без вимовляння *“Господи, помилуй”* як у Літургії св. Іакова). Також, як правило, молитва священника на екстенії слухалась на колінах. Місце священницької молитви було перед виголошенням диякона *“Заступи, помилуй...”* або, що є більш природним, перед протяжним проголошенням священником виголосу. Диякон часто подавав знак до загальної молитви виголошенням *“Премудрость”*, тобто *“Увага!”*

До складу майже кожної екстенії включалася поминальна частина (*“Пресвяту, пречисту...”*) і наставлення про силу братської молитви (*“...самі себе і друг друга...”*). У необхідних випадках священник читав так звану главопреклонну молитву, прохаючи для народу Божого благословення. Усі вірні при цьому стояли з низько схиленими головами на знак своєї покори волі Божій (до вимовляння протяжного виголосу), підтверджуючи почуте вигуком *“Амінь”*. Виходячи з логіки священничих молитв, у старовину майже всю

Літургію вірні на знак смиренності та покаяння, стояли на колінах. (Див.: “Паки і многажди ми приклоняємося перед Тобою”, або “і мілі ся дієм”, тобто, впавши долу).

Пізніше колінопреклоніння (“поклони”) на ектениях по недільних днях (але аж ніяк не по буднях), а також у період Пасхи і П’ятидесятниці були відмінені деякими соборними правилами. Тому що стояння вірних у День Господній мало тепер символізувати віру Церкви у загальне воскресіння.²³¹ Треба брати до уваги і те, що Літургія св. Іоанна Златоуста у старовину довго звершувалася по буднях, а у неділі – відправлялася Літургія св. Василя Великого.

Загальна схема візантійської ектенії

1. Введення у молитву (“Паки і паки”...); 2. Колінопреклоніння (“О Свишнім мирі...”); 3. Перехід від колінопреклоніння до стояння (“Заступи, спаси, помилуй, возстави...”); 4. Закінчення: поминальна частина (“Пресвятую, пречистую...”), голосна молитва предстоятеля і “Амінь” народу.

Борис Сове

ЄВХАРИСТІЯ В ДРЕВНІЙ ЦЕРКВІ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА

(З журналу “Православний вісник”, № 4 1998, сс. 11–30. УПЦ, скорочено)

У великий день таємничої П’ятидесятниці було покладено початок новому благодатному царству – общині Нового Ізраїлю, Церкві Христовій – містичному тілу Христовому. В Церкві відроджено єдність людського ества, розчленованого гріхом. Гордовитому будівництву вавилонської вежі, змішанню мов та розділенню людства у богослужінні П’ятидесятниці протиставляються вогняні язики Святого Духа та боголюдське соборне тіло Церкви, об’єднане воєдино любов’ю.

“Хай будуть усі єдині, як Ти, Отче, в Мені, і Я в Тобі, так і вони хай будуть в Нас єдині” (Ін.17:21) – молився Христос Своему Отцю в первосвященницькій молитві. Ця молитва та прощальна бесіда Христа із співбесідниками – друзями, апостолами в Сіонській Горниці, яка передувала їй, цей гімн радісної та урочистої любові, богослов’я Євхаристії, у Євангелії “богослова та друга Христового” Іоанна займає місце, що відповідає описам Тайної Вечері у синоптичних Євангеліях. На ній відбулася перша Євхаристія, що встановила Новий Завіт. “Робіть це на Мій спомин”. Виконуючи цю заповідь Христа у повній свідомості великого значення Євхаристії, апостоли звершують це таїнство. Реконструкція первинної форми Євхаристії являє складну проблему [1]. 3

²³¹З послабленням покаянної дисципліни та сили духу молитви, древнє покаянне уставне колінопреклоніння общини на ектениях та молитвослов’ях Літургії повсюдно зникло з практики в усі дні церковного року. Однак залишок цього візантійського звичаю можна бачити та чути у Руській Православній Церкві при голосному читанні трьох древніх молитв на ектенії вечірні в самий день Святої Трійці, яке справляє сильне враження на тих, що моляться. З цього моменту період П’ятидесятниці закінчувався і всі вірні Древньої Православної Церкви знову стояли коліноуклінними майже всю Літургію.

усією вірогідністю, апостольська Євхаристія по формі походила, якщо не повторювала, від чину іудейської вечері друзів (habura) – “kiddush”, можливо, пасхальної.

Книга Діян Апостолів оповідає, що після першої проповіді апостола Петра та хрещення 3000 чоловік, “вони постійно перебували у вченні апостолів, у спілкуванні і в переломленні хліба” (Дії 2:42) і, “переломлюючи хліб у домах, приймали поживу в радості і простоті серця” (Дії 2:46). Це переломлення хліба осіяло благодатними променями все життя першохристиянської общини, що жила постійною радістю блаженного сорокодення. “Всі віруючі були разом і мали все спільне. І продавали добро і всяку власність, і розділяли всім, дивлячись по потребі кожного” (Дії 2:44-45). “У безлічі ж віруючих було одне серце й одна душа, і... не було між ними жодного потребуючого” (Дії 4:32-34). Життя християн було пронизаним свідомістю, що “коли страждає один член, страждають з ним і всі члени, прославляється один член, з ним радіють усі члени” (1Кор.12:26). Біля “чаші благодаріння” для християн вказувався шлях до розв’язання соціальної проблеми, болісна гострота якої в Римській імперії і до нинішнього часу хвилює наші серця, як вона мучила і християн перших століть. Євхаристія поглибила гостроту проблеми. Євхаристія поєднувала та урівнювала всіх – господарів та рабів, багатих та бідних. Всі члени Церкви – рівні та вільні у Христі, всі – діти Божі, всі – друзі Христові, браття й сестри. “Один хліб і ми, яких багато – одне тіло; бо всі причащаємося від одного хліба” (1Кор.10:17). Ця єдність усіх членів Церкви у Христі, в образі Пресвятої Трійці та союз любові, що дарується в Євхаристії [2], звучать в усіх євхаристичних молитвах, починаючи із “Вчення дванадцяти апостолів”, яке ще зберігало словесні форми іудейських застільних ритуалів, але внесло в них новий зміст – христологію та еклезіологію [3].

“Хай прийде благодать, і хай пройде цей світ” – молитесь звершуючий Літургію. І община урочистим месіанським гімном вітає євхаристичного Христа. “Осанна Богу Давида... “Маран афа” – Господь прийшов”. Він являється віруючим у Євхаристії. Наступає парусія. Виповнюються видіння та дождання древніх пророків. “Хай прийде Царство Твоє”. Починається месіанське царство. “Це бо входить Цар Слави”. Христос царює. Християни беруть участь у весільній вечері Агнца, у месіанській трапезі, соборно приносячи благодарственну молитву і причащаючись Тіла й Крові Христових. Це і була та радість, про яку говорить книга Діян Апостолів. Це і було тим благодатним досвідом, котрий надихав на сповідницький та мученицький подвиги. Соборність Євхаристії, хрестовоскресного свята християнської общини, яскраво відображена в усіх чинах Літургії – “спільного діла” Церкви, починаючи з її описання у “Апології” св. Іустина Мученика, написаній між 150 та 155 рр. [4].

Євхаристія звершується в день недільний – “день сонця”. У ній приймають участь усі члени общини. Після читання Святого Письма та проповіді всі приносять приношення (1Кор.16:2) – дари – жертву Богу, речовину для таїнства, беручи цим участь у спільному євхаристичному жертвоприношенні [5]. “Ми приносимо Богу не так, наче нужденному, але як благодаріння за його владарювання і для освячення творіння... Слово хоче, щоб і ми приносили дари до вітваря часто та не пропускаючи” [6]. До цих дарів приєднувалися і дари ближнім, але не як простий акт благодійності, а як жертва Богу. “Між тим заможні та

бажаючи, кожний за своїм бажанням, дають, що хочуть, і зібране складається у предстоятеля, і він піклується про сиріт та вдів, та всіх нужденних внаслідок хвороби чи по іншій причині, про ув'язнених, про тих, що прийшли в нужді" [7]. Без любові – жертва недосконала (Мф. 5:22-24). Учасності у літургійному благодарінні передувало примирення та лікування взаємних стосунків членів общини. Ця вимога пред'являється "Вченням 12 апостолів" до тих, що є учасниками Євхаристії, нарівні з вимогою допускати до неї тільки відроджених у водах хрещення. Примирення засвідчується через "святе цілування любові" (1Кор.16:20), "поцілунком любові" (1Петр.5:14), "поцілунком примирення" (св. Кирил Ієрусалимський. П'яте тайновідне слово), "божественним цілуванням" (Діонісій Ареопагіт), яке "з'єднує взаємно душі". "Коли – пише Тертуліан – більше цілування з братами є доречним, як не тоді, коли возноситься більш угодна Богу спільна молитва, після якої вони, як учасники в нашому молитвеному подвизі, своїм цілуванням бажають зміцнити свій братній союз з ними. Яке моління є цілковитим без зміцнення святим цілуванням?"[8]. "Возлюбимо одне одного". Без любові неможлива однодумність. Джерело любові – Христос [9]. З'єднана в єдине тіло цим "священнодійством миру" (Діонісій Ареопагіт), котрим досягається "однодумність, єдність і словесна тотожність" (св. Максим Сповідник), община приступає до євхаристичної молитви, яка читається єпископом, оточеним кліром. Молитва часто імпровізується, адже анафора знаходиться ще в "розплавленому" стані. Священик вголос від імені всіх віруючих приносить благодаріння та "словесну і безкровну службу" "за всіх і за все". Він не відділений від віруючих. Він – "предстоятель братії" (св. Іустин Мученик), "вуста усіх" (Феодор Мопсуестійський і Нарсай), він – корифей хору "союзом любові пов'язаних" та тих, що віддають "благодаріння і славу Тому, Який дає всім мир". Вся община творчо бере участь в євхаристичній молитві, в євхаристичній жертві та благодарінні, засвідчуючи молитву спільним урочистим "Амінь" [10]. Цим молитвеном подвигом виконувалося перше спільне діло – літургійне, один з найголовніших обов'язків не тільки ієрархії, але й усіх членів Церкви, народу "Нового Ізраїлю", "народу обраного, царського священства, роду святого" (1Петр.2:9; Анафора св. Василя Великого), бо в Церкві Христовій здійснювався ідеал, якого дожидав Моїсей (Вих.19:6) та пророки – загальне священство. Звичайно, це вчення про загальне священство не виключає Богом встановленої ієрархії, що зверху є таїнства. ***"Тільки ту Євхаристію можна почитати за істинну, яка звершується єпископом або тим, кому він сам надав це"*** [11].

Про участь народу у євхаристичній молитві зрозуміло навчають св. Кирил Ієрусалимський [12] та св. Іоанн Златоуст, що глибоко сумували з приводу байдужого ставлення багатьох християн до Літургії. "В молитвах багато сприяє народ. Так, наприклад, за біснуватих і за тих, що каються, звершуються спільні молитви священиком та народом... При самому звершенні страшних тайн священик молиться за народ, а народ молиться за священика, тому що слова "з духом Твоїм" означають ні що інше, як саме це. І молитви благодаріння також *спільні* – тому що не один лише священик приносить благодаріння, але й весь народ". Св. Іоанн Златоуст підкреслює відповідальність *усіх членів* Церкви, продовжуючи: "Усе ж це сказане мною для того, щоб кожний із підлеглих ставав *духовно розсудливим (тверезим)*, щоб ми знали, що всі ми

єдине тіло і настільки ж відрізняємося одне від одного, наскільки член від члена, і щоб ми не все покладали лише на одних священиків, але й самі піклувалися про всю Церкву, як про тіло всім нам спільне” [13].

Запрошення диякона “Станемо добре, станемо зі страхом, (аби) святе возношення в мирі приносити” стосується всіх віруючих. Євхаристичні молитви звернені до Бога від імені всієї общини. Наприклад, у сирійській Літургії св. Іакова – після слів анафори, виголошуваних священиком: “Робіть це на Мій спомин”...

Народ. Смерть Твою, Господи, ми згадуємо, Воскресіння Твоє сповідуємо та другого пришествя Твого дожидаємо; просимо в Тебе милості та благодаті, молимо про позбавлення гріхів; хай будуть милості Твої на всіх нас.

Священик. Отже згадуємо, Господи, смерть Твою і триденне Воскресіння Твоє... Приносимо Тобі цю страшну й безкровну Жертву... Бо Твій народ та Твоє надбання благає Тебе, а через Тебе і з Тобою – Отця Твого, і говорить:

Народ. Помилуй, Господи, Боже Всемогутній, помилуй нас.

Священик. І ми, немічні та грішні раби Твої, Господи, благодаримо Тебе, прославляємо Тебе за всіх і за все.

Народ. Прославляємо Тебе, благодаримо Тебе, поклоняємось Тобі, благодаримо Тебе і молимо у Тебе прощення, Господи Боже, помилуй нас і почуй нас.

Диякон. Яким страшним є даний час. Який страшний, улюблені мої, той час, коли... Святий Дух... спочине на цій Євхаристії... і освячує її... Будьте ж присутніми зі страхом і трепетом, стійте й моліться... Покличемо і скажемо тричі: Господи, помилуй.

Священик вимовляє заклик Святого Духа.

Народ (тричі): Господи, помилуй. І засвідчує заклик Святого Духа дворазовим “Амін”.

Далі народ запрошується дияконом до окремих частин прохальної євхаристичної молитви, яку читає священик. Кожна з шести частин утверджується “Амін” народом. Він і закінчує анафору словами: “Яким воно було і залишається в роди родів і (буде впродовж) майбутніх віків на віки. Амін” [14].

Ця спільна участь у принесенні євхаристичної жертви завершується загальним причастям св. Тіла і Крові Христових. Об’єднані у молитві “єдиним серцем та єдиними вустами”, віруючі поєднуються з Христом і в Ньому один з одним. “Нас же всіх, що від Єдиного Хліба і Чаші причащаємось, з’єднай один з одним Общеньям у єдиному Дусі Твоєму Святому” (Анафора св. Василя Великого). Причастя кожного члена засвідчувалося через “Амін” [15].

Загальне причащення під час кожної Літургії було нормою в Древній Церкві. Воно було тісно пов’язане із спільною євхаристичною молитвою та жертвою. Ті, які були під заборону і позбавлені права приступати до св. Чаші не могли брати участь у Літургії [16]. Літургія звершувалася недільними днями (“Вчення 12 апостолів”, “Апологія” Іустина Мученика, Дії 20:7). В IV ст. Євхаристія відбувається і в суботу в Александрії та, взагалі, в Єгипті, в Малій Азії й Константинополі [17].

У деяких же частинах Церкви причастя було більш частим. Так, св. Василій Великий у листі до Кесарії, дружини Патриція, пише, “що ми

причащаємося чотири рази кожену седмицю – в день Господній, у середу, у п'ятницю та в суботу, а також і в інші дні, якщо буває пам'ять якогось святого”, але “добре й дуже корисно кожний день прилучатися і приймати Святе Тіло і Кров Христову” [18]. Звичай щоденного причастя був розповсюджений і в Римі, і в Іспанії [19]. В кінці III – на початку IV ст. поступово встановлюється Великий Піст – час покаяння та плачу за гріхи. У скорботні дні посту повна Літургія – свято християнської общини з її пасхальною хрестовоскресною радістю Голгофи та світлоносною ночі – не могла відбуватися.

Однак віруючим було дозволено причащатися і в дні посту. Було започатковано Літургію Передосвячених Дарів, яка являє собою поєднання Вечірні з причастям і говорить про можливість причащатися і поза повною Літургією. Це допускалося в Древній Церкві. Так, наприклад, св. Іустин Мученик зазначає, що св. Дари до тих, що не були присутніми, посилаються через дияконів [20]. Древня Церква знала практику зберігання

св. Дарів вдома і самопричащання [21]. Вона утримувалася надалі в монашеській практиці [22]. Але, звичайно, самопричащання, як і причащання хворих, не могло замінити собою повної Літургії з її соборною єхаристичною жертвою та соборним причащанням. Самопричащання допускалося “за потребою”, подібно до того, як у теперішній час допускається участь в анафорі та принесенні дарів без причащання або свого роду “духовне причащання” [23].

Соборний характер Євхаристії вимагав звершення однієї лише Літургії у кожному місті [24]. Звідси виникає згодом західна практика “fermentum” [25], того, хто направляється єпископом у парафіяльні храми. Ця соборність Євхаристії у Древній Церкві світила світу та його освячувала. Учасники Царства Христового в Храмі на Літургії надихалися бажанням нести у світ любов, радість та світло – для зцілення соціальних недугів, що спотворювали чудовий Божий світ. Усе життя християнина, що освячувалося церковними таїнствами, вирувало навколо Євхаристії та освячувалося нею, адже всі таїнства були поєднані з нею. Ті, що виходили з купелі відродження, і отримували блаженне право іменувати Бога своїм Отцем і засвідчені “печаттю дару Духа Святого” радісно вперше в житті приступали до св. Чаші. Біля неї ж поєднувалися у Христі ті, що ставали подружжям, отримуючи церковне благословення [26]. Заради св. Чаші несли довголітнє суворе покаяння грішники, які так хвилювали церковну совість. Благодатні дари священства та освячення елею подавались за Літургією. Під час її звершення також відбувались і інші священнодійства, наприклад, постриг у монашество [27], освячення мира [28].

Така була єхаристична практика Древньої Церкви. Євхаристія – радість у духовному житті окремого члена Церкви. Вона – основа та благодатне натхнення на подвиг сходження вгору по сходах чеснот. Вона – “ліки безсмертя, засіб цілющий, щоб не вмерти, але щоб жити у Ісусі Христі постійно”. Вона – обожнення віруючого у Христа, його феосіс. Але Євхаристія має і соборний характер. Участь у ній – спільне діло всіх членів Церкви. І коли хтось, по будь-якій причині, найчастіше через нехтування до найбільшого духовного скарбу – св. Дарів, через нехтування до свого обов'язку члена Церкви та заповіді любові до інших членів Церкви, відмовлявся або ухилявся від цього

спільного діла, Церква починала непокоїтися і негайно старалася з'ясувати причини цієї духовної виразки, щоб її залікувати. Цими турботами пронизані правила соборів у післякостянтинову епоху.

Навернення імперії в християнство привернуло в ряди Церкви багатьох номінальних християн. “З особистого, чисто жертвенного подвигу християнство для більшості людей перетворилося у діло громадської пристойності, а деколи, навіть і вигоди” (митр. Сергій Московський). Духовна напруга християн ослабла і створилося недбале та недостойне ставлення до Літургії. Частішають випадки виходу з церкви після читання Святого Письма і проповіді. Ця поведінка засмучувала св. Іоанна Златоуста. Друге правило Антіохійського Собору 341 року та дев'яте правило св. Апостолів відлучають “тих, що не бувають на молитві та святому причащенні до кінця” або, як читається останнє правило у Слов'янській Кормчій 1787 року, згідно тлумачень Зонари і Аристіна, “тих, що не перебувають у Церкві до останньої молитви, що не причащаються” [29].

Далі взагалі християни перестали приходити на Літургію. Ця недбалість до Євхаристії людей, “що втратили міцність та теплоту віри і віддалися справам та турботам мирським” [30], спонукало Церкву прийняти рішучі заходи. Двадцять перше правило Ельвірського собору (305 р.), одинадцятье правило Сердикського собору (343 р.), повторене вісімдесятим правилом Трульського собору (692 р.) вилучає з кліру та відлучає кліриків і мирян, “що не приходять на Літургію в три недільні дні впродовж трьох седмиць”.

Але ці заходи не проявили належної дії. Ми знаємо, що у Візантії інколи навіть патріарх або імператор виходили з храму після читання Євангелія [31]. Занепад духовного життя продовжувався та проявлявся в ухилянні від участі в Літургії та причащенні. За часи св. Іоанна Златоуста [32] деякі причащались один або два рази на рік, незважаючи на докори святителя. Цю практику рідкого причащення засуджує і преподобний Касіан. Проти неї спрямовані “щоденні єпитимії для монахів”, що їх приписують преп. Феодору Студиту [33].

Відбуваються інші зміни у літургійній практиці. Поступово вводиться *таємне* [34] читання євхаристичних молитв. Деякі літургисти вбачають зародок цієї практики у 19 правилі Лаодікійського собору (343 р.), що, однак, піддається сумніву [35]. Таємне читання анафори розповсюджується в епоху Юстиніана. Даремно бореться з цим нововведенням імператор перед своєю смертю, посилаючись на послання св. ап. Павла: “Наказуємо, щоб усі єпископи і пресвітери не *таємно* (*sesioripemenon*) промовляли молитви божественного приношення і святого хрещення, але голосом (*meta phonis*), який було б чути вірному народу, щоб уми слухачів збуджувались до більших докорів совісті... Належить молитви до Господа нашого Ісуса Христа, нашого Бога з Отцем і Святим Духом, у всякому приношенні та інших службах вимовляти голосно (*meta phonis*). Ті, які відмовляться, дадуть відповідь біля престолу Божого, і ми, якщо дізнаємось, не залишимо їх без покарання” [36].

До VIII століття таємне читання анафори стає загальноприйнятою практикою [37], хоча продовжуються здивування, запитування та суперечки, помічені

літургістами, які дають пояснення появі заамвонної молитви, [38] як замітника для мирян анафори. “Деякі з тих, які стоять поза вівтарем часто приходять у здивування, сперечаються між собою та кажуть: *яка мета, зміст та сила тихо читаних архієреєм молитв, і бажають отримати про це деяке поняття*. Саме тому божественні отці і накреслили (заамвонну молитву), як наче скорочення всього, за що просили (впродовж Літургії) і таким чином повідомляють бажаним поняття про “*плаття по бахромі*” [39].

До VIII ст. таємне читання євхаристичного канону, зародок тихих мес, спостерігається і на Заході [40]. Висловлювались різні припущення щодо причин таємного читання анафори [41]. Припущення, що ця практика була прийнята для скорочення Літургії з тієї ж причини, з якої, за свідченням св. Прокла, [42] св. Василій Великий та св. Іоанн Златоуст скоротили анафору, не може бути визнана переконливою, тому що в цю епоху починається процес подовження Літургії оглашених та виникає практика процесій перед Літургією, що поклали початок нашим молебням, які впродовж довгого часу звершувалися і тепер звершуються в деяких місцях перед Літургією, а не після неї. Не можна погодитися із здогадкою Дюшена про труднощі голосного читання молитв у великих храмах [43] або з гіпотезою про непорозуміння, що виникає від неправильного розуміння слова “*mystikos*”, вміщеного перед анафорою для вказівки про якийсь особливий таємничий спосіб її читання. Навряд чи вірною є і гіпотеза про те, що таємне читання молитв виникло від зменшення кількості причасників. Причащались на Літургії тільки священнослужителі; вони-то й читали анафору про себе, таємно [44].

Однак, безсумнівно, що таємне читання пов'язане з євхаристичною недбалістю церковного народу. Євхаристія – таїнство, яке викликає у віруючих священний трепет. “Да молчит всякая плоть человека и да стоит со страхом и трепетом”. Цей трепет є притаманним Літургії у всі часи. Але євхаристична недбалість народу примусила отців та літургістів зосередити переважну увагу на розкритті необхідності благоговіння, священного страху і трепету перед св. Дарами, перед якими Ангели закривають обличчя. До св. Чаші належить приступати “зі страхом та любов'ю”. Священний трепет доповнює звичне почуття негідності та гріховності. В Євхаристії Христос – “*rex tremendae majestatis*” [45]. У св. Іоанна Златоуста, що з сумом відмічав занепад євхаристичного пафосу та горіння, зустрічаються постійні нагадування про необхідність священного трепету перед страшними Тайнами [46]. Натяки на ці настрої зустрічаються у св. Кирила Ієрусалимського [47]. Св. Іоанн Златоуст, в епоху якого анафора, ймовірно, читалася вголос [48], мав величезний вплив, зокрема і у Сирії. І саме у сирійських письменників та літургістів особливо розвинені молитви священного трепету, які майже відсутні у древніх чинах Літургії, в Літургії Апостольських постанов, в анафорі Серапіона Тмутського та у отців IV ст., виключаючи згадуваних св. Іоанна Златоуста та св. Кирила Ієрусалимського. В тлумаченні Літургії Феодора Мопсуестійського (†428), даного ним у другій книзі “*Liber ad Baptizandos*” [49] постійно зустрічається епітет “страшний”, що вживається відносно таїнства Євхаристії, жертви, св. Дарів. Тут подаються вказівки про містеріальне мовчання. “Коли ми перебуваємо у мовчанні у великому шанобливому страхі, священник починає анафору” [50]. Серафимівський гімн співається всіма присутніми... “і священник приєднується голосно до невидимих воїнств” [51]. “Священник читає *тихо* ці молитви”

[52]. Про почуття страху і трепету і про тихе – таємне – читання анафори говорить і несторіанський письменник Нарсай (†502), засновник Нізібійської школи, яка знаходилася під сильним впливом Феодора Мопсуестійського. У своїй 17 гомілії [53] він описує і тлумачить сучасну йому Літургію, дуже схожу, окрім анафори, на несторіанську Літургію Фадея і Марія [54]. Наприклад, після Символу віри “священик приносить таїнство викупу нашого життя, сповнений трепету та одягнений страхом і великим жахом. Священик перебуває в жаху та великому остраху з трепетом по причині його провин та провин усіх дітей Церкви... Трепет і страх за себе і за народ лежать на священику в цей жажливий час. У страшних умовах та служінні він предмет жахання навіть для Серафимів, син праху стоїть у великому страсі, будучи посередником [55]. Страшний Цар, таємниче заколений і похований, і страшні стражі (ангели), що стоять зі страхом на честь їх Господа. З такими думками стоїть священик для священнослужіння, шанобливо, з великим страхом і трепетом” [56]. Цими почуттями пронизаний і виголос диякона. “Глашатай Церкви і тепер виголошує та попереджує кожного сповідати свої гріхи Господу і просити Його в чистоті серця. “Станемо добре”, – він каже – “споглядайте вашим розумом це велике таїнство, що відбувається, яке приносите ви, смертні. Страшні Тайни освячуються руками священика. Хай кожний перебуває у страсі та жаху, поки це звершується. Священик вже приступив один до моління: моліться й ви з ним, щоб ваш мир збільшився через його посередництво. Схиліть до землі погляд ваших умів і просіть гаряче. Возносьте прохання всіх Богу в цей час, сповнений трепету і великого страху”. За цим слідує заклик до мовчання. “Хай ніхто не наважиться сказати жодного слова вустами... хай молиться серцем, а не вустами, і хай він просить розумом, а не язиком” [57]. Після виголосу “У Вишину звернемо серця” вся община зберігає мовчання і всі готуються до полум’яної молитви у своїх серцях. Священик і диякон перебувають у мовчанні, весь народ у тиші і безмовності... Священик, уста Церкви [58], відкриває свої уста і веде бесіду таємно [59] з Богом, мов з другом [60]. Кінець молитви виголошується вголос. Після серафимівського гімну, що виголошується всім народом, “вся Церква повертається до мовчання, і священик починає спілкування з Богом” [61]. Під кінець молитви він підвищує голос, щоб його міг почути народ... і рукою благословляє Тайни... і народ своїм “Амін” сприяє і погоджується з молитвою священика. Тоді глашатай Церкві закликає народ і говорить: “Моліться подумки. Мир вам”... [62]. Під час закликання Святого Духа “глашатай Церкви виголошує: в мовчанні та страху стійте: мир вам. Хай весь народ перебуває в страсі в ту мить, коли звершується тайна Зшестя Святого Духа”. Священик підвищує голос і знаменує рукою святі Тайни [63].

У Феодора Мопсуестійського і Нарсая є перші свідчення про таємне тихе читання анафори і містичне евхаристичне мовчання. Очевидно, ця практика виникла у Сирії та розповсюдилася спочатку переважно у Східній Сирії. На введення таємного читання анафори впливає і практика *disciplina arcana*, що оберігає святість і велич християнських таїнств. Це зрозуміло з відповіді сирійського письменника Іакова, єп. Едеського (640–708), на питання “Чому при зачинених дверях, у безмовності та по усному переданню звершувалися таїнства?” [64]. Ймовірно, вимоги *disciplina arcana* і пояснюють відсутність установчих слів у тлумаченні Феодора Мопсуестійського, в чинах несторіанської Літургії

Фадея і Марія та усну їх передачу [65]. На введення практики тайного читання анафори безумовно вплинули, нарешті, деякі ідеї, виражені у “Corpus Aegoragiticum”, зокрема, “Про церковну ієрархію” [66]. “Corpus” з’явився, ймовірно, у Сирії [67] наприкінці V ст. і був там дуже популярним [68]. Його переклав сирійською мовою містик Сергій Ришайнський (†536). Із Сирії “Corpus” потрапляє до Константинополя, перебуваючи весь перший час під великою підозрою [69]. Літургія у книзі “Про церковну ієрархію” надзвичайно схожа або навіть та сама, що і в Нарсая, з тією лише різницею, що у диптихи в Нарсая включені і живі члени Церкви, а Символ віри встановлений після перенесення Дарів на престол [70]. Однією з головних ідей пам’ятки “Про церковну ієрархію”, що поклав початок богослужбовій символіці, є вчення про ієрархічну структуру, – про різні ступені пізнання божественних Тайн, повнота яких доступна тільки священноначальнику – єпископу. Саме він і передає нижчим ступеням, зокрема, другому – “споглядальному” чину мирян – священному народу, в почуттєвих знаках – символах – доступне їм пізнання.

“Божественний ієрарх, хоча і зводить, благоволячи до підлеглих йому, своє, єдине саме в собі, священноначальницьке пізнання, користуючись різноманіттям священних символів, але відразу ж, як невловимий і нестримний для нижчих, без усякої переміни в собі повертається до свого начальницького служіння і, здійснивши мислений вхід до єдиного в собі, в чистому світлі споглядає єдиновидний зміст здійснюваних дій, завершуючи людинолюбний вихід на вторинне діло служіння Богу належним поверненням до найперших” [71].

Це відділення священноначальника від народу і мотив таємниці підкреслюється при тлумаченні Літургії, “тайнства тайнств”, “найдосконалішого з тайнств”, “тайнства зібрання або спілкування”. Наприклад, “причастившись і подавши богочасне причастя (іншим), (ієрарх) звертається, нарешті, до священницького благодаріння (разом з народом, який приймає участь у благодарінні, вдаючись до одних тільки божественних символів), а він сам, підносячись постійно богочасним Духом священноначальницьки, в чистоті богообразного чину, до святих начал звершуваних (дій) у блаженних та розумових спогляданнях” [72]. Або, як згодом перефразує Георгій Пахімер, “натовп дивиться тільки на божественні символи, тому що неспроможний міркувати про щось вище, а сам ієрарх возноситься до тих первообразів – до самого чесного Тіла і Крові Господньої, віруючи, що приготовані (символи) перемінилися в них (в істинне Тіло і істинну Кров) Святим і всемогутнім Духом” [73].

Ці погляди на містичний характер Євхаристії сприяли укріпленню розпочатої в Сирії практики тайного читання анафори та розвитку тих настроїв страху і трепету [74], які особливо отримали розвиток у тлумаченнях Нарсая, безсумнівно, знайомого, якщо не з “Corpus Aegoragiticum”, то в усякому разі з його основними ідеями, які носилися, так би мовити, в повітрі Сирії. Однак, необхідно відмітити, що таємне читання євхаристичних молитв на перших порах не означало відсторонення віруючих від участі у приношенні євхаристичної жертви.

За Феодором Мопсуестійським, “священик – язик церковної общини” [75]. “Всі ми складаємо одне Тіло Христа нашого Господа, і всі ми члени одне іншому, і священник

тільки виконує обов'язки члена, котрий вищий за інші члени тіла, як, наприклад, око чи язик... Як язик, він приносить молитви всіх... [76]. Всі ми приносимо дар зі священником, і хоча останній і встас один, щоб принести його, але він приносить його, як язик, за все тіло. Таким чином, дар, що приноситься, належить усім, і він покладається перед всіма нами так, щоб ми могли однаково приймати участь у ньому” [77].

За Нарсаєм, “разом з проханням священник возносить молитву всього народу” [78], і це підтверджує і монофізит Іаків Серугський (†521), молодший сучасник Нарсая, говорячи в своїй гомілії: “Разом зі священником весь народ просить Отця, щоб Він прославив Свого Сина” [79]. У сирійських та персидських чинах Літургії, незважаючи на таємне читання евхаристичної молитви, підкреслюється участь у ній і мирян, завдяки запрошенням – виголосам диякона перед кожним розділом анафори. Ці виголоси разом утворюють екстенію.

Хоча “*Corpus Areopagiticum*”, звичайно, і не передбачав заперечувати соборний характер великого “таїнства зібрання”, але, вводячи значну відмінність між мирянами та священнослужителями, він послабив у мирян усвідомлення відповідальності за евхаристичну молитву. Всередині VI ст. “*Corpus*” розповсюджується по всьому Сходу, проникає до Константинополя і справляє глибокий вплив на подальше візантійське богослов'я. До “*Corpus*” пише схолії Іоанн Скіфопольський (530-540) [80]. З “*Corpus*” розповсюджується і практика таємного читання анафори. Підгрунтя до цього було підготоване вченням св. Іоанна Златоуста про страх і трепет, з яким належить приступати до св. Дарів, та великими христологічними суперечками. Марно бореться з новою практикою Юстиніан. Його новела не зупинила процесу, що розпочався. Іоанн Мосх каже про голосне читання анафори як про явище, що спостерігається лише в деяких місцях. Вводиться урочистий Великий вхід з його символікою, херувимська пісня, сповнена страху і трепету [81].

До VIII ст. практика таємного читання, як вже відзначалося, стає загальною. Літургіст наступних століть пише: “Іерей приступає, входить у спілкування з ангельськими силами і стоїть, наче не на землі, але в наднебесному жертвенику, перед страшним жертвеником престолу Божого... [82]. Іерей дерзаючи приступає до престолу Божої благодаті... Розкриваючи уста перед Богом і один бесідуючи разом з Ним, і споглядаючи на славу Господню вже не у хмарі, як колись Моїсей у скінії побачення, але з відкритим лицем. І посвячується він у богопізнання та у віру Святої Трійці, і таємно висловлює перед Богом тайни, у таємничих діях сповіщення таємниці” [83].

Після введення таємного читання анафори Літургія, звичайно, залишилась і не могла б не залишитись соборним богослужінням, але з мирян наче була знята відповідальність за соборну евхаристичну молитву і жертвоприношення. Крім початкового діалогу літурга та народу, вступу до анафори, що походить з апостольських часів, до мирян стали доходити тільки окремі виголоси, більшою частиною підрядні речення. “Победную песнь поюще, вопиюще, взывающе и глаголюще...” “Твоя от Твоих Тебе приносяще о всех и за вся”, “Изрядно о Пресвятей, Пречистой”. Під час читання анафори народ слухає співи “Достойно и праведно”, “Свят, свят, свят”, “Тебе поем”, “Достойно есть” або задостойника. Спів хору розділив літурга та народ, і посилив

пасивність останнього. Коли з'явився іконостас, поступово встановилася практика читання анафори при зачинених святих або царських вратах, за винятком архієрейського служіння [84].

Введення таємного читання анафори сприяло подальшому ослабленню євхаристичного благочестя та життя. Найбільша молитва Церкви – євхаристична, яку у старовину багато хто знав напам'ять [85], стала забуватися мирянами. Звідси суперечки про її зміст, що відмічені літургістами. Більшість мирян не відчуває биття серця Церкви, яким воно чується в анафорі, у якій злиті всі молитви Церкви “о всіх і за вся”, про преображення світу і про Царство Боже. *Анафори літургій, а серед них молитва св. Василя Великого, вражають розмахом всесвітнього космічного моління, в яке вливаються благодаріння і прохання певних членів Церкви, глибиною та силою благодатної любові Церкви, точністю та пластичністю догматичних формул. Цей гімн соборної молитви не доходить до слуху та свідомості віруючих.* Для багатьох втрачено розуміння жертвенного характеру Євхаристії та усвідомлення відповідальної участі у піднесенні анафори, хоча просфори та подача записок за живих і спочилих (стародавні диптихи) свідчать про цей бік євхаристичного спільного діла [86]. Багато з тих, які моляться у храмі під час анафори моляться своєю самотійною, а не соборною молитвою, дякують Богу за *свої* радості, несуть до Нього *свої* скорботи і просять в Нього допомоги у *своїх* потребах. Зібрання віруючих, на превеликий жаль, не усвідомлює себе одноставним та однодумним і єдиним перед дискосом, на якому вся Церква та світ оточують Главу – Христа. *У відношенні мирян до Євхаристії та Літургії спостерігається елемент соборного, соціального розпаду, який збільшується гріхом рідкого причащення. Це є співучастю у соціальному гріху, гріху нелюбові до ближнього.*

Розпад соборності на практиці відчувається і в способі причащення. Раніше священнослужителі і народ причащались спільно. Тепер же священнослужителі причащаються при зачинених царських вратах, закритих завісою. Вівтар на цей час, за тлумаченням літургістів – Сіонська горниця, з якої миряни виключені. Під час причащення священнослужителів хор співає “кінонік” – причасний, який у Древній Церкві співав народ, який причащався [87]. Наприклад, “Тело Христово приимите, источника бессмертного вкусите”. “Вкусите и увидите, яко благ Господь”. У подальшому причастен став змінюватися по днях та святах. Тепер він “співається для того, щоб підтримати у тих, що стоять, благочестивий настрій і *зайняти їх увагу на цей час*” (причащення священнослужителів) [88]. Це пояснення російського літургіста свідчить про занепад євхаристичного благочестя, тому що у Древній Церкві не було потреби в тому, щоб *розважати* віруючих, коли вони стояли перед Євхаристичним Христом. Про цей же занепад говорить і виголошувана часто після причасного вірша проповідь [89], або співання “концерту” чи стихир, ірмосів канонів, зміст яких дуже часто далекий від миті, яку переживають, коли на престолі царює Христос, і християни беруть участь у месіанському царстві – образі та передбаченні “нескінченого дня Царства Христового”, коли найзручнішим є євхаристичне мовчання.

Літургія для багатьох втратила значення найголовнішого центрального богослужіння – радості церковної общини, яка готувалася до нього через участь вірних в усіх богослужіннях добового кола. Для багатьох, зачарованих красотою біблійних елементів богослужіння та поезією великих духоносних церковних гімнографів, Літургія відходить на другий план перед всенічним бдінням. Літургія “обросла” додатковими

послідуваннями – скороченнями Утрени – молебнями і панахидами, які у свідомості віруючих часто затуляють жертвено-заступницький характер Євхаристії.

Причащання стало нечастим. Для більшості воно виявляється заміненним антидором [90]. Віруючі причащаються раз на рік. Причастя тісно пов'язане з говінням і Таїнством Покаяння [91]. В цьому криється велика духовна правда. “Хай випробовує себе людина, і так хай їсть від хліба цього і п'є від чаші цієї. Бо хто їсть і п'є недостойно, той їсть і п'є в осуд собі, не розмірковуючи про Тіло Господнє” (1Кор.11:28-29). Виголос “Вчення 12 апостолів”, а саме, “якщо хто святий – хай приступає, коли ж ні – то хай покається” – звучить в усіх Літургіях: “Святе Святим”. Св. Іоанн Златоуст, висловлюючи полум'яне бажання, щоб його паства якомога частіше приступали до святих Таїн [92], вимагає причащання “з чистою совістю, з чистим серцем, з бездоганним життям [93], з найбільшою однодумністю та з полум'яною любов'ю [94], з трепетом та у цілковитій чистоті” [95]. Християнин в день свого духовного відродження та засвідчення печаттю Святого Духа закликається до такого життя, при якому він би мав можливість, хоча і з глибоким усвідомленням своєї гріховності та негідності, якомога частіше приступати “із страхом Божим та любов'ю” до св. Чаші і бути учасником молитв Святого Возношення.

Древня Церква оберігала святість Євхаристії і явних грішників відлучала від святої Чаші на довгий час, інколи до самої смерті. Пізніше суворий устав покаянної дисципліни було послаблено через загальне падіння духовного життя християн. Виникле монашество мало величезний вплив на життя мирян. В монастирях Літургія звершувалася один-два рази на тиждень [96], а решта часу проходила для приготування до Таїнства і на подвиг очищення серця великими подвижницькими “потами і трудами”. В монастирях потреби напруженого духовного життя створили практику майже щоденної сповіді у двох формах: старчеської і сакраментальної. Звідси виникає тісний зв'язок причащання зі сповіддю, якого не знала Древня Церква, що слідувала правилу “совість людини є керівним правилом для причастя Божественних Таїн” [97]. Нова практика з монастирів була перенесена і до мирянського середовища [98] з тією лише різницею, що для монахів стан приготування до причастя був постійним, а миряни стали приступати до причастя все рідше й рідше, знаходячи виправдання для своєї духовної недбалості та гріха у необхідності особливого приготування [99], забувши заклик св. Кирила Ієрусалимського, звернений до тих, що хрестяться: “Не відлучайте себе від причастя, не позбавляйте себе священних і духовних сил Таїн заради гріховної скверни”. Забулися й слова преп. Іоанна Кассіана: “Ми не повинні відсторонюватися від причастя Господнього через те, що усвідомлюємо себе грішниками. Але ще більше і більше зі спрагою належить прибігти до нього для загоєння душі та очищення духу, однак же з таким смиренням духу та вірою, щоб, вважаючи себе недостойними прийняття такої благодаті, ми б іще більше бажали лікування для наших ран. Зі смиренням серця, по якому віримо і сповідуємо, що ми ніколи не зможемо достойно торкатися Святих Таїн, кожного недільного дня приймати їх для лікування наших недугів, замість того, щоб, звеличуючи себе марним переконанням серця, вірити, що ми після року буваємо достойними прийняти їх” [100].

Але ще у другій половині XI ст. митрополит Київський Іоанн II (†1089), можливо, дотримуючись константинопольської практики, у своїй “Заповіді святих отець к

исповедующимся сынам и дочерям” каже про причащення у великі свята, в усі недільні дні св. Чотиридесятниці [101], всього нараховуючи до 22 днів [102]. Однак, вочевидь, започаткувати чи утримати практику частого причащення було вельми складно [103]. У XV ст. Сімеон Солунський, дотримуючись практики Древньої Церкви, радить приступати до св. Чаші “навіть, коли є можливість, і кожного недільного дня” [104].

Нечасте причащення спостерігалось не тільки в Руській Церкві, але і в інших частинах Вселенської Церкви, наприклад, на Балканах. Тут часто через відсутність причасників доводилося спостерігати скорочення або майже непомітне завершення Літургії. Власне кажучи, вона для тих, які молилися, завершується причащенням священнослужителів, за яким слідує проповідь, роздача антидору та цілування хреста. Заключна ж частина Літургії проходить непомітно для народу і десь збоку. Не лунає заклик на весільну вечерю Агнца, а коли і лунає, то залишається для переважної більшості, майже для всіх, які моляться “голосом волаючого в пустелі”.

Звичайно, душі, які живуть напруженим духовним життям, відчувають євхаристичні спрагу та голод. “Як лань прагне до водних потоків, так прагне душа моя до Тебе, Боже”. На жаль, практика рідкого причащення виявилася для багатьох зведеною мало не на щабель канонічного “правила”. “Розвинулась надмірна і вже нездорова недовірливість, боязливість, яка деколи заходить вже занадто далеко і нерідко відганяє членів Церкви від причастя на багато років” (митр. Сергій). Відомі сумні факти відмови з боку священників у частому причащенні або недопущення до св. Чаші у “світлозору ніч” св. Пасхи, хоча в деяких випадках таке ставлення можна пояснити ревним намаганням досягти достойного причащення та боротьбою з недбалим відношення до Таїнства, що полягає у легковажному бажанні якомога швидше “розговоритися” у пасхальну ніч. Звичайно, механічне та насильне введення щоденного причащення без відповідної *духовної підготовки* може створити для мирян духовну небезпеку “недбалого та неуважного підходу до св. Таїнства”. Часте причащення тісно пов’язане із загальним духовним станом членів Церкви.

Думка мимоволі звертається до практики Древньої Церкви, до яскраво вираженого соборного характеру її Літургії, потьмянілому від людської недбалості до великих благодатних Дарів та радості, що їх було дано віруючим у Христа в Сіонській горниці на Тайній Вечері та у великий день П’ятидесятниці, і до ослаблення усвідомлення відповідальності всіх членів Церкви за участь в принесенні євхаристичної жертви та соборному причащенні, відповідальності за долі Церкви і за зодчество Царства Божого на землі. Згадується проникливе попередження св. Іоанна Златоуста, “щоб ми не покладали на одних священників, але й самі піклувались про всю Церкву, як за тіло, всім нам спільне. Це буде служити більшому утвердженню і нас спонукає до більшого успіху (у добротності). В Церкві треба жити як в одному домі, як ті, що складають одне тіло, всі повинні бути прихильними один до одного... Так далеко відірвались ми один від одного, тоді як нам належало б являти собою одне тіло” [105]. І дороговказною яскравою зіркою сяють вогняні слова євхаристичних молитв.

Як небесна музика звучать слова анафори св. Василя Великого: **“Нас же всіх, що причащаємося від Єдиного Хліба і від Єдиної Чаші, поєднай один з одним у**

Спілкуванні Духа Твого Святого. Усіх нас прийми в Царство Твоє, зроби нас дітьми Світла Твого Дня, Твій Мир і Твою любов даруй нам, Господи, Боже наш, бо це все Ти вже приготував нам. І дай нам єдиними вустами і єдиним серцем славити й оспівувати найдостойніше і найвеличніше Ім'я Твоє – Отця і Сина і Святого Духа – і нині, і присно, і во віки віків. Амінь“.

- [1] Див., наприклад: Lietzmann H. Messe und Herrenmahl. Bonn, 1926; Карабинов И. Евхаристическая молитва. СПб., 1908; Gavin F. The Jewish antecedent of the Christian Sacraments. London, 1928. С. 60-97.
- [2] Священнейшая Евхаристия – узы любви. Св. Иоанн Златоуст. Беседа 11 на Деяния. Полное собрание творений. Т. IX. 1903. СПб., С. 355.
- [3] Цікаві статті Gibbins H. J. The problem of the liturgical section of the Didache. The Journal of theological studies. Vol. 36 (Oct. 1835), pp. 373-386; Middleton R. D. The Eucharistic Prayers of the Didache. Ibid. (Juli), pp. 259-267.
- [4] Собрание древних литургий. Вып. I. СПб., 1874. С. 40-43.
- [5] Докладніше див.: Петровский А. Древний акт приношения вещества для таинства Евхаристии и последование Проскомидии. Христ. Чтение, 1904. Т. ССXVII, ч. I. с. 406 и след.
- [6] Св. Ириней Лионский. Contra Haer., 1.4. с. XVIII. Собрание древних литургий. Вып. I. С. 46.
- [7] Св. Иустин Мученик. Ibid. С. 42.
- [8] De Oratione. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 58; Молитва перед целованием мира, Сирийская Литургия Иакова. Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 24; Сирийская Литургия Василия Великого. Вып. 2. С. 86; Александрийская Литургия св. Марка. Вып. 3. С. 29; Эфиопская Литургия. Вып. 3. С. 99; Коптская Литургия. С. 53-54; Армянская Литургия. Вып. 2. С. 200-201; Мозарабская Литургия. Вып. 4. С. 144; Молитва перед целованием в русских рукописных служебниках, начиная с XIV в.; Орлов М. Н. Литургия св. Василия Великого. СПб., 1909. С. 159.
- [9] Іерей цілує покриті дискос, потир та край престолу.
- [10] 1 Кор. 14, 16; Чины древних литургий. Иустин Мученик. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 40; Св. Дионисий Александрийский. Из письма к Сиксту, еп. Римскому. Церковная история Евсевия, кн. VII, 9; Собрание древних литургий. С. 69 и др.
- [11] Св. Игнатий Богоносец. К Смирнянам. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 39.
- [12] “Мы должны благодарить... вспоминаем... повторяем... умоляем... вспоминаем... повторяем...” Св. Кирилл Иерусалимский. Пятое тайноводственное слово. Творения. СПб., 1913. С. 248–249.
- [13] Св. Иоанн Златоуст. Толкование на Второе послание к Коринфянам. Беседа 18, 3. Творения в русском переводе. Т. X, кн. 2. СПб., 1904. С. 632–633.
- [14] Собрание древних литургий. Вып. 2. СПб., 1875. С. 26–37; Brightman. С. 87–96; Сирийская Литургия Св. Василия Великого. Ibid. С. 89–101; Коптская Литургия св. Кирилла Александрийского. Ibid. Вып. 3. С. 54–70; Эфиопская Литургия. Ibid. С. 99–108; Мозарабская Литургия. С. 140–149.
- [15] См. мученические акты св. Перепетуи. Ее сон. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 75.
- [16] Виголос диякона у вірменській Літургії “Цілуйте один одного цілуванням святим, і ті з вас, які не можуть причаститися цього божественного таїнства, хай вийдуть за двері” (Вып. 2. С. 200). Виголос у коптській Літургії св. Кирила Александрійського – “хто не причащається, вийдіть” (Ibid. Вып. 3. С. 99).
- [17] Скабалланович М. Толковый Типикон. Вып. 1. Киев, 1910. С. 164.
- [18] Св. Василий Великий. Творения. Изд. 3, ч. 6. С. Посад, 1892. С. 201.
- [19] Скабалланович М. Op. cit. С. 165.
- [20] Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 40, 42.
- [21] Наприклад: Причащение Серапиона. Церковная история Евсевия. Кн. VI, гл. XLIV. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 68.
- [22] Наприклад: Алмазов А. Тайная исповедь в Православной Восточной Церкви. Т. II. Одесса,

1894. С. 116–123.

- [23] Див: Дмитриевский И. Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на Литургию. Москва, 1823. С. 244–245. (Прим. автора).
- [24] “Намагайтесь мати одну Євхаристію: бо одна плоть Господа нашого Ісуса Христа і одна чаша у єднанні Крові Його. Один жертвеник, як і один єпископ з пресвітерством та дияконами”. Св. Ігнатий Богоносец. К Філадельфійцям. Гл. IV. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 38–39.
- [25] закваска (лат.)
- [26] Покровский И. Брачные молитвы и благословения Древней Церкви (IX вв.). Сборник статей в память столетия Московской Духовной Академии. 1913. П. С. 577–592.
- [27] Большой Требник; Пальмов Н. Пострижение в монашество. Киев, 1914.
- [28] Мансветов. Церковный Устав. Москва, 1855. С. 240.
- [29] Никодим (Милаш). Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 1. СПб., 1911, С. 69.
- [30] Св. Прокл. Слово о Предании божественной Литургии. Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 237.
- [31] Голубцов А. Соборные чиновники и особенности служб по ним. Москва, 1907. С. 179, прим. 1.
- [32] Наприклад: Св. Іоанн Златоуст. Беседа п'ята на Перше послання к Тимофею. Творения. Т. XI, кн. 2. 1905. С. 656–657. Беседа 17 на Послание к Евреям. Т. XII, кн. 1. 1906. С. 153–154.
- [33] Н. Гроссу. Преподобный Феодор Студит. Его время, жизнь и творения. Киев, 1907. С. 296–299: “6. Про того, який по невіданню не причащається. – Той, хто більше 40 днів без єпитимій залишався без причастя, повинен вказати причину і, коли виявиться, що робив він це по недбалості, має бути підданий єпитимії на протязі 40 днів. 41. Коли хто-небудь у день Літургії не причащався, той має вказати причину, а коли не вкаже, то повинен поститися до вечора, роблячи 50 поклонів. 62. Монах або мирянин, який не є під єпитимією та по своїй недбалості сорок днів не приступав до причастя, повинен бути відлучений від Церкви на (один) рік”. Творения преподобного отца нашего и исповедника Феодора Студита в русском переводе. СПб., 1908. Т. II. С. 848, 850, 852.
- [34] Грец. *mystikos*; Сир. *gehontho*.
- [35] Наприклад: Brightman. С. 520, прим. 9.
- [36] 6 глава 137 Новели Юстиніана 26 березня 565 року. Грецький текст у Mommsen'a. *Corpus juris civilis*. III, 1896. С. 695–699; Brightman, *Liturgies Eastern and Western*. Oxford, 1896. С. 533: 1923. “Щоб душі тих, які слухають, приходили в більше благоговіння”. Новела дійшла у двох редакціях: 1) оригінальний текст у Mommsen'a; 2) Змішаний текст новел 123 (1 травня 546 р.) і 137 (26 травня 565 р.), в якому новела 137 частинами включена у новелу 123. Р. L. 72. 1019–1039.
- [37] Вказівка на читання *mystikos* у Барберіновому (VIII – IX ст.) та Порфірієвому (VIII – IX ст.) Євхологіях. Орлов М.Н. прот. Литургия Св. Василия Великого. СПб., 1909.
- [38] Вона вживалася у VIII–IX століттях. – Барберинівський євхологій. *Ibid*. С. 302, 322–381.
- [39] Феодор, еп. Андидский (XI век. – Красносельцев Н.Ф. О древних литургических толкованиях. Одесса, 1894. С. 11–13); Краткое рассуждение о тайнах и образах божественной Литургии, составленных по просьбе боголюбезного Василия, епископа Фитийского (перевод Красносельцева. Православный собеседник. 1884. Гл. I. С. 413. Пространная редакция (после X века) (по Н. Красносельцеву. О толкованиях. С. 9) “Последовательного изложения церковных служб и обрядов”. Св. Германа, патриарха Константинопольского (715–732). Писания св. Отцов и Учителей Церкви, относящиеся к истолкованию богослужения. Т. I. СПб., 1855. С. 425.
- [40] Вперше у *Ordo Romanus II*. Mabillon. *Museum Italicum*, II. С. 48. 41
- [41] Голубцов А. О причинах и времени замены гласного чтения литургийных молитв тайным. Богословский Вестник. 1905. Т. III. С. 69–75; Слово о предании божественной Литургии. Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 23–58.
- [42] Слово о предании божественной Литургии. Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 23–58.
- [43] Англійський пер. *Christian Worship. Its origin and evolution*. Ed. 5. London, 1927. С. 117–118.

- [44] Гавриил архим. Руководство по литургике. Тверь, 1886. С. 104. Незрозуміло, як же бути з дияконами, котрі причащаються, але молитву не чують.
- [45] цар величі, що приводить у трепет (лат.)
- [46] Наприклад: Жертва страшна. (Св. Иоанн Златоуст. Творения. Т. I. С. 462; Т. V. С. 484); страшна і таємнича, т. VI. С. 384; страшна і жахлива, т. X. С. 240; Євхаристія – таїнство найстрашніше, Т. I. С. 417; страшне і спасенне, т. VII. С. 289. Іще детальніше: Edmund Bishop. Appendix к Texts and Studies. Vol. VIII, № 1. С. 94–95, прим. 2.
- [47] “Бо справді у цей священний час належить мати серце спрямованим до Бога”. Св. Кирил Іерусалимський. Творіння. С. 247.
- [48] “Якщо ти благословлятимеш мовою іноземною, то простолюдин не може відповідати “Амінь”; не чувши при кінці слів “на віки вічні”, він не скаже “Амінь”. Св. Иоанн Златоуст. Беседа 35 на Первое послание к Коринфянам. Творения. Т. X, кн. 1. СПб., 1904. С. 358.
- [49] Що деколи називається східно-сирійськими письменниками «Книгою про таїнства». “Commentary of Theodor of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist” by A. Mingana. Woodbrooke Studies, vol. VI. Cambridge, 1933. Англійський пер. С. 70–123.
- [50] Ibid. С. 99.
- [51] Ibid. С. 102.
- [52] Ibid. С. 105.
- [53] Texts and Studies, v. VIII, № 1. Cambridge, 1909. С. 145; Об авторстве Нарсая, см. Ibid. R.H. Connolly. С. XLIX и КС. Burkitt. The MSS, of “Narsai on the mysteries”. The Journal of theological Studies. 1928. P. 269 ff.
- [54] Собрание древних литургий. Вып. 4. С. 12–33.
- [55] “Горе мені, горе мені” та ін. (Іс. 6, 5) у Літургії Фадея і Марія. Вып. 4. С. 21.
- [56] Texts and Studies, VII, № 1. С. 7.
- [57] Ibid. С. 10. Виголос диякона у сирійській Літургії Іакова: «Будемо стояти зі страхом і трепетом... Ми стоїмо на місці страшному і вражаючому та стоїмо з херувимами і серафимами». Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 26.
- [58] Тлумачення Феодора Мопсуестійського, Woodbrooke Studies. С. 93, 100. Можна вказати також інші паралелі та приклади впливу Феодора на Нарсая.
- [59] Veraza – приватно.
- [60] Texts and Studies. Vol. VIII, № 1. Cambridge, 1909. С. 12.
- [61] Ibid. С. 13.
- [62] Ibid. С. 18.
- [63] Ibid. С. 22. Виголос диякона у сирійській Літургії Іакова перед закликанням: “Яким страшним є даний час. Який жахливий, улюблені мої, той час, в який живий і Святий Дух приходить з вишніх висот небесних. Перебувайте ж зі страхом і трепетом”. У кафоліку після анафори: “Ось час остраху, ось час трепету. Вишні стоять зі страхом та служать з трепетом; синів світла обіймає жах... Тремтять, служителі Церкви, звершуючи священнодійство живого вогню... Диякони, стійте з трепетом”. Собрание древних литургий. Вып. 2. С. 30, 38.
- [64] Іаков, еп. Эдесский. Письмо к Фоме Пресвитеру о древней Сирийской Литургии. Собрание древних литургий. Вып. 3. С. 113–114.
- [65] Установчі слова у опублікованій Brightman анафорі взяті з фрагментів Rev. A. J. Maclean, отриманих у Курдистані. Вони були в епоху Нарсая та в подальшому, імовірно, були виключені. Lietzmann. Die Messe und Heremahl. С. 33.
- [66] Наприклад: Книга о церковной иерархии. Писания св. Отцов и Учителей Церкви, относящиеся к истолкованию православного богослужения. Т. 1. СПб., 1855. С. 9246 (з тлумаченнями Георгія Пахімера (1240–1310) і примітками преп. Максима Ісповідника).
- [67] Наприклад: у Едесі або сусідній області (Westcott). Першим цитує Corpus Север Антіохійський у 513 році.
- [68] Наприклад: сирійська анафора з іменем св. Діонісія Ареопагіта.
- [69] Див., наприклад: Болотов В.В. Лекции по Истории Древней Церкви. Т. IV. Петроград, 1918. С. 376.
- [70] Див. детальніше: Edmund Bishop. Appendix к Texts and Studies. Vol. VIII, № 1. С. 112.

- [71] Писания св. Отцов и Учителей Церкви, относящиеся к истолкованию богослужения. Т. 1, С. 75.
- [72] Ibid. С. 72.
- [73] Ibid. С. 109.
- [74] Цікаво, що у деяких списках грецької Літургії св. Іакова молитва “При внесенні св. Дарів” надписується іменем Діонісія Ареопагіта; “Вступивши на страшний поміст Твій, Господи, ми огортаємося жахом, приступаючи до святої трапези Твоєї, і, знаходячись поблизу страшного Твого сідалища, тріпотимо та здригаємося членами, приносячи неприступну жертву... Тому ми страшимося і тріпотимо від страху”. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 162, прим. Докладніше про неї: Петровский А. Апостольская Литургия Восточной Церкви. СПб., 1897. С. 37–39.
- [75] Woodbrooke Studies. С. 100.
- [76] Ibid. С. 90–91.
- [77] Ibid. С. 93.
- [78] Гомілія XXI (с). Texts and Studies. С. 57.
- [79] Ibid. С. 149.
- [80] На думку С. Єпіфановича, відомі під іменем преп. Максима Сповідника. Якщо Іоанна Скіфопольського можна ототожнити з Іоанном III Схоластиком, Константинопольським патріархом (565–577) (Соколов И. Православная Богословская Энциклопедия. Т. VII, столб. I), при якому було введено, а, на думку єп. Порфирія Успенського (Первое путешествие в Афонские монастыри II, отд. I. С. 452–453), яким було складено Херувимську пісню, то вплив Согрус'а стає очевидним.
- [81] “Диякони виносять це приношення або символ приношення, яке вони поміщають на страшному вівтарі... Ми повинні думати за Христа, якого в цей час ведуть на страждання”... “Ми повинні думати, що диякони, які несуть євхаристичний хліб для жертвоприношення, являють образ невидимих сил... Коли вони покладають хліб на святому престолі... ми думаємо про Нього, як про Того, Кого помістили у гробниці після страждань. Ось чому диякони, що на престолі розстелюють покрови, являють ними погребальну плащаницю”. Феодор. Woodbrooke Studies. С. 85, 86; Нарсай, “Будемо дивитися на Ісуса, Якого ведуть на смерть за нас”. Покладання Дарів на престол – символ погребіння. Диякони – ангели, що охороняють страшну тайну Царя царів. Texts and Studies. С. 34; 55 – 56; Пісня “Хай мовчить всяка плоть людська і хай стоїть зі страхом і трепетом...” – запроваджена до вжитку, ймовірно, більшою чи меншою мірою одночасно з Херувимськими піснями “Ми, мов херувими...” (за Кедриним, в 573 р.) та “Нині сили небесні...” (в 615–620 рр.). Про невірне розуміння Великого входу, див. Євтихія Константинопольського (†582). Слово про Пасху та Євхаристію. Собрание древних литургий. Вып. 4. С. 65.
- [82] Св. Германа Константинопольського “Последовательное изложение церковных служб и обрядов”. Писания св. Отцов и Учителей Церкви. Т. 1. С. 400.
- [83] Ibid. С. 402.
- [84] Завіса перед Символом віри на час євхаристичної молитви відкривається. Царські врата, що виповнюють ту ж саму роль, що й завіса (саме їм призначалося зачиняти вівтар на час, коли запинаяся завіса, яка замінює древню завісу “ківорія”), залишаються зачиненими. У грецьких храмах царські врата – невисокі, погрудні. Наші великі високі царські врата з'явилися у XVI ст. вперше при ремонті митр. Макарієм Новгородського Софійського собору у 1528 році. Детальніше: Голубинский Е.Е. История Русской Церкви. Т. 1, полутом II. Москва, 1904. С. 197 – 198; Андреев Н. Митрополит Макарий, как деятель религиозного искусства. Seminarium Kondakovianum. Прага, 1935. С. 233.
- [85] Наприклад: “В деяких місцях священники мають звичай голосно виголошувати молитви св. Возношення, від чого, часто чуючи, діти могли знати їх напам'ять”. Чудо, що сталося з дітьми у Апамеї, що вимовили під час гри слова св. Возношення. Луг Духовный, гл. 196. Русск. пер. С.Т. Лаврова. 1896. С. 242; пор. брат, що добре знав чин св. возношення... Старець встановив правило, щоб ніхто з нерукопокладених не зачував слів св. Возношення, розд. 25. Про одного з братії монастиря Хузину. Ibid. С. 30 – 31.
- [86] Тут, однак, необхідно відмітити з сумом недостатньо уважне ставлення мирян до

проскомідії, її жертвено-заступницькому характеру. Рідко хто з мирян є присутніми у храмі під час здійснення проскомідії. А коли й присутні, то слухають читання часів. На Афоні під час часів в потрібний момент лунає дзвін дзвіночка, і монахи починають читати поминання, диптихи, свої та монастирські.

- [87] Наприклад: Літургія Апостольських постанов – псалом 33. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 134; другие гимны – Ibid. Вып. 2. С. 43; вып. 4. С. 113; вып. 4. С. 156... Подробнее у М. Скабаллановича. Толковый Типикон. Вып. V. Киев, 1915. С. 49–50; Православная Богословская Энциклопедия. Т. X, столб. 16–18.
- [88] Наприклад: Виссарион еписк. Толкование на божественную Литургию. Изд. 4. СПб., 1895. С. 263.
- [89] Її місце у Древній Церкві було після читання Св. Письма. Наприклад: Иустин Мученик. Собрание древних литургий. Вып. 1. С. 42; Литургия Апостольских Постановлений. Ibid. С. 97.
- [90] Вперше згадується у списку XI століття “Глумачення Літургії” св. Германа Константинопольського. А. Петровский. Православная Богословская Энциклопедия. Т. 1, столб. 796.
- [91] Про цю практику говорить ухвала Кіпрського собору (1620 р.), за якою священник повинен опитувати тих, які приступають до св. Чаші, чи визнавали вони гріхи та якому духовному отцю. Богословский Вестник. 1905. Апрель. С. 754, прим. 1.
- [92] Св. Иоанн Златоуст. Творения. Т. XII, кн. 1. С. 54.
- [93] Св. Иоанн Златоуст. Творения. Т. XII, кн. 1. С. 153.
- [94] Там же. Т. VI. С. 308.
- [95] Там же. Т. VI. С. 309.
- [96] Скабалланович М. Толковый Типикон. Вып. 1. С. 210–211, 222, 227, 242. В монастыре Аполлоса ежедневно. Ibid. С. 220.
- [97] “О том, как и каким образом, при отсутствии священника, следует причащаться”. Суворов Н. К вопросу о тайной исповеди. Изд. 2. Москва, 1906. С. 3.
- [98] Смирнов С. Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока. Богословский Вестник. 1905. Апрель. С. 746–754.
- [99] Св. Кирилл Иерусалимский. Пятое тайноводственное слово 23. Творения. 1913. С. 252.
- [100] Писания преподобного отца Кассиана Римлянина. Изд. 2. Москва, 1882. С. 605.
- [101] Практика некоторых князей. Голубинский И. История Русской Церкви. Т. 1, ч. II. Москва, 1904. С. 434, пр. 1.
- [102] § 9. Ibid. С. 534, 433. Предположение Алмазова А. Тайная исповедь. Т. II. С. 365–366 и мнение Смирнова С. Древнерусский Духовник. Москва, 1913. С. 5, прим. 3; С. 291 (прил.), прим. 1.
- [103] Доброклонский А. Руководство по Истории Русской Церкви. Вып. 1, изд. 2. Рязань, 1889. С. 98.
- [104] Разговор о священнодействиях и тайнах церковных. Писания св. Отцев и Учителей Церкви. Т. II. СПб., 1856. С. 519.
- [105] Св. Иоанн Златоуст. Творения. Т. X, кн. 2. С. 663.

ПРО АВТОРА

Преосвященний ЮНАФАН (Єлецьких), митрополит РПЦ, народився 30 січня 1949 р. (Росія), кандидат богослов'я, член комісії Священного Синоду РПЦ із взаємодії зі старообрядними приходами та старообрядцтвом, член Богословсько-канонічної комісії Священного Синоду УПЦ, автор низки літургійних праць, статей та перекладів, духовний композитор. Почесні відзнаки. Орден святого князя Володимира II ст., (РПЦ), орден св. преп.. Сергія Радонезького II ст., (РПЦ), орден св. преп.. Серафіма Саровського II ст., (РПЦ), Грамоти Святіших Патріархів РПЦ; орден преподобних Антонія і Феодосія Печерських I ступеня (УПЦ), орден св. апостола Андрія Першепокликаного (УПЦ), орден Дружби (РФ), орден "За заслуги" III ступеня (Україна), орден "За видатні досягнення в музичному мистецтві" (Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, Київ (Україна). Орден преп.. Серафіма Саровського III ступеня (РПЦ), орден «Вища відзнака Предстоятеля УПЦ»,

*На фото. Божественна літургія
в Тульчинському кафедральному Христо-Роздественському соборі.
В центрі митрополит Тульчинський і Брацлавський Іонафан (Єлецьких)
2019 рік*

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ
АЛЕКСИЙ II

«30» января 2004 г.

119034 Москва, Чистый пер. 5

№ 319

**ЕГО ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ,
ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕННЕЙШЕМУ ИОНАФАНУ,
АРХИЕПИСКОПУ ХЕРСОНСКОМУ И ТАВРИЧЕСКОМУ**

Ваше Высокопреосвященство, дорогой Владыка!

Сердечно поздравляю Вас со знаменательной датой в Вашей жизни – 55-летием со Дня рождения.

Пройдя весьма насыщенный путь служения Церкви от иподиакона до архиерея, ныне Вы имеете возможность отметить эту памятную дату в полноте душевных и телесных сил, воздавая должное благодарение Подателю всех благ Господу за Его милости, обильно ниспосылаемые Вам на протяжении всех лет Вашей жизни.

Будучи ещё студентом Ленинградских духовных школ, Вы полюбили красоту православного богослужения. На Вас, тогда ещё сравнительно молодого человека, было возложено весьма ответственное послушание – быть регентом академического хора. За годы Ваших многих и полезных трудов на этом посту Вы внесли существенный вклад в развитие церковного певческого искусства, сумели значительно расширить репертуар приходских хоров, осуществили ряд гармонизаций древних распевов, написали немало оригинальных авторских сочинений, обрели опыт церковного свидетельства о вечных Евангельских истинах.

Значителен Ваш вклад в благое дело подготовки будущих служителей и тружеников Церкви Христовой. Будучи преподавателем Ленинградской духовной семинарии и регентского отделения, Вы в течение многих лет плодотворно трудились на педагогическом поприще, помогая студентам полюбить богатое духовное наследие Православия, богослужбное пение, снискав себе заслуженный авторитет и уважение.

Ныне, управляя Херсонской епархией Украинской Православной Церкви Московского Патриархата, Вы также немало сил отдаёте укреплению православного единства, возрождению епархиальной и литургической жизни, написанию катехизических трудов, взаимодействию с представителями научной и культурной общественности, с честью и достоинством свидетельствуя о непреходящей красоте и истине Православия.

После долгих лет насильственного отторжения народа от Бога и Церкви, сегодня нам предстоит призывать людей к любви, терпению, состраданию, миру и общественному согласию. И мне весьма отрадno сознавать, что Вы уделяете большое внимание этому служению, памятуя призыв Церкви: «Благовестите день от дне спасение Бога нашего».

Во внимание к архипастырским трудам и в связи с 55-летием со Дня рождения полагаю справедливым удостоить Вас ордена Преподобного Сергия Радонежского 2 степени.

Всещедрый Господь да дарует Вам, дорогой Владыка, в крепости душевных и телесных сил продолжать ревностное и плодотворное архипастырское служение во благо Святой Церкви и народа Божия.

Предстательством Царицы Небесной да хранит Вас Господь в здравии и благоденствии на многая и благая лета.

С любовью о Господе,

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

МОСКОВСКИЙ ПАТРИАРХАТ
MOSCOW PATRIARCHATE

МЕСТОБЛЮСТИТЕЛЬ ПАТРИАРШЕГО ПРЕСТОЛА
PATRIARCHAL LOCUM TENENS

119034, Москва, Чистый пер., 5

5, Chisty per., Moscow, 119034

№ 149

“ 26 ” января 2009 г.

Его Высокопреосвященству
Высокопреосвященнейшему ИОНАФАНУ,
архиепископу Тульчинскому и Брацлавскому

Ваше Преосвященство, дорогой Владыка!

От души приветствую Вас и поздравляю с 60-летием со дня рождения.

Ваше церковное служение начиналось в далеких 1970-х годах в Санкт-Петербургских Духовных школах, где произошло Ваше становление как верного сына, а затем и пастыря Православной Церкви. Многие запомнили Ваш ревностный преподавательский труд и ответственное регентское послушание. Верю, что Божественным промыслом Вы были поставлены на служение в Украинской Православной Церкви, где в течение последних десятилетий, не взирая на многие испытания, самоотверженно защищали канонический строй и церковное единство.

Среди Ваших заслуг необходимо назвать и заботу о возрождении Киево-Печерской обители после ее возвращения Церкви, и создание первого официального интернет-ресурса Украинской Православной Церкви. Божественная служба вдохновляет Вас не только на проповедь Евангелия, но и на творчество в области церковной музыки, благодаря которому путь к храму открывается все новым и новым людям.

Принося к престолу славы Божией все свои силы и дарования, Вы заслужили уважение и любовь со стороны пастырей и пасомых Тульчинской епархии, как и других епархий, которые Вы окормляли по решению Священного Синода Украинской Православной Церкви.

Всемиловитый Господь да дарует Вам душевные и телесные силы для продолжения столь же усердного и плодотворного архипастырского служения на многая и благая лета.

С любовью о Господе,

Местоблюститель
Патриаршего Престола
митрополит Смоленский и Калининградский

+

**МИТРОПОЛИТ
КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ УКРАЇНИ**

01015 Київ, вул. Лаврська 15, корп. 70

**ЙОГО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВУ,
ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОМУ ІОНАФАНУ,
МИТРОПОЛИТУ ТУЛЬЧИНСЬКОМУ І БРАЦЛАВСЬКОМУ**

Ваше Високопреосвященство, дорогий Владико!

Від щирого серця вітаю Вас з Днем народження.

Сповідуючи *день у день спасіння Бога нашого* (Пс. 95:2), Ви, дорогий Владико, своїм життям показуєте віруючим приклад живої віри, непохитної надії і християнської любові, і тим самим направляєте людей на дорогу Євангельських заповідей.

У цей святковий день сердечно бажаю Вам благодатної допомоги Божої у Ваших святительських трудах, доброго здоров'я, духовної кріпості і благословенного довголіття.

З любов'ю у Христі

+ Онуфрій

**МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ УКРАЇНИ,
ПРЕДСТОЯТЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ**

30 січня 2015 року